

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СОФІЯН ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 159.9.07– 351.74

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК В ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. В. Софіян

Науковий керівник – Радчук Галина Кіндратівна, доктор психологічних наук,
професор

Тернопіль – 2019

АНОТАЦІЯ

Софіян Д. В. Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія». – Тернопільський національний педагогічний університет іменів Володимира Гнатюка. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2019.

Дисертація присвячена проблемі розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. Здійснений теоретичний аналіз наукового дискурсу і визначені концептуальні підходи до вивчення проблеми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

Актуальність даної проблеми зумовлена специфікою військово-професійної діяльності та її високою соціальною значущістю щодо захисту державних інтересів і безпеки країни на сучасному етапі її розвитку. Професійна діяльність військових-кінологів супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, високою відповідальністю за прийняті рішення, складністю виконуваних функцій, прискореним темпом діяльності, об'єднанням неоднакових за змістом дій в одній діяльності, обґрунтованим ризиком для життя свого та собак, з якими вони працюють. Реалізацію професійного рівня підготовки в таких умовах забезпечує не лише рівень їхньої теоретичної та практичної підготовки, але і стан психологічної готовності до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу із службовими собаками при виконанні складних професійних завдань.

На підставі теоретичного дослідження виявлено, що психологічна готовність особистості до діяльності розуміється як складне утворення, яке має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності.

Виокремлено два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності до діяльності: функціональний та особистісний. У межах функціонального підходу психологічна готовність трактується як певний стан психічних функцій, що забезпечує високий рівень виконання діяльності. З погляду прихильників особистісного підходу психологічна готовність розглядається як стійке, багатоаспектне, ієрархізоване утворення особистості, яке включає низку компонентів, адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності.

Ми розглядаємо психологічну готовність як стійке багаторівневе утворення особистості у результаті відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання. Психологічна готовність військовослужбовців до професійної діяльності є системою психологічних характеристик суб'єкта, які забезпечують успішне виконання ними своїх обов'язків, що передбачає використання знань, досвіду, особистісних якостей, збереження самоконтролю і перебудову діяльності при появі непередбачуваних перешкод. Ядром психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності визначено стресостійкість як здатність до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я. Під розвитком психологічної готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності ми розуміємо тривалий процес системного характеру, який залежить від спеціально організованої освітньої діяльності на курсах підвищення кваліфікації на підставі врахування певних психологічних чинників та використання відповідних засобів.

Психологічну готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності визначено як багатокомпонентний психологічний феномен, що має складну динамічну структуру, визначається вимогами професійної діяльності і базується на стійкій професійній мотивації, відповідних професійних знаннях та уміннях, професійно значущих якостях, особливо таких як відповідальність, інтернальність,

стресостійкість, гнучкість мислення та адекватній професійній самооцінці. На підставі певних критеріїв виокремлено такі компоненти психологічної готовності в офіцерів-кінологів до професійної діяльності: мотиваційно-цільовий (критерій – професійна спрямованість), діяльнісно-операційний (критерій – професійні знання та вміння), емоційно-вольовий (критерій – стресостійкість), рефлексивно-контрольний (критерій – рефлексивність).

Мотиваційно-цільовий компонент проявляється в таких показниках як сформованість мотивів професійної діяльності, спрямованість на військову професію, бажання працювати із службовими собаками. Діяльнісно-операційний компонент відображає такі показники як знання про способи професійної діяльності, вміння доглядати, дресирувати і використовувати собак у мирний і військовий час, гнучкість мислення. Емоційно-вольовий компонент проявляється у таких професійно значущих якостях як інтернальність, стресотійкість, відповідальність, самовладання і витримка, самостійність при виконанні оперативно-службової діяльності. Рефлексивно-контрольний компонент проявляється в адекватній самооцінці, готовності до професійної діяльності, умінні аналізувати свої професійні дії, потребі у самовдосконаленні.

Емпіричне дослідження особливостей розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності здійснене на підставі використання таких психодіагностичних методик як: опитувальник вивчення професійної спрямованості Т. Дубовицької, методика вивчення ригідності – гнучкості мислення О. Конопкіна, методика вивчення локусу контролю Дж. Роттера, шкала сумлінності В. Мельникова і Л. Ямпольського, методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз», опитувальник рефлексивності А. Карпова та авторської анкети «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності».

На підставі емпіричного дослідження виокремлено три рівні психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: низький (адаптивний), середній (репродуктивно-активний) та високий (професійний). Емпіричне дослідження показало, що майже половина військовослужбовців

мають середній рівень готовності до професійної діяльності, більше третини – низький. При цьому найнижчий рівень має розвиток рефлексивно-контрольної та емоційно-вольової готовності. Особливо низький рівень спостерігається у розвитку таких професійно значущих якостей як рефлексивність та стресостійкість.

На основі факторного аналізу емпіричних показників визначено найбільш істотні внутрішні чинники, які впливають на розвиток психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності в єдності усіх компонентів, внутрішня суб'єктна позиція, здатність до самоконтролю та самостійних дій і рішень.

З метою розвитку психологічної готовності в офіцерів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації обґрунтована структурно-функціональна модель, яка включає цільовий (мета, завдання), методологічний (підходи, принципи), організаційний (засоби), функціональний (психологічні чинники) та результативний (компоненти, критерії, показники) блоки. Підставою для розробки структурно-функціональної моделі визначено сукупність концептуальних підходів (особистісно-орієнтованого, системно-діяльнісного, проблемно-орієнтованого та компетентнісного) та методологічних принципів (суб'єктності, цілісності та системності, комплексності, контекстуальності).

На основі структурно-функціональної моделі розроблена розвивальна програма, яка включала такі засоби як тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності», психологічна діагностика професійно значущих якостей та комплекс професійно-орієнтованих спецкурсів. Гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами професійної підготовки військовослужбовців-кінологів забезпечило оптимальний розвиток такої складного інтегративного утворення як психологічна готовність до професійної діяльності. Провідним засобом реалізації розвивальної програми став тренінг для офіцерів-кінологів, що

складався з шести взаємопов'язаних тематичних модулів: 1) Знайомство; 2) Мотиваційно-цільова готовність; 3) Діяльнісно-операційна готовність; 4) Емоційно-вольова готовність; 5) Рефлексивно-контрольна готовність; 6) Підсумки. Вони допомогли учасникам від самопізнання та самоаналізу свого внутрішнього світу, характеру, особистісних проявів, сильних і слабких сторін, поступово здійснювати цілеспрямоване проектування себе у майбутню професію.

У результаті впровадження програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності зафіксовано значущі позитивні зрушення за основними показниками психологічної готовності. Здійснення серії контрольних замірів після закінчення експерименту доводять ефективність розвивальної програми.

Ключові слова: психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності, мотиваційно-цільова готовність, діяльнісно-операційна готовність, емоційно-вольова готовність, рефлексивно-контрольна готовність.

SUMMARY

Sofian D. V. The Development of Psychological Readiness of Cynologist Officers for Professional Activities in the Process of Advanced Training. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.07 – “Pedagogical and age psychology”. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. – SHEI “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”. – Ivano-Frankivsk, 2019.

The dissertation is devoted to the problem of development of psychological readiness of cynologist officers for professional activities. A theoretical analysis of scientific discourse has been carried out and conceptual approaches to the study of the problem of development of the psychological readiness of cynologist officers for professional activities have been determined.

The topicality of this problem is determined by the specifics of professional military activities and their high social significance for protection of state interests and security of the country at the present stage of its development. The professional activities of military cynologists are accompanied by significant psycho-emotional stresses, high responsibility for decisions taken, complexity of functions performed, accelerated pace of activities, combination of actions which are different in content into one activity, justified risk to own life and lives of dogs which they work with. The implementation of a professional level of training in such conditions is provided not only by the level of their theoretical and practical training, but also the state of psychological readiness for rather complex and responsible professional activities that combines two different areas: military service and work with service dogs while performing complex professional tasks.

Based on the theoretical research, it has been discovered that the psychological readiness of an individual for activities is understood as a complex formation of a dynamic structure with functional dependencies between its components. There are two main approaches to determining the content and structure of psychological readiness for activities: functional and personal. Within the functional approach, psychological readiness is interpreted as a certain state of mental functions, which provides a high performance level of activities. From the point of view of the supporters of the personal approach, psychological readiness is considered as a stable, multidisciplinary, hierarchical personality formation that includes a number of components that are adequate to the requirements, content and conditions of activities.

We consider psychological readiness as a stable, multilevel personality formation as a result of appropriate professional training, which covers a number of components that reflect the content and conditions of activities and make the basis for their successful performance. The psychological readiness of military men for professional activities is a system of psychological characteristics of a subject which provide the successful fulfilment of their duties, and it makes provision of the use of knowledge, experience, personal qualities, preservation of self-control and restructuring of activities in the event of unforeseen obstacles. The core of

psychological readiness of military men for professional activities is determined by stress resistance as an ability for social and psychological adaptation in difficult situations, while providing successful activities, achieving goals, preserving work efficiency and health. Under the development of the psychological readiness of future cynologist officers for professional activities, we mean a long process of a systemic nature, which depends on specially organized educational activities in advanced training courses based on the consideration of certain psychological factors and the use of appropriate means.

The psychological readiness of cynologist officers for professional activities is defined as a multicomponent psychological phenomenon. It has a complex dynamic structure, is determined by the requirements of professional activities and is based on stable professional motivation, relevant professional knowledge and skills, professionally relevant qualities, such as responsibility, internality, stress resistance, flexibility of thinking and adequate professional self-evaluation. On the basis of certain criteria, the following components of psychological readiness of cynologist officers for professional activities are singled out: motivational and purposive (criterion – professional orientation), active and operational (criterion – professional knowledge and skills), emotional and volitional (criterion – stress resistance), reflexive and control (criterion – reflexivity).

The motivational and purposive component is manifested in such indicators as the formation of motives of professional activities, the orientation to the military profession, and the desire to work with service dogs. The active and operational component reflects such indicators as knowledge of the ways of professional activities, the ability to care, train and use dogs in peace and war time, flexibility of thinking. The emotional and volitional component manifests itself in such professionally significant qualities as internality, stress resistance, responsibility, self-control and endurance, independence in the performance of operational and service activities. The reflexive and control component is in an adequate self-evaluation, readiness for professional activities, ability to analyse own professional actions, the need for self-improvement.

The empirical study of the development peculiarities of the psychological readiness of cynologist officers for professional activities has been carried out on the basis of the use of such psychological diagnostic techniques as: questionnaire for studying the professional orientation by T. Dubovytska, the method for studying rigidity – the flexibility of thinking by O. Konopkin, the method for studying control locus by J. Rotter, the scale of conscientiousness by V. Melnykov and L. Yampolskyi, the method for determining the neuropsychic stability and risk of maladaptation in stress "Prohnoz", the questionnaire of reflexivity by A. Karpov and the author's questionnaire "The Psychological Readiness of cynologist officers for professional activities".

Based on the empirical research, the three levels of psychological readiness of cynologist officers for professional activities are distinguished: low (adaptive), average (reproductive and active) and high (professional). The empirical study showed that almost half of the military men have the average level of readiness for professional activities, more than one third of them has the low level. At the same time, the development of reflexive control and emotional and volitional readiness has the lowest level. Especially low level is observed in the development of such professionally significant qualities as reflexivity and stress resistance.

On the basis of factor analysis of empirical indicators, the most significant internal factors which influence the development of psychological readiness of cynologist officers for professional activities are identified: awareness of psychological readiness for professional activities by cynologist officers in the unity of all components, the internal subjective position, the ability to take self-control, independent actions and decisions.

In order to develop the psychological readiness of cynologist officers for professional activities in the process of advanced training, a structural and functional model has been substantiated that includes the purposive (goal, task), methodological (approaches, principles), organizational (means), functional (psychological factors) and resultative (components, criteria, indicators) blocks. The basis for the development of a structural and functional model is a set of conceptual approaches

(person-oriented, system-active, problem-oriented and competency-based) and methodological principles (subjectivity, integrity and systemicity, complexity, contextuality).

On the basis of the structural and functional model, a development program has been developed, which included such tools as training for cynologist officers "Development of psychological readiness for professional activities" and a set of professionally-oriented special courses. A harmonious combination of training methods with other methods of professional training of cynologist military men has provided the optimal development of such a complex integrative entity as psychological readiness for professional activities. The main means for implementation of the development program was training for cynologist officers consisting of six interrelated thematic modules: 1) Acquaintance; 2) Motivational and purposive readiness; 3) Active and operational readiness; 4) Emotional and volitional readiness; 5) Reflexive and control readiness; 6) Results. They helped participants to gradually make purposeful projecting of themselves into the future profession starting from self-knowledge and introspection of own inner world, character, personality manifestations, strengths and weaknesses.

As the result of implementation of the program for development of psychological readiness of cynologist officers for professional activities, significant positive changes have been recorded according to the main indicators of psychological readiness. The series of control measurements after the end of the experiment proves the effectiveness of the development program.

Key words: psychological readiness of cynologist officers for professional activities, motivational and purposive readiness, active and operational readiness, emotional and volitional readiness, reflexive and control readiness.

**Список праць здобувача,
у яких опубліковані основні наукові результати дисертації**

1. Софіян Д. В. Концептуальні та методичні засади розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2019. Вип. 1. С. 187 – 192.
2. Софіян Д. В. Емпіричні показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 3. Т. 2. С.101 – 106.
3. Софіян Д. В. Рівневі характеристики психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 2. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_psh.pdf (дата звернення 25.01.2019).
4. Софіян Д. В. Теоретичні засади психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць/за ред. Ірини Савенкової. № 2 (18)*, Миколаїв, 2017. С. 194 – 200.
5. Софіян Д. В. Внутрішні чинники розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Теорія і практика сучасної психології*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету, Запоріжжя. 2018. Вип. 6. С. 161 – 165.
6. Афанасьєв А. О., Софіян Д. В. Формування особистісної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 листопада 2018 р.)*. Хмельницький, 2018. С.531 – 535.

7. Софіян Д. В. З досвіду впровадження програми розвитку психологічної готовності курсантів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації. *Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні*: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу з нагоди 100-річчя з дня утворення Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 54 – 58.

8. Софіян Д. В. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кіолога. *Соціально-психологічний портрет військового професіонала*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 14-15 грудня 2017 р.). Житомир, 2017. С. 63 – 65.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ В ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1 Готовність до професійної діяльності як проблема психологічної науки	24
1.2 Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кінолога.....	32
1.3 Особливості психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності	40
1.4 Компоненти, критерії та показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.....	49
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ В ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1 Організація і методика проведення емпіричного дослідження.....	62
2.2 Емпіричні показники особливостей психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.....	68
2.3 Фактори і взаємозв'язки емпіричних показників психологічної готовності майбутніх фахівців-кінологів.....	79
2.4 Рівні розвитку психологічної готовності фахівців до професійної діяльності.....	83
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ В ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ	
3.1 Концептуальні та методичні засади розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності	93
3.2 Психотехнічні засоби розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності	106

3.3 Зміст програми розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності.....	117
3.4 Аналіз ефективності розвивальної програми.....	139
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	163
ДОДАТКИ.....	184

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

М-Ц – мотиваційно-цільовий компонент

Д-О – діяльнісно-операційний компонент

Е-В – емоційно-вольовий компонент

Р-К – рефлексивно-контрольний компонент

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена специфікою військово-професійної діяльності та її високою соціальною значущістю щодо захисту державних інтересів і безпеки країни у зв'язку зі збройним конфліктом на сході України та помітною тенденцією до збільшення кількості різних загроз. Це обумовлює необхідність формування в особового складу військовослужбовців психологічної готовності до дій в складних ситуаціях. Утім, події останніх років показують, наскільки важливою є їх здатність долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку та уміння успішно протистояти різноманітним стресогенним чинникам, зберігаючи при цьому високу працездатність.

Умови праці військовослужбовців-кінологів можна повною мірою назвати екстремальними, позаяк вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, викликаними: високою відповідальністю за виконання професійних завдань у взаємодії зі службовими собаками; достатньою складністю виконуваних функцій; прискореним темпом діяльності; об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності; обробкою значної за обсягом інформації; дефіцитом часу на прийняття рішення; необхідністю постійного контролю за поведінкою тварини. Водночас, діяльність військовослужбовців-кінологів супроводжується обґрунтованим ризиком для свого життя та життя службових собак, з якими вони працюють. Реалізацію професійного рівня підготовки в екстремальних умовах із найменшими психологічними втратами забезпечує стан психологічної готовності.

Психологічна готовність офіцера-кінолога до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент його активних дій при вирішенні відповідальних завдань. Знання кінологом своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою, контролювати собаку та ефективно діяти у складних ситуаціях.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема психологічної готовності до діяльності багатьма дослідниками визначається як актуальна і

така, що викликає підвищений науковий інтерес. На увагу заслуговують дослідження змістової характеристики поняття «готовність» (О. Асмолов, С. Максименко, В. Моляко, П. Перепелиця, С. Рубінштейн, М. Томчук, С. Узнадзе та ін.); структури готовності (Ф. Гоноблін, В. Крутенський, Н. Кузьміна та ін.); аналіз структурних компонентів і показників готовності до діяльності (А. Пуні, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.); пошук шляхів оптимізації процесу формування готовності до різних аспектів діяльності. У визначенні компонентів готовності до діяльності та шляхів її оптимізації важливу роль відіграють дослідження діяльності як психологічної категорії на методологічному рівні (О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, М. Томчук); специфіки різних видів діяльності (Г. Балл, Ф. Гоноблін, Т. Яценко, О. Акімов, А. Прокопенко, В. Рибалка, В. Роменець та ін.).

У сучасній психологічній науці розроблені прийоми, форми і методи організації підготовки та формування психологічної готовності людини до діяльності в складних ситуаціях (Ю. Балаян, В. Барко, С. Будник, Я. Бондаренко, О. Добрянський, М. Дяченко, Л. Казмиренко, Л. Кандибович, О. Колесніченко, В. Корольчук, В. Лефтеров, О. Макаревич, Л. Матохнюк, В. Молотай, І. Окуленко, В. Осьодло, В. Пономаренко, Є. Потапчук, О. Тімченко, М. Томчук, О. Хміляр, Ю. Ширококов та ін.). В. Воробйова, О. Колесніченко, Я. Мацегора, Н. Пенькова та ін. розробили також форми та методи формування психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності.

Питаннями підготовки кінологів в Україні займаються такі дослідники, як О. Богданюк, М. Герасимов, Е. Горбачов, С. Кубіцький, С. Серховець, О. Щербаков та ін. Проте проблема психологічної готовності та її розвитку в офіцерів-кінологів до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу зі службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань, не знайшла належного відображення в сучасних психологічних дослідженнях, що і зумовило вибір

теми наукового дослідження: **«Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації».**

Зв'язок наукової роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукових досліджень кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за напрямом «Психолого-педагогічні засади становлення освітнього діалогу як інноваційної психодидактичної технології» (державний реєстраційний номер 0118U003130). Тему затверджено на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 1 від 31.08.2015 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному вивченні особливостей розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз дослідження проблеми готовності до професійної діяльності військовослужбовців та офіцерів-кінологів у психологічній науці.

2. Визначити компоненти, критерії та показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

3. Емпірично дослідити особливості та рівні розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

4. Обґрунтувати структурно-функціональну модель та на цій підставі розробити та апробувати програму розвитку психологічної готовності в офіцерів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації.

Об'єкт дослідження – психологічна готовність особистості до професійної діяльності.

Предмет дослідження – розвиток психологічної готовності в офіцерів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації.

Методи дослідження. Для розв’язання дослідницької проблеми застосований комплекс методів, який зумовлено предметом, метою та завданнями дослідження. До комплексу увійшли:

- 1) *теоретичні* – аналіз і синтез психолого-педагогічної літератури; узагальнення, моделювання, класифікація;
- 2) *емпіричні* – констатувальний експеримент, бесіда, спостереження, аналіз документації, психодіагностичні методики: 1) питальник професійної спрямованості Т. Дубовицької; 2) методика вивчення локусу контролю Дж. Роттера; 3) шкала сумлінності В. Мельникова, Л. Ямпольського; 4) методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз»; 5) питальник вивчення ригідності – гнучкості мислення О. Конопкіна; 6) питальник рефлексивності А. Карпова; 7) анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності» (власна розробка); формувальний експеримент;
- 3) *обробки та аналізу результатів* – методи статистичної обробки даних, інтерпретація та узагальнення даних експерименту; описова статистика у спосіб визначення середніх значень та відсоткових співвідношень, кореляційний аналіз за Пірсоном та факторний аналіз. Порівняння результатів та знаходження значущості відмінностей здійснено за критеріями t-Стюдента та кутового перетворення ϕ^* -Фішера. Статистичні розрахунки виконано з використанням програм Microsoft Excel і пакету статистичних програм SPSS 21.0 для Windows.
- 4) *інтерпретаційні* – структурний та порівняльний методи.

Експериментальна база дослідження. В емпіричному дослідженні брали участь 100 майбутніх фахівців – офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної кримінально-виконавчої служби України та

Державної фіскальної служби України. Репрезентативність вибірки забезпечувалася методом квот. До формувального експерименту було залучено 30 осіб (експериментальна група – 15 осіб та контрольна група – 15 осіб).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

– *вперше* визначено поняття психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності як відносно стійке інтегративне утворення особистості, результат відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання; виокремлено мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та рефлексивно-контрольний компоненти психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності; визначено критерії (професійна спрямованість, професійні знання і вміння, емоційна стійкість та рефлексивність) і показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності; описано рівні розвитку (адаптивний, репродуктивно-активний та професійний) означеного феномену; розроблено структурно-функціональну модель розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, у якій виокремлено цільовий (мета і завдання), методологічний (підходи і принципи), організаційний (засоби), функціональний (психологічні чинники) та результативний (компоненти, критерії, показники) блоки; визначено та емпірично обґрунтовано психологічні чинники (усвідомлення психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності в єдності усіх компонентів, відповідальна суб'єктна позиція, здатність до самоконтролю і самостійних дій та рішень); розроблено й апробовано програму розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності;

– *удосконалено* засоби розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації: тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної

діяльності», комплекс професійно-орієнтованих спецкурсів, психологічна діагностика професійно значущих якостей;

- *аргументовано* ефективність структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності;
- *розширено й доповнено* змістові характеристики особистісного та професійного становлення майбутніх фахівців-кінологів щодо сформованості у них професійних мотивів, гнучкості мислення, інтернальності, відповідальності, стійкості до стресів, рефлексивності;
- *подальшого розвитку набули* наукові уявлення про можливості тренінгу як ефективного засобу професійно-особистісного становлення фахівців кінологічних служб.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що сформований комплекс психодіагностичних методик вивчення психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, визначені компоненти, критерії та показники цієї готовності можуть бути використані під час підготовки офіцерів-кінологів та на курсах підвищення кваліфікації. Програма розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності може слугувати методичною базою для роботи з фахівцями кінологічних служб на курсах підвищення кваліфікації.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Національної академії державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (довідка впровадження №100/1054 від 27.12.2018 р.), Хмельницького центру підвищення кваліфікації персоналу державної кримінально-виконавчої служби України (довідка впровадження №1016/105/02/48 - 2018 від 29.12.2018 р.) та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка впровадження №102-33/03 від 23.01.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові результати, представлені у дисертаційному дослідженні, отримані автором самостійно. У 1 тезах, написаних у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає у дослідженні

структури психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи стали предметом обговорення на 8 науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема на 3 міжнародних науково-практичних конференціях: «Слов'янський світ: архівні матеріали» (Ужгород, 2017), «Соціально-психологічний портрет військового професіонала» (Житомир, 2017), «Психологічні виміри розвитку сучасної освіти України в умовах євроінтеграції» (Тернопіль, 2018); 2 всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (Хмельницький, 2018), «Використання ветеринарних досліджень у розведенні здорових собак під егідою Кінологічної Спілки України» (Київ, 2017); 2 всеукраїнських науково-практичних семінарах та круглих столах: «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2017), «Кінологічне забезпечення як складова протидії тероризму та незаконному обігу тютюнових виробів» (Хмельницький, 2015), «Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні» (Кам'янець-Подільський, 2018) та розширеному засіданні кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 28 січня 2019, протокол № 7).

Надійність та вірогідність отриманих результатів забезпечена різнобічним теоретичним і методологічним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; використанням комплексу взаємодоповнювальних методів, адекватних меті та завданням дослідження; поєднанням якісного та кількісного аналізу; статистичною обробкою даних емпіричного дослідження.

Публікації. Матеріали дисертаційної роботи викладено у 8 публікаціях, з яких 5 статей надруковано у вітчизняних наукових фахових виданнях у галузі психології (з них 1 – у науковому фаховому електронному виданні, 1 – в науковому фаховому виданні, внесеному до реєстру міжнародних

наукометричних баз), 3 тез – у збірниках матеріалів конференцій та науково-практичного семінару.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (205 найменувань, із них 35 – іноземними мовами), додатків на 30 сторінках. Робота містить 14 таблиць і 25 рисунків. Основний зміст дисертації викладено на 161 сторінці (6.7 др. арк.), загальний обсяг роботи – 213 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ У ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У першому розділі проаналізовано сутнісні характеристики психологічної готовності офіцера-кінолога до професійної діяльності у психологічних дослідженнях; визначено зміст та структуру означеного поняття; виокремлено та обґрунтовано провідні компоненти, критерії та показники розвитку психологічної готовності офіцера-кінолога до професійної діяльності.

1.1 Готовність до професійної діяльності як проблема психологічної науки

Готовність фахівця до професійної діяльності є однією із складових компонентів державних освітніх стандартів. Концептуальні положення щодо формування готовності майбутніх спеціалістів визначено у Законі України «Про освіту» [43], який базується на поняттях «професійна компетентність», «підготовленість», «готовність». «підготовка» при визначенні якості професійної освіти.

Загалом, аналіз теоретичних і емпіричних досліджень проблеми готовності вказує, що не існує однозначного розуміння сутності і функцій зазначеного поняття, яке набуло останнім часом в концептуальному апараті психології відносно самостійного і високого наукового статусу. Проте у різних авторів мають місце відмінності у визначенні поняття готовності, що дає підстави для існування суперечностей та неузгодженості у процедурі перенесення цього поняття в експериментальну площину.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження у сфері професійного становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності ґрунтуються на таких поняттях як «придатність», «підготовленість», «готовність», «компетентність» та ін. У нашому дослідженні основою для аналізу й оцінки професійного становлення особистості є поняття «готовність». Категорія

«готовність» включає професійну придатність особистості до професійної діяльності, її професійні знання та уміння, певну підготовленість і психічний стан. Ми вважаємо поняття «готовність» за найбільш доцільне у формулюванні психологічних проблем професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Важливо диференціювати поняття «готовність» та «професійна компетентність», оскільки компетентнісний підхід означений як провідний в системі реформування сучасної професійної освіти. Професійна компетентність формується на етапі професійної підготовки фахівця. В освітньому процесі у майбутнього спеціаліста формуються і розвиваються професійні компетенції, що визначають готовність до професійної діяльності. Відтак, компетентність стає інструментом професійної діяльності, котрий забезпечує її успішність. Адже фахівець повинен бути адаптованим до змін у професійній діяльності, володіти сформованою здатністю до неї, бути готовим до постійного самовдосконалення і практичної діяльності. Дослідники розглядають компетентність як сукупність взаємопов'язаних особистісних якостей (знання, уміння, навички, здібності, цінності, мотиви) і готовність їх використання у професійній діяльності. Таким чином, компетенції – це здатності особистості справлятися з різними професійними завданнями, це сукупність знань, умінь та навичок, які необхідні для виконання конкретної професійної діяльності; загальна здатність і готовність особистості використовувати знання, уміння і узагальнені способи дій, засвоєні у процесі навчання, в реальній діяльності. У рамках компетентнісного підходу накопичений значний теоретичний і практичний матеріал про види компетенцій (ключові, базові і функціональні) [33; 71; 130].

Водночас не існує однозначного тлумачення поняття «готовність». У психологічній науці є багато підходів до визначення цього поняття. Насамперед поняття «готовність» визначається науковцями як цілісне стійке, багаторівневе, динамічне утворення, інтегративна властивість особистості, цілісна система характеристик особистості тощо [9; 31].

У дослідженнях М. Дяченка, Л. Кандибовича, В. Пономаренка та ін. готовність визначають як показник саморегуляції й адаптації на різних етапах і рівнях протікання психічних процесів, що визначають поведінку людини як суб'єкта діяльності [39; 40]. Так, готовність розуміється як цілісне утворення, яке характеризує емоційно-когнітивну і вольову мобілізаційність суб'єкта в момент його включення в певну діяльність.

О. Лазоренко, Є. Потапчук, А. Прокопенко, М. Томчук та ін. у визначенні сутності готовності підкреслюють, що вона включає професійні знання, уміння, навички, а також деякі особистісні властивості, що забезпечують успішне виконання професійних завдань [105; 112; 153]. Вони підкреслюють потенційні можливості готовності в забезпеченні оперативного включення у професійну діяльність, внутрішніх чинників ефективного професійного саморозвитку.

А. Пуні пояснював готовність через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових властивостей особистості, що визначають її загальний психоемоційний стан, що забезпечує актуалізацію здібностей, а також як спрямованість особистості на виконання певних дій [122].

Загалом більшість авторів сходяться на думці, що готовність як інтегративне утворення особистості, котре полягає у вибірковій спрямованості на діяльність, виникає на ґрунті позитивного ставлення і має підкріплення відповідними потребами та мотивами до даної діяльності. Про сформовану готовність до певного виду діяльності можна говорити лише за умови розвитку в суб'єкта емоційного позитивного ставлення, вміння адаптувати свою поведінку відповідно до вимог діяльності, сформованості професійно значущих властивостей, емоційної стабільності, здатності до самоконтролю, цілеспрямованості та ін. [10; 17; 19; 31; 39; 98; 105].

У визначенні компонентів готовності до діяльності та шляхів її формування велику роль відіграють дослідження діяльності як психологічної категорії на методологічному рівні (О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, М. Томчук) та специфічних особливостей різних видів діяльності (Г. Балл, Ф. Гоноболін, Т. Яценко, В. Рибалка та ін.). У цьому

контексті велике значення мають дослідження змістової характеристики поняття «готовність» (О. Асмолов, С. Максименко, В. Моляко, М. Томчук, П. Перепелиця, С. Рубінштейн, С. Узнадзе та ін.); структури готовності (Ф. Гоноблін, В. Крутецький, Н. Кузьміна та ін.); аналіз структурних компонентів і показників готовності до діяльності (А. Пуні, В. Семиченко, В. Сластьонін та ін.); пошук шляхів оптимізації процесу формування готовності до різних видів діяльності.

Підсумовуючи теоретичні розвідки, можна стверджувати, що під готовністю мається на увазі система характеристик суб'єкта, що забезпечують успішність і результативність певних дій та діяльності. Стан готовності допомагає суб'єктові успішно виконувати свої обов'язки, використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свою діяльність при появі непередбачених перешкод [9; 122].

Основними науковими підходами до окреслення категорії готовності є: психологічний – готовність розуміється як особистісна характеристика, що передбачає здатність до адаптації та саморегуляції поведінки та розвитку; педагогічний – готовність визначається як загальна характеристика навчання та виховання особистості у сфері освіти відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього спеціаліста; професійно-психологічний – готовність визначається як характеристика результату процесу професійної підготовки спеціалістів (В. Барко, М. Варій, Н. Володарська, І. Воробйова, К. Дурай-Новикова, Л. Карамушка, О. Колесніченко, Н. Коломінський, С. Максименко, Л. Матохнюк, Я. Мацегора, Є. Потапчук, І. Приходько, М. Томчук та ін.) [12; 25; 31; 32; 38; 50; 72; 74; 105; 109; 140; 153].

Однією з форм готовності є готовність до дій в екстремальних ситуаціях. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми показав, що психологічна готовність у рамках екстремальної психології розглядається у тісному взаємозв'язку з такими поняттями як: психологічна підготовленість, надійність психіки, психологічний стан, психологічний відбір, прогнозування станів, екстремальна ситуація [9].

Н. Пенькова [98] вважає, що психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах доцільно поділяти на ситуаційну (оперативну) та довготривалу готовність. Ситуативна готовність є динамічним, цілісним станом особистості, це внутрішня налаштованість на певну поведінку, мобілізованість усіх сил на активні та доцільні дії, її виникнення й оформлення визначаються розумінням задачі, усвідомленням відповідальності, бажанням досягнути успіху в професійній діяльності. На відміну від стану тимчасової готовності, що відображає особливості та вимоги майбутньої ситуації, тривала готовність – це стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість, уважність тощо), її досвід, знання, навички, вміння, необхідні для успішної діяльності в багатьох ситуаціях. Довготривала психологічна готовність є стійкою системою професійно важливих якостей особистості, до якої відносяться позитивне ставлення до професії, організованість, уважність, самовладання, отриманий досвід, знання, вміння, навички, які необхідні для успішної професійної діяльності в різних, у тому числі, екстремальних ситуаціях [98].

Різні трактування психологічної готовності обумовлені як специфікою структури діяльності, яка вивчалася у кожному конкретному випадку (робота в звичайних умовах, в аварійних ситуаціях, спортивна боротьба і т.п.), так і розбіжністю теоретичних підходів дослідників. Одні автори розглядають готовність до діяльності на особистісному рівні, а інші – на функціональному, тобто, перш за все, враховують стан психічних функцій.

У рамках функціонального підходу, готовність розглядається як тимчасовий ситуативний стан налаштування людини на діяльність, актуалізація та пристосування можливостей для успішних дій у певних умовах, як уміння мобілізувати необхідні фізичні та психологічні ресурси для реалізації діяльності (Л. Бітехтіна, С. Максименко, А. Пуні, В.Хіміч та ін.). Даний підхід пояснює психологічну готовність як установку, що функціонує на загальному фоні активності людини; як типову поведінку людини в соціальному житті; як вибіркову активність особистості [17; 72; 122; 155].

У психолого-педагогічних дослідженнях в руслі особистісного підходу до розуміння готовності як якості та властивості особистості ґрунтується на конкретному розумінні значення поняття, тобто готовності до професійної діяльності як результату професійної підготовки та навчання [9]. Зазначений контекст є актуальним в рамках проблем професійного становлення і дозволив науковцям визначити готовність як властивість і якість особистості (Є. Алексєєв, Б. Ананьєв, Л. Божович, М. Дьяченко, Л. Кандилович, С. Максименко, В. Моляко, Ю. Норчук, С. Рубінштейн, Є. Потапчук, М. Томчук та ін.) [6; 39; 40; 42; 79; 87; 105; 153; 154].

У нашому дослідженні ми спираємося на особистісний підхід до розуміння сутності психологічної готовності до професійної діяльності. Тому ми розглядаємо психологічну готовність як стійке багаторівневе утворення особистості у результаті відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання.

На думку багатьох науковців, готовність до певного виду діяльності можна розвинути або сформувати (І. Вачков, І. Гаврик, А. Деркач, Е. Зеєр, О. Мешко, Р. Санжаєва, М. Томчук, Н. Шевченко та ін.). Ми визначаємо формування готовності до професійної діяльності як стійкий і послідовний процес розвитку компонентів професійної готовності з врахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності. Ядро готовності становлять психічні процеси і властивості майбутнього фахівця, які є фундаментом якостей особистості.

Науковці зазначають, що процес задіяння стану психологічної готовності до діяльності представляє собою послідовність взаємопов'язаних процедур і дій: усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу чи поставленого іншими людьми завдання; усвідомлення цілей виконання завдань, вирішення котрих призведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання; осмислення та оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні події, актуалізація досвіду, пов'язаного з вирішенням завдань і виконанням вимог

подібного роду; визначення на основі досвіду та оцінки майбутніх умов діяльності найбільш раціональних і можливих способів вирішення завдань чи виконання вимог; прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей; мобілізація сил, відповідно до умов і завдань [17; 51; 52; 133].

Таким чином, не зважаючи на відмінності в конкретному тлумаченні поняття готовності, багато авторів дотримуються думки, що це особливий психічний стан. На стан психологічної готовності впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється діяльність. До числа зовнішніх і внутрішніх умов, що обумовлюють психологічну готовність, належать: зміст завдань, їх складність, новизну, творчий характер; обстановку діяльності, приклад поведінки оточуючих; особливості стимулювання дій і їх результатів; мотивацію, прагнення до досягнення того чи іншого результату; оцінку ймовірності його досягнення; самооцінку власної підготовленості; попередній нервово-психічний стан; стан здоров'я і фізичне самопочуття; особистий досвід мобілізації сил для рішення задач великої підвищеної складності; вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності; вміння налаштовуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності [6].

На думку С. Кучеренка, «формування психологічної готовності до професійної діяльності – це розвиток, становлення необхідних ставлень, установок, досвіду, майстерності, які дають можливість людині усвідомлено здійснювати професійну діяльність» [70, с.122]. Він виокремлює три рівні сформованості психологічної готовності до професійної діяльності: 1) непрофесійний рівень – майбутній спеціаліст не підготовлений, не має досвіду практичної діяльності або ці показники знаходяться на низькому рівні; 2) передпрофесійний рівень характеризується незакінченою підготовкою до виконання спеціальних функцій; 3) професійний рівень розбивається на два підрівня – звичайний рівень і рівень професійної майстерності. Найважливіше тут полягає в тому, що вищий навчальний заклад, створюючи умови для

засвоєння майбутніми фахівцями професійних знань, виховував любов до своєї професії, готовність до подолання труднощів. Відповідно були визначені ознаки процесу формування готовності до професійної діяльності: 1) повна адекватність процесу формування психологічної готовності цілям підготовки майбутнього спеціаліста; 2) відповідність діяльності, до якої залучені майбутні фахівці, сукупності взаємопов'язаних елементів діяльності ефективно працюючого фахівця; 3) єдність компонентів, котрі утворюють поняття психологічної готовності майбутнього спеціаліста до виконання професійних функцій. Таким чином, стан психологічної готовності має складну динамічну структуру, є вираженням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями [70].

На підставі теоретичного аналізу літератури, можна стверджувати, що окрім готовності як психічного стану, існує готовність як стійка характеристика особистості, котра діє постійно, її не потрібно кожного разу формувати. Будучи завчасно сформованою, ця готовність є істотною передумовою успішної майбутньої професійної діяльності. В узагальненому вигляді тривала психологічна готовність є структурою, яка включає: 1) позитивне ставлення до того чи іншого виду професійної діяльності, стійкий інтерес до неї; 2) адекватні вимогам діяльності, властивості особистості, здібності, темперамент; 3) необхідні професійні знання, навички, вміння; 4) стійкі професійно важливі особливості сприймання, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів.

Отже, аналіз досліджень дозволяє констатувати, що психологічна готовність до діяльності має чітку структуру та визначається як стійка характеристика, інтегральне особистісне утворення, система якостей особистості, функціональний стан, що визначає успішність виконання професійних діяльності.

1.2 Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кінолога

Сьогодні як ніколи простежується тенденція збільшення кількості різних загроз, що обумовлює необхідність формування у особового складу військовослужбовців психологічної готовності до дій в умовах військових конфліктів. Успішність професійної діяльності військових-кінологів багато в чому залежить не тільки від рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки, але й від рівня стресостійкості, їх здатності долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, їх уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність [139].

Особливе значення розвитку стресостійкості для офіцерів-кінологів обумовлюється не лише складністю і непередбачуваністю професійної діяльності, але подвійною відповідальністю, яку бере на себе офіцер-кінолог при виконанні службового завдання, і за себе, і за собаку.

Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінювання вірогідності збереження їхнього здоров'я і працездатності після впливу екстремальних факторів завжди привертала увагу дослідників (Ф. Абдурахманов, Ю. Бабаян, В. Бодров, О. Бойко, С. Колесніченко, М. Мічурін, Є. Потапчук, І. Приходько, Л. Романишина, М. Савчин, О. Тімченко, М. Тишкова, Л. Шестопалова, Н. Юр'єва та ін.) [2; 10; 22; 23; 77; 106; 107; 120; 125; 127; 151; 161; 165].

Стресогенний характер професійної діяльності офіцерів-кінологів обумовлює високий рівень нервово-психічної напруги. Психологічна стійкість до стресу є професійно значущою якістю, оскільки від неї залежить ефективність оперативно-службової діяльності працівників кінологічних служб. Стресостійкість характеризує міру здатності особистості переживати стресову ситуацію, зберігаючи при цьому внутрішню збалансованість, не знижуючи успішність професійної діяльності [139].

Висока стресостійкість забезпечує виконання професійних обов'язків в екстремальних умовах, збереження працездатності і здоров'я особистості після

впливу екстремальних чинників зовнішнього середовища. Низький рівень стресостійкості, нездатність людини протидіяти стресам призводять до негативних наслідків у психічній, соціальній, професійній і поведінковій сферах – різноманітних проявів посттравматичних стресових розладів.

Аналіз актуального стану досліджень у цій галузі свідчить про те, що проблема стресостійкості особистості недостатньо розроблена. У науковій літературі досі не має єдиного розуміння терміну “стресостійкість”. Більшість авторів як синонім вживають термін “емоційна стійкість”, механізми і сутність якої вивчено краще. У прямому розумінні стресостійкість розглядають як індивідуальну здатність організму зберігати нормальну працездатність; як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в напружених ситуаціях [139].

Проведений Н. Юр'євою аналіз розуміння представниками сучасної психологічної науки поняття “стресостійкість”, дозволив їй виокремити такі його основні тлумачення:

- емоційна стійкість (В. Марищук, О. Чернікова); якість, риса, властивість, що впливає на характер діяльності (В. Абабков, М. Перре, О. Сиротін та ін.) [1; 151];

- інтегральна, комплексна характеристика, що включає різні психологічні, фізіологічні і поведінкові компоненти (Б. Варданян, В. Суботін, Л. Аболін, В. Корольчук) [3; 126; 129; 148; 149; 170];

- здатність керувати своїми емоціями, зберігати високу працездатність, здійснювати складну або небезпечну діяльність без напруженості, незважаючи на емоціогенні впливи (К. К. Платонов, В. Л. Маріщук) [129; 146; 147; 160; 165].

Узагальнено можна стверджувати, що сутність поняття “стресостійкість” базується на двох тезах: 1) це здатність підтримувати оптимальну працездатність і ефективність діяльності в напружених ситуаціях; 2) це здатність особистості зберігати оптимальний психічний стан під час впливу негативних чинників.

Відтак, під стресостійкістю розуміємо окремий випадок психічної стійкості, що виявляється внаслідок дії стресових чинників, а її специфічність буде визначатися конкретним видом діяльності

Аналіз праць, присвячених досліджуваній проблемі, засвідчив, що детермінантами стресостійкості є об'єктивні і суб'єктивні обставини, а саме: характеристики стресової ситуації та індивідуально-психологічні характеристики. На стресостійкість особистості впливають вроджені особливості організму, особистісні властивості, чинники соціального оточення (М. Білова, А. Боднар, А. Біллінгс, В. Корольчук, В. Крайнюк, Р. Моос, К. Новак, Е. Рутман, М. Сандомирський, Н. Самоукіна, Ю. Щербатих, Н. Юр'єва, С. Яковенко та ін.) [15; 20; 62; 66; 126; 129; 163; 165; 169; 175; 193].

Науковці вказують на те, що стрес – це звичний для організму людини стан, викликаний будь-якими неочікуваними впливами (внутрішніми чи зовнішніми) на його функціонування. Більшість таких стресових станів для організму ніякої загрози не становлять і є навіть корисними як активатори. Але якщо такий вплив стає надмірним (за силою чи тривалістю) – тоді й настає стан, який має назву – “дистрес”, що негативно впливає як на організм, так і на психіку людини [1; 7; 8; 53; 171; 193; 203].

В умовах оперативно-службової діяльності, перебування психіки під постійним впливом негативних стресових чинників може перерости у бойову психічну травму з важкими наслідками для здоров'я людини. Посттравматичний синдром має негативні прояви у психіці військовослужбовця впродовж всього життя, через багато років після закінчення війни [11]. Бойова діяльність військовослужбовців відбувається в особливих і екстремальних умовах. Командир підрозділу повинен чітко уявляти критерії психологічної готовності особового складу до дій в особливих, і, перш за все, в екстремальних умовах [26; 28; 29; 139].

Умови, що висувають підвищені вимоги до військовослужбовця, у тому числі до військовослужбовця-кінолога, називаються особливими умовами службової діяльності. До таких умов належать: робота в небезпечних для життя

умовах; висока відповідальність за ухвалені рішення; ускладнення виконуваних функцій; зростання темпу діяльності; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстремальних дій; суміщення різних за цілями дій в одній діяльності (так звана суміщена або роздвоєна діяльність); опрацювання великих обсягів і потоків інформації (так зване перевантаження інформацією); дефіцит часу на виконання необхідних дій тощо [125; 134].

Особливі умови професійної діяльності військовослужбовців-кінологів, що висувають підвищені вимоги, є причиною помилок і зривів у службі, у виконанні функціональних обов'язків, незадовільно впливають на працездатність людини, стан її здоров'я, психічний і психофізіологічний стани.

Особливі умови службової діяльності завжди пов'язані з впливом екстремальних чинників або виникненням екстремальних ситуацій. У залежності від періодичності, частоти їх виникнення і тривалості розрізняють дві особливі умови службової діяльності військовослужбовців:

1. У ситуаціях, що пов'язані з епізодичними діями екстремальних чинників (службова діяльність в особливих умовах).
2. Ситуації, пов'язані з постійною дією екстремальних чинників (службова діяльність в екстремальних умовах) [125; 147].

Сутність особливих і екстремальних умов така, що вони існують об'єктивно й їх принципово неможливо змінити, що виключає можливість активного впливу на них і створення для особового складу функціонального комфорту.

Сучасні умови, у яких працюють військовослужбовці, можна повною мірою назвати екстремальними, тому що вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, викликаними: високою відповідальністю за прийняті рішення; достатньою складністю виконуваних функцій; прискореним темпом діяльності; об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності; обробкою значної за обсягом інформації; дефіцитом часу на прийняття рішення [139].

Діяльність військовослужбовців в особливих та екстремальних умовах

вивчається командирами підрозділів шляхом аналізу взаємозв'язків трьох таких параметрів: характеристика екстремальних чинників (зовнішні умови діяльності); психологічні стани і властивості особистості (внутрішні умови діяльності); показники (результати) діяльності [147].

У цій тріаді особливо важливими є питання про субординацію зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників, або, інакше кажучи, умов службово-оперативної діяльності. Визначальними будуть однозначно суб'єктивні чинники, тому що зовнішні причини діють тільки безпосередньо через внутрішні умови.

Серед внутрішніх чинників значення мають особистісні характеристики:

- рівень загального інтелекту військовослужбовця (загальна обізнаність, пізнавальна гнучкість, практичне і критичне мислення, координація здібностей);

- рівень особистісної стабільності (надійність, опірність щодо стресових чинників, упевненість у собі, вміння діяти в команді, комунікативна здібності);

- відсутність напруженості, тривожності і психопатологічних симптомів;
- психодинамічні властивості військовослужбовців (емоційна стійкість, тривожність, інтровертованість чи екстравертованість, переважаюча орієнтованість людини у діях на зовнішній або внутрішній контроль тощо) [125].

А. Романишин та О. Бойко зазначають, що діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці настільки насичена емоційними переживаннями, що емоційна напруга вважається однією з характерних особливостей військової праці [125]. Вплив на психіку людини здійснюється безліччю чинників. На підставі врахування чинників, виокремлених А. Романишин та О. Бойко у діяльності військовослужбовців, ми виокремили зовнішні чинники, котрі викликають напруженість в діяльності офіцерів-кінологів та шляхи їх подолання (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Чинники, що викликають напруженість в діяльності
офіцерів-кінологів та шляхи їх подолання**

Чинники напруги	Шляхи їх подолання
Загроза власному життю і життю собаки	Знання обстановки і можливих засобів захисту. Накопичення досвіду емоційно-вольової поведінки. Моделювання ризику.
Відповідальність за виконання завдання в особливих умовах службової діяльності	Накопичення досвіду емоційно-вольової поведінки.
Дефіцит інформації або перевантаження нею	Набуття досвіду вирішення завдання при неповних даних в умовах невизначеності. Передбачення можливих змін обстановки. Створення перешкод в умовах тренування.
Дефіцит часу	Обмеження часу на прийняття рішення. Суворе дотримання нормативів (стандартів) діяльності. Автоматизація окремих компонентів діяльності. Оволодіння узагальненими способами дій. Перехід від примусового темпу до самостійно регульованого.
Соціально-психологічна і сенсорна ізоляція	Надання людині ініціативи і самостійності при вирішенні завдань. Моделювання у процесі підготовки умов ізоляції.
Поведінка собаки та необхідність постійного контролю за нею	Набуття досвіду вирішення подібних завдань. Розвиток під час тренувань тісного довірливого контакту із собакою. Створення перешкод в умовах тренування службових собак.
Міжособистісна сумісність	Покращення згуртованості, злагодженості, сумісності і когерентності (збереження характеристик) військових колективів.

Військовослужбовці переживають під час бою фізіологічний, емоційний і соціальний стрес. Найбільш характерною психологічною рисою бойової ситуації є постійна загроза життю військовослужбовця. У цих умовах він

вимушений діяти і постійно реагувати на неї. Це проявляється у почутті страху, безпорадності, тривоги. Відтак, як наслідок усе це може привести до емоційних зривів, психологічних травм.

За умови, якщо ці негативні емоційні стани проявляються у військовослужбовця тривалий час його перебування у бойовій ситуації, то у може з'явитися психічне виснаження. Постійна напруга накопичується на під час переживання страху смерті і інстинкту самозбереження. Важливо зауважити, що ці переживання є нормальною реакцією людини на чинники, що його викликають [121; 125; 133].

Стресостійкість і навички управління стресом дозволяють військовослужбовцям здійснювати ефективну діяльність у стресовому стані, зберігаючи при цьому своє здоров'я і дієздатність під час виконання ними професійної діяльності в умовах високої невизначеності, небезпечності або обмеження часу, коли вони знаходяться у виснажених станах (втоми, дискомфорту, емоційного збудження або апатії) [123; 125; 133].

На підставі теоретичного аналізу наукових джерел ми визначаємо стресостійкість як інтегративну, відносно стійку властивість особистості, як результат тривалого процесу зіткнення індивіда зі стресогенними чинниками [56; 139].

Стресостійкість як інтегративна властивість особистості передбачає взаємодію з усіма структурними характеристиками психіки як під час, так і після дії стресогенних чинників [21; 22; 126; 191]. Визначальними внутрішніми чинниками розвитку стресостійкості особистості є: Я-концепція особистості, інтернальний локус контролю, інтелектуальний розвиток. Первинна стресостійкість визначається швидкістю опрацювання інформації, динамічністю нервових процесів, витривалістю, точністю і ефективністю діяльності. Провідні стратегії подолання стресу, що визначають стресостійкість, – це асертивні дії, активність особистості у спілкуванні, пошук соціальної підтримки та соціальних контактів [21; 22; 134; 172; 205].

Отже, стресостійкість особистості має багаторівневу детермінацію і зумовлена як характеристиками навколишнього середовища, так і особистісними властивостями.

Аналіз літературних джерел, де висвітлюються психологічні механізми стресостійкості, показав, що найчастіше виокремлюють два їх типи: механізми психологічного захисту і копінг-стратегії, або механізми долаття стресу. Утім, низка дослідників визнає тільки механізми психологічного захисту, виокремлюючи активний і пасивний їх варіанти (А. Біллінгс, Е. Грінглас, Р. Муус) [175; 186]. Деякі дослідники припускають паралельне існування механізмів психологічного захисту і копінг-механізмів (Дж. Керол, В. Вайт, В. Конвей, Д. Тері) [178; 181; 186]. Більшість дослідників розглядають механізми психологічного захисту і механізми копінг-поведінки як способи адаптації до стресової ситуації, визначаючи копінг-поведінку як стратегію дій особистості, спрямовану на усунення ситуації психологічної загрози [21; 22; 123; 129; 173; 176; 181; 186; 204].

Тривалий вплив екстремальних умов призводить, на думку дослідників, до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній сферах. Багато психічних станів, що спостерігаються при виникненні екстремальних ситуацій, можуть мати характер так званих психогенних розладів [21; 22; 123; 128; 129; 189; 191].

Отже, поняття стресостійкості розглядається переважно як здатність до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я.

Таким чином, недостатня розробленість проблеми стресостійкості як професійно значущої якості військовослужбовця-кінолога та її актуальність у сучасних умовах потребує нових підходів до визначення сутності цього феномена, його структурних елементів та формування у процесі професійної підготовки. Визначення оптимальних шляхів підвищення стресостійкості військовослужбовців-кінологів та виявлення потенційних ресурсів удосконалення зазначеної професійно важливої якості є актуальним науково-прикладним завданням психологічного забезпечення їх професіоналізації.

1.3 Особливості психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності

Професійну діяльність офіцера-кінолога можна віднести до військової діяльності. Військова діяльність – це форма суспільної діяльності людей, яка носить соціально-політичний характер. За допомогою військової діяльності забезпечується збройний захист інтересів держави та народу, створюються сприятливі зовнішні умови для розбудови країни [142]. У більш вузькому сенсі слова військова діяльність – це процес виконання військовослужбовцями завдань воїнської служби, здійснення бойового чергування, проведення бойових дій проти ворога тощо [10; 17].

Дослідники у галузі військової психології зазначають, що військова діяльність характеризується особливостями взаємин (строгістю субординації), необхідністю великої напруги. Ця діяльність характеризується специфікою за структурою, за завданнями, мотивами, засобами, способами і прийомами, зовнішніми і внутрішніми умовами виконання. Основною метою військової діяльності в мирний час є підготовка до ведення бойових дій проти зовнішнього агресора. Засоби військової діяльності – зброя та бойова техніка. Результатом військової діяльності в мирний час є боєздатність і боєготовність військовослужбовців, їх бойовий вишкіл, дисципліна; у воєнний час – розгром агресора, досягнення перемоги [2; 10; 17; 28; 29; 166].

Серед мотивів військової діяльності важливу роль мають відданість Батьківщині, ненависть до ворога, почуття обов'язку, колективізму, військової честі і гідності. Діяльність військовослужбовця може проходити в різних кліматичних умовах. Виконувати завдання йому доводиться в безперервно мінливій ситуації, в різний час доби, за відсутності регулярного чергування сну, відпочинку, праці. Конкретний процес військової діяльності включає: усвідомлення військовослужбовцями поставленого перед ними завдання; формування мотивів і відпрацювання плану необхідних дій; застосування засобів і прийомів діяльності (зброя і бойова техніка); регулювання дій

відповідно з завданням; оцінку і звірення отриманих результатів з тим, що було потрібно або передбачалося зробити. Сутність і структура діяльності видозмінюються залежно від того, чи є вона індивідуальною, груповою (колективною) або діяльністю по керівництву особистим складом. У всіх випадках у військовій діяльності різнобічно проявляються особистість і колектив, їх мислення, почуття і настрої, воля, досвід, спрямованість, здібності [2; 17; 28; 29; 46; 51; 168]. Військова діяльність завжди мала чітку і сувору регламентацію і поділялась на навчальну та побутову діяльність, діяльність з несення повсякденної служби та бойову діяльність. Службові завдання, що виконуються військовослужбовцями України у регіонах зі складною суспільно-політичною обстановкою, так і в звичайних умовах, піддають серйозним випробуванням фізичні і психологічні можливості людини [140].

Результати теоретичного аналізу досліджень військових психологів (Р. Абдурахманова, Л. Бітєхтіної, М. Варія, П. Корчемного, С. Заболотного, Ю. Зуєва, О. Караяні, П. Корчемного, С. Максименка, М. Мічуріна, І. Приходька, Є. Потапчука, С. Сєді, І. Сиромятникова, О. Тімченка, В. Хіміча) свідчать про те, що невід'ємною складовою системи психологічно обґрунтованих заходів, спрямованих на попередження або зменшення негативного впливу різноманітних чинників на психіку військовослужбовця, є заходи з підвищення рівня психологічної готовності військовослужбовця до дій в екстремальних, бойових умовах [2; 10; 17; 28; 29; 51; 52; 72; 77; 106; 108; 133; 148; 155; 166]

Проте, безперечно, що сутність психологічної готовності залежить від специфіки військової діяльності, щодо якої вона виникає. Результати аналізу особливостей психологічної готовності до діяльності в умовах ведення сучасного бою показали, що до визначення цього поняття науковці також підходять по-різному

Підготовка військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності є складовою частиною морально-психологічного забезпечення і являє собою комплекс безперервно здійснюваних заходів щодо формування, зміцнення і розвитку у військовослужбовців психологічних якостей, що забезпечують їх

високу психологічну стійкість і готовність виконувати службові завдання в будь-яких умовах [84; 85; 168]. Найважливішим завданням є вироблення у особового складу здатності переносити великі нервові навантаження і зберігати боєздатність в обстановці сильних психотравмуючих чинників. Це досягається розвитком психологічної готовності військовослужбовців до успішного виконання службово-оперативних завдань [57; 140; 168].

Водночас діяльність військовослужбовців супроводжується обґрунтованим ризиком для життя. Реалізацію професійного рівня підготовки в екстремальних умовах із найменшими психологічними втратами забезпечує стан психологічної готовності. Дослідниками встановлено, що процес задіяння стану психологічної готовності до діяльності представляє собою послідовність взаємопов'язаних процедур і дій:

- усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства чи поставленого іншими людьми завдання;
- усвідомлення цілей виконання завдань, вирішення котрих призведе до виконання поставленого завдання;
- осмислення та оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні події, актуалізація досвіду, пов'язаного з вирішенням завдань;
- визначення на основі досвіду та оцінки майбутніх умов діяльності найбільш раціональних і можливих (допоміжних) способів вирішення завдань чи виконання вимог;
- прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;
- мобілізація сил, відповідно до умов і завдань, самонавіювання віри в успішне досягнення мети [10; 17; 28; 29; 165; 166; 169].

Психологічна готовність кінологів до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент його активних дій при виконанні службово-оперативної діяльності [4]. Знання військовослужбовцем своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою та ефективно діяти у складних

ситуаціях. Ядром психологічної готовності є особистісна, яку можна визначити, як психічний стан, що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш вірогідних способів дії, прогнозування мотиваційних, вольових, інтелектуальних зусиль, мобілізацію сил для досягнення цілей [10].

Як вказують Ю. Бабаян та Л. Грішман, у результаті людина налаштовується на певну поведінку, на вчинення дій, необхідних для досягнення поставленої мети; готує, якщо необхідно матеріальну базу для виконання завдання, а якщо умови досягнення мети залежать в якійсь мірі від неї, – створює ці умови, а також здійснює підготовчі дії, поповнює брак інформації, проводить вправи, тренування, малює схеми можливого розгортання подій. З початком практичних дій уважно стежить за зміною обстановки, оцінює адекватність своїх дій, модель яких вона побудувала заздалегідь, прагне не пропустити оптимальних умов і засобів, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляє собою [10].

У сучасній психологічній науці вже розроблені прийоми, форми і методи організації підготовки та формування готовності людини до діяльності в екстремальних ситуаціях (О. Бойко, О. Виноград, О. Демянюк, Л. Матохнюк, О. Колесніченко, В. Корольчук, В. Лефтеров, О. Макаревич, Л. Матохнюк, Я. Мацегора, М. Мічурін, Н. Пенькова, І. Приходько, В. Шевченко та ін.) [23; 27; 37; 57; 74; 77; 29; 98; 107; 110; 113; 160; 163].

Як зазначалося у підрозділі 1.1, науковці вважають, що психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах доцільно поділяти на ситуаційну (оперативну) та довготривалу готовність [98]. Оперативна готовність є динамічним, цілісним станом особистості, це внутрішня налаштованість на певну поведінку, мобілізованість усіх сил на активні та доцільні дії, її виникнення й оформлення визначаються розумінням задачі, усвідомленням відповідальності, бажанням досягнути успіху в професійній діяльності. Довготривала психологічна готовність є стійкою системою професійно важливих якостей особистості, до якої належить позитивне ставлення до професії, організованість, самовладання, отриманий досвід,

знання, вміння, навички, які необхідні для успішної професійної діяльності в різних складних ситуаціях [98].

Підготовка майбутніх фахівців виступає процесом формування професійної компетенції, яка разом із предметними знаннями має включати в себе професійну (готовність до конкретної професійної діяльності (Г. Балл, О. Глузман, М. Дяченко, Л. Кандибович, В. Сериков, В. Толочек), психологічну (стійкість діяльності особистості в полімотивованому просторі (А. Маркова, Є. Климов, В. Моляко, Н. Пов'якель, Я. Коломінський, М. Томчук, В. Панок, В. Рибалка, Н. Чепелева та ін.) та особистісну (форма установки, що передують будь-яким психічним явищам та проявам) (О. Бондаренко, Ф. Василюк, К. Роджерс, Р. Кочюнас) готовність [33; 40; 65; 79; 152; 153].

У залежності від визначення терміну «готовність до професійної діяльності» різні автори по-різному визначають її структуру. М. Дяченко та Л. Кандибович виокремлювали у складі готовності мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти [39].

В. Ягупов виокремлює чотирикомпонентну структуру психологічної готовності [166]. До основних структурних елементів психологічної готовності воїна він відносить мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою і розуміння необхідності їх подолання, оцінка своїх можливостей щодо управління психічними станами та діями на основі накопиченого досвіду; пізнавальний – забезпечується необхідним обсягом інформації для цілеспрямованої та змістовної діяльності в екстремальних умовах бойової діяльності; емоційний – переживання почуття впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів сучасного бою, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах; вольовий – забезпечує воїнам можливість подолання труднощів сучасного бою [19; 166].

Досліджуючи питання психологічної готовності офіцерів до успішного виконання професійної діяльності, Л. Матохнюк виокремлює такі компоненти готовності: мотиваційно-ціннісний, когнітивний і операційно-діяльнісний [75]. На його думку, мотиваційно-ціннісний компонент проявляється у потребі в успішному

виконанні професійних завдань, стійкою позитивною мотивацією до обраної професії та переконаністю у її необхідності; когнітивний компонент характеризується знаннями про професійні обов'язки, функції, оцінкою їх суспільної значущості, знаннями про способи, методи, засоби вирішення завдань, усвідомленням своїх можливостей і здібностей; операційно-діяльнісний визначається продуктивним сприйманням, навичками емоційно-вольової саморегуляції, організованістю, дисциплінованістю тощо [75; 155].

Розглядаючи психологічну готовність рятувальників до професійної діяльності, О. Колесніченко виокремлює п'ять компонентів: когнітивний (уявлення про труднощі майбутньої професії, про умови виконання завдань, знання про прийоми, засоби і способи досягнення мети тощо), мотиваційний (розуміння суспільної значущості вирішуваних завдань, добросовісне виконання службового обов'язку, відповідальність, моральність, прагнення досягти успіху тощо), вольовий (наполегливість, рішучість, сміливість, витримка, самовладання, емоційно-вольова стійкість), типологічний (тип нервової системи, сила і врівноваженість нервових процесів, нервово-психічна стійкість і самовладання, здатність до швидкої адаптації тощо) і регуляторний (здатність управляти своїми почуттями, емоціями та поведінкою, самоконтроль, здатність протистояти роздратуванню, тривозі, негативним емоційним станам) [57; 155].

Проблемою підготовки кінологів в Україні займалися такі дослідники як А. Афанасьєв, О. Богданюк, М. Герасимов, Є. Горбачов, С. Кубіцький, С. Серховець, О. Щербаков та ін. [(9; 18; 19; 131]. С. Серховець зазначає, що проблема удосконалення та розвитку кінологічних служб визначається тими складними завданнями, котрі перед ними стоять щодо «боротьби з незаконною міграцією, незаконним обігом наркотиків, контрабандою зброї, вибухових речовин, бойових припасів, використання інспекторів кінологів зі службовими собаками під час здійснення оперативно службових та профілактичних завдань, спрямованих на попередження та боротьбу зі злочинністю, охорони громадського порядку, конвоювання заарештованих та засуджених, посилення

охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, охорони важливих державних об'єктів» [131, с.153]. Відтак, це обумовлює високі вимоги до їх професійної підготовки та розвиток готовності до кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності».

О. Богданюк, аналізуючи готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності, звертає увагу на наявність елементарних знань з біології та зоології, поведінки тварин, спеціальних умінь та навичок у роботі зі службовими собаками, їх дресирування, інтерес та задоволення від виконання професійної діяльності, пов'язаної з виконанням майбутніх професійних завдань офіцера-кінолога [18; 19].

Проблемі психолого-педагогічного супроводу професійної діяльності в екстремальних умовах у вітчизняній психології приділяється значна увага. Зокрема, це дослідження проблем психофізіологічного забезпечення працездатності спеціалістів в екстремальних умовах (М. Корольчук, 1997), морально-психологічного стану військ та його оцінки (М. Варій, 1998), акмеологічного аспекту управлінської діяльності військових кадрів (О. Сафін, 1998), теорії і практики психологічної допомоги потерпілим від катастроф (Т. Міщеніна, О. Пашилова, 2003; С. Яковенко, 1998), професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (ОВС) (В. Медведєв, 1999; Л. Мухіна, 2014), професійного стресу працівників ОВС (О. Тімченко, 2003), конфліктів у діяльності працівників органів внутрішніх справ та шляхи їх подолання (І. Ващенко, 2003), теоретико-психологічних засад управління персоналом ОВС (В. Барко, 2004), соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я військових (П. Криворучко, 1997; Є. Потапчук, 2004), психологічних закономірностей адаптації особистості до особливих умов діяльності (О. Охременко, 2005), соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів (В. Стасюк, 2005), психологічного впливу командира на підлеглих у військово-професійної діяльності (О. Матеюк, 2006), психологічних аспектів саморегуляції рятувальників (Г. Грибенюк, 2007), професійного розвитку фахівців екстремального профілю (В. Лефтеров, 2009), психології

стресостійкості особистості (В. Корольчук, 2009; В. Крайнюк, 2007), психології професійного становлення офіцера (В. І. Осьодло, 2013, О. Абрамян, О. Дем'янюк 2017), психологічної безпеки фахівців екстремальних видів діяльності (М. Мічурін, 2012; І. Приходько, 2014), морально-психологічного забезпечення миротворчих підрозділів (В. Алещенко, 2014), акмеологічних аспектів розвитку правоохоронців (О. Кудерміна, 2014), екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації (Н. Оніщенко, 2015), формування психологічної готовності військовослужбовців національної гвардії України до службово-бойової діяльності (О. Колесніченко, Я. Мацегора, В. Воробйова, 2016), психологічна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників (А. Білорус, 2010; О. Войцехівський, 2012; О. Заболотна, 2012), психологічна підготовка до дій в умовах підвищеного ризику (К. Комаров, 2002) та ін. [4; 6; 12; 16; 25; 30; 41; 43; 44; 59; 63; 64; 66; 69; 77; 78; 83; 88; 116; 117; 160].

У працях науковців визначено основні принципи, методи, засоби, заходи, технології проведення психологічної роботи з персоналом ризиконебезпечних професій у звичайних та екстремальних умовах [53; 59]. Дослідники О. Колесніченко, Я. Мацегора, С. Чижевський розробили технологію психологічного супроводу службово-бойової діяльності військовослужбовців та мобільний центр психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю [107; 108].

І. Приходько, О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова, котрі вивчали проблему розвитку психологічної готовності військовослужбовців до сучасних видів діяльності в особливих та екстремальних умовах, розробили тренінг формування психологічної готовності військовослужбовців національної гвардії України до службово-бойової діяльності. Тренінг спрямований на формування таких компонентів психологічної готовності як «мотивація обов'язку, професійна витривалість, професійна компетентність, взаємодопомога та довіра та вольове зусилля»

[117, с. 182]. Основна стратегія програми соціально-психологічного тренінгу орієнтована на створення можливостей для розвитку здатності до службово-бойової діяльності, готовності до подальшого власного особистісного та професійного зростання та самоудосконалення [117].

Особливого значення у цьому контексті набуває проблема розвитку психологічної готовності майбутніх кінологів до професійної діяльності, яка в сучасних умовах набуває характеру діяльності в екстремальних умовах. Як було раніше зазначено, проблемою підготовки кінологів на Україні займаються такі дослідники: М. Герасимов, Е. Горбачов, С. Кубіцький, С. Серховець, О. Щербаков. Однак їх роботи торкаються загальних підходів до підготовки кінологів. Водночас проблема психологічної готовності офіцерів-кінологів до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу зі службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань, не отримала належного відображення.

Отже, під психологічною готовністю військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності ми розуміємо систему психологічних і психофізіологічних характеристик суб'єкта, які забезпечують успішне виконання ним своїх обов'язків, що передбачає використання знань, досвіду, особистісних якостей, збереження самоконтролю і перебудову діяльності при появі непередбачених перешкод. Стан психологічної готовності допомагає успішно виконувати свої обов'язки, використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свою діяльність при появі непередбачених перешкод.

1.4 Компоненти, критерії та показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності

Як зазначалося раніше, складність психологічної готовності офіцерів-кінологів до досить складної та відповідальної професійної діяльності, обумовлена ще й тим, що ця діяльність об'єднує дві різні водночас дуже складні сфери: військову службу і роботу зі службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань.

Для того, щоб зрозуміти специфіку професійної діяльності офіцера-кінолога, коротко зупинимося на професіограмі військовослужбовця-кінолога.

Кінолог (гр. *kynos*) собака + (*logos*) вчення) – фахівець, сфера діяльності якого включає сукупність засобів, методів і способів розведення, вигодовування і використання собак у різних сферах людського життя. Спеціальність кінолога залежить від того, до якого виду діяльності готує собаку інструктор-кінолог [89; 100].

Незалежно від місця і специфіки професійної діяльності, в обов'язки кінолога входить:

- здійснення утримання, годування, відтворення, вирощування собак;
- оцінка функціонального стану органів і систем у собак;
- здійснення першої ветеринарної допомоги;
- проведення профілактичних санітарно-гігієнічних заходів;
- проведення селекційної роботи;
- дресирування собак для використання у різних сферах службового собаководства;
- організація змагань, проведення експертиз [89].

Праця кінолога має чітко визначений характер і здійснюється відповідно до діючих посадових обов'язків. При цьому кінолог самостійно виконує свою роботу і за неї відповідає. Відповідальність у нього підвищена – за життя і здоров'я собак і людей. В основному він працює на відкритому повітрі і в постійному русі.

На психофізіологічну напругу у роботі кінолога можуть впливати такі чинники як: підвищена відповідальність за життя і здоров'я тварин і людей; наявність специфічних умов праці (бруд, специфічний запах, несприятливі погодні умови); ймовірність небезпеки для життя; фізичні навантаження. Окрім того, високі вимоги до індивідуально-психологічних властивостей фахівця: фізична витривалість, нервово-психічна стійкість, здатність розуміти поведінку собак, спостережливість, працелюбність, чіткість мовлення, кмітливості та ін.

Психологічна готовність розвивається у процесі професійної підготовки, відтак, важливо зупинитися на змісті підготовки офіцерів-кінологів, яку здійснює кафедра кінології факультету охорони та захисту державного кордону Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Варто зауважити, що кафедра кінології – єдиний підрозділ у системі вищих навчальних закладів правоохоронних органів України, що здійснює освітню, методичну та наукову-дослідну діяльність за спеціалізацією “Організація кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності”, розробляє та впроваджує в освітню практику концептуальні та методичні підходи з питань теорії та практики кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону [89; 100]. Кафедра здійснює як підготовку офіцерів, так і підвищення кваліфікації працівників та військовослужбовців усіх силових відомств України.

Крім того під методичним супроводом кафедри в Кінологічному навчальному центрі Державної прикордонної служби України у межах повноважень, передбачених статтею 8 Закону України «Про професійно-технічну освіту», здійснюється підготовка інспекторів-кінологів із службовими собаками за такою системою: 1) первинна підготовку інспекторів-кінологів; 2) перепідготовка інспекторів-кінологів (дресирування стрийових собак); 3) підвищення кваліфікації інспекторів-кінологів; 4) спеціальна підготовка інспекторів-кінологів в органах.

Основною метою навчання військовослужбовців за Програмою первинної підготовки інспекторів-кінологів з розшуковими і спеціальними собаками є надання курсантам достатнього обсягу базових знань та практичних навичок,

які кінологи будуть готові застосовувати під час дресирування службових собак та виконання завдань з охорони державного кордону відповідно з посадовими функціями. Перепідготовка інспекторів-кінологів на курсах у Кінологічному навчальному центрі відбувається з інспекторами-кінологами, що не мають закріплених службових собак або мають таких собак, котрі за віком, станом підготовки та здоров'я не можуть використовуватися у кінологічній службі. На курсах підвищення кваліфікації інспектори-кінологи дресирують закріплених за ними службових собак або тих, що раніше дресировались. Стройові службові собаки – це молоді тварини (віком більше як 4 місяці), що вирощуються у розплідниках та дресируються у навчальних кінологічних службах [89; 100].

Спеціальна професійна підготовка офіцерів-кінологів із службовими собаками проводиться з метою підтримання та удосконалення знань, умінь і навичок у самих офіцерів-кінологів та формування необхідних навичок у закріплених за ними службових собак. Важливо зазначити, що в охороні державного кордону використовуються лише ті службові собаки, котрі перебувають у штатах Державної прикордонної служби України, пройшли повний курс дресирування з метою необхідного наперед визначеного використання, підтвердили відповідну категорію підготовки і за підсумками останнього випробування визнані придатними для використання у кінологічній службі [89; 100; 111].

Сьогодні Кінологічний навчальний центр Державної прикордонної служби України здійснює підготовку таких видів службових собак, котрі використовуються в охороні державного кордону:

- розшукові собаки прикордонної служби – службові собаки, котрі підготовлені для використання у прикордонній службі (для охорони державного кордону поза пунктом пропуску) з метою пошуку й виявлення правопорушників, а також переслідування, затримання і конвоювання правопорушників;

- розшукові собаки прикордонного контролю – це такі службові собаки, котрі підготовлені для використання у пунктах пропуску через державний кордон з метою пошуку й виявлення правопорушників у транспортних засобах і вантажах, а також їх переслідування, затримання та конвоювання;

- спеціальні собаки з пошуку вибухових речовин – це такі службові собаки, котрі підготовлені для пошуку й виявлення вибухових речовин, зброї та боєприпасів;

- спеціальні собаки з пошуку наркотиків – це такі службові собаки, котрі підготовлені для пошуку й виявлення наркотичних засобів та психотропних речовин;

- мінно-розшукові собаки – це такі службові собаки, котрі підготовлені до пошуку мін та інших вибухових засобів на окремих ділянках місцевості, доріг, у будівлях та спорудах, а також для виконання інших спеціальних завдань [100].

Важливо зрозуміти, які особливості роботи зі службовими собаками. Перш за все важливе базове навчання собаки – це основний курс дресирування собаки, коли у неї виробляються умовні рефлекси. Це період впливу на собаку різними способами – голосом, жестом, з допомогою ошийника, повідка, корму та інших засобів. Базове навчання – це фундаментальна закладка у собаки необхідних навичок за допомогою різного впливу на неї, спеціальне введення її в стресовий стан і своєчасне підкріплення бажаних дій собаки – виведення зі стресу [93; 157]. Таке навчання починають з 3 – 4 місячного віку, без примусу. Приблизно до 8-9 місяців собаку необхідно спрямувати в потрібне русло – вводиться «м'який» примус. Якщо ж подальшому у дорослої собаки виникнуть якісь труднощі, то необхідно повернутися до базового навчання [157].

Пізніше формуються спеціальні навички, які важливі при виконанні спеціальних професійних завдань. Зокрема, це навчання собак до візуального пошуку і знаходження умовного противника (цілі), а також ідентифікація цілі і силове затримання в різних умовах оперативної обстановки. Ці навички

необхідні, коли робочі якості собаки використовуються при проведенні спеціальних антитерористичних операцій, а також при проведенні пошуків з метою знаходження розвідувальних груп чи засад противника.

Ці приклади свідчать, скільки потрібно інспекторам-кінологам докласти інтелектуальних, організаційних, емоційних, вольових ресурсів для того, щоб підготувати службову собаку до виконання професійних відповідальних завдань.

Варто зазначити, що до офіцерів-кінологів постійно підвищуються вимоги з огляду на важливість виконання ними службових обов'язків, що постійно ускладнюються. Від того, наскільки швидко і якісно вони їх виконують, залежить безпека і життя багатьох людей. Відтак, існує проблема постійного підвищення як професійної компетентності, так і психологічної готовності офіцерів-кінологів для дій в особливо складних ситуаціях на курсах підвищення кваліфікації.

На підставі опрацьованих джерел, можна означити загальну схему розвитку психологічної готовності до професійної діяльності [140]. Все починається з постановки мети на підставі потреб, мотивів, інтересів (або усвідомлення людиною поставленого перед нею завдання). Далі йде вироблення плану, моделей, схем майбутніх дій. Потім людина приступає до втілення готовності, що з'явилась в предметних діях, застосовує певні засоби і способи діяльності, порівнює хід і проміжні результати з поставленою метою, вносить корективи. Причому аналіз ситуації, рішення, розвиток задуму, емоцій, прояв і зміна готовності визначаються насамперед домінуючим мотивом, який забезпечує необхідну діяльність і спрямованість активності. У створенні, збереженні та відновленні стану психічної готовності вирішальну роль відіграє те, що вона пов'язана з різними сторонами особистості. Поза реально існуючих зв'язків з іншими характеристиками психічної діяльності стан психологічної готовності втрачає свій зміст. Стан психологічної готовності до діяльності варто розуміти як складний, цілеспрямований прояв особистості. Він має

динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності [19; 140].

Психологічну готовність до професійної діяльності ми розглядаємо як стійке інтегративне утворення особистості у результаті відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання [140].

На підставі опрацьованих джерел, врахування змісту професійної діяльності та трьох фаз професійної діяльності (орієнтаційної, виконавчої та контрольно-оцінювальної), у своєму дослідженні ми виокремлюємо такі компоненти психологічної готовності до професійної діяльності офіцерів-кінологів:

- мотиваційно-цільовий,
- діяльнісно-операційний,
- емоційно-вольовий,
- рефлексивно-контрольний (табл.1.2) [140].

Кожен компонент психологічної готовності виокремлюється на підставі певного критерію і проявляється у сукупності показників [140].

Критерієм виокремлення мотиваційно-цільового компонента стала професійна спрямованість офіцера-кінолога, що відображає стійкий інтерес до професії військовослужбовця-кінолога, сформованим почуттям обов'язку і непереборним бажанням реалізувати себе, виконуючи відповідальні завдання у кінологічних службах.

Критерієм діяльнісно-операційного компоненту психологічної готовності стали професійні знання та вміння про способи професійної діяльності, необхідні для проектування і здійснення професійних завдань в максимально короткий термін та про сукупність засобів та прийомів розведення, дресирування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час.

Критерієм емоційно-вольового компонента ми виокремили стресостійкість як інтегративний та системотвірний компонент усієї системи психологічної готовності до професійної діяльності офіцерів-кінологів. Адже власне стресостійкість

проявляється у здатності кінологів до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я.

Таблиця 1.2

**Компоненти, критерії та показники психологічної готовності
офіцерів-кінологів до професійної діяльності**

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційно-цільовий	Професійна спрямованість	Осмисленість майбутніх професійних перспектив, характер мотивів -професійної діяльності, спрямованість на військову професію, сформованість професійних цілей, любов до собак, бажання з ними працювати
Діяльнісно-операційний	Професійні знання та вміння	Знання про способи професійної діяльності, про сукупність засобів та прийомів годування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкість мислення
Емоційно-вольовий	Стресостійкість	Відповідальність, інтернальність, цілеспрямованість, самовладання і витримка, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самообілізованість
Рефлексивно-контрольний	Рефлексивність	Адекватність самооцінки готовності до професійної діяльності, уміння аналізувати свої професійні дії, визнавати помилки, потреба у самовдосконаленні

Критерієм рефлексивно-контрольного компонента психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності виступила рефлексивність як здатність свідомо усвідомлено та адекватно аналізувати і

контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, самостійно аналізувати свою професійну компетентність, оцінювати її ефективність і якість, а також причини невдач.

Саме вони, на нашу думку, найбільш точно відображають специфіку професійної діяльності військовослужбовців-кінологів.

Мотиваційно-цільовий компонент включає в себе мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки та передбачає наявність інтересу до професійної діяльності. Характеризується сформованістю ідеалу офіцера-кінолога і почуттям обов'язку. Фахівець-кінолог усвідомлює сутність кінологічної служби та специфіку роботи офіцера-кінолога, проявляє до неї стійкий інтерес; здійснює пошук і використовує інформацію, необхідну для ефективного виконання професійних завдань, професійного та особистісного зростання; бере на себе відповідальність за роботу підлеглих [140].

Діяльнісно-операційний компонент характеризується знаннями та вміннями про способи професійної діяльності, необхідні для проектування і здійснення професійних завдань в максимально короткий термін. Він характеризується наявністю необхідних професійних знань, розумінням поставленого завдання і уявленням майбутніх дій, умінням взаємодіяти з підлеглими. Фахівець-кінолог повинен мати знання про сукупність засобів та прийомів розведення, годування, дресирування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час. Кінолог повинен уміти дресувати собак для виконання всіх можливих завдань: охорони, пошуку, порятунку. Спеціаліст повинен вміти правильно оцінювати актуальну ситуацію та самостійно приймати рішення в складних ситуаціях на основі набутих знань, проявляти, гнучкість, ініціативу та відповідальність при виконанні поставлених завдань [140].

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності відображає емоційний стан, стресостійкість та вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до діяльності, можна виокремити:

цілеспрямованість (керування в роботі певною метою); самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації); наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети); ініціативність (готовність і вміння виявляти творчий підхід до вирішення проблем при виконанні професійних функцій); рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання); самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів) [142].

Цілеспрямованість – вольова якість, що характеризується чіткістю мети, завдань, неухильним прагненням до їх досягнення, незважаючи на труднощі військової служби. Витримка та самовладання проявляються в умінні стримувати свої почуття, якщо це потрібно, гальмувати імпульсивні дії, підпорядковувати себе поставленій меті. Наполегливість воїна дає йому змогу продовжувати діяльність у найскладніших умовах, незважаючи на тимчасові невдачі й перешкоди. Це одна з найважливіших якостей військовослужбовців, що сприяють йому в досягненні мети. Рішучість як вольова якість особистості дає змогу виконати прийняте рішення без зайвих вагань. Люди, позбавлені цієї якості, часто не можуть довести розпочату справу до кінця і невпевнені в правильності вибору засобу виконання рішення. Безумовно, рішучість має ґрунтуватися на глибокій розсудливості й лише тоді вступати в дію, коли боєць остаточно вирішує, як йому діяти. Усвідомлена дисциплінованість військовослужбовця припускає не сліпе підкорення за примусом, а добровільне, що ґрунтується на розумінні необхідності, усвідомленні свого військового обов'язку. Вона також включає в себе ініціативу, творчість у розв'язанні задач, підвищене почуття відповідальності за результати вольових дій, самостійність та розвинений самоконтроль [77]. Загалом офіцер-кінолог характеризується рішучістю і готовністю до активних дій, сформованістю психологічної стійкості до факторів негативного впливу на психіку військовослужбовця, здатністю до самообілізованості.

Рефлексивно-контрольний компонент проявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності і рівень професійного розвитку,

самостійно аналізувати свою професійну компетентність, оцінювати результати своєї діяльності, її ефективність і якість, а також причини професійних невдач. Фахівець бере на себе відповідальність за результат виконання завдань [142]. Цей компонент передбачає здатність до прогнозування й адекватного оцінювання своїх дій щодо прийняття оптимальних рішень та їх результату. У ньому відображається прагнення офіцера-кінолога до самореалізації та здатність до самоконтролю, а також здатність до прогнозування наслідків прийнятого рішення. У нього сформовані такі якості як самокритичність (вміння помічати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити), рефлексивність, упевненість у собі. Цей компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним зразком [142]. Таким чином, рефлексивно-контрольний компонент є регулятором особистісних досягнень, самоуправління, а також стимулом до самоаналізу і самопізнання, професійного зростання і формування індивідуального стилю професійної діяльності [142].

На нашу думку, вказані компоненти не варто розглядати ізольовано, оскільки вони носять інтегративний, цілісний характер і є продуктом професійної підготовки загалом [142].

Отже, підсумовуючи теоретико-методологічні засади дослідження проблеми розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності, можна сформулювати такі висновки:

1. Сучасні умови, у яких працюють військовослужбовці-кінологи, можна назвати екстремальними, тому що вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, викликаними високою відповідальністю за ухвалені рішення, складністю виконуваних завдань, прискореним темпом діяльності, об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності, обробкою значної за обсягом інформації, дефіцитом часу на ухвалення рішення. Водночас діяльність військовослужбовців супроводжується обґрунтованим ризиком для життя свого та собак, з якими вони працюють. Реалізацію професійного рівня підготовки в екстремальних умовах із

найменшими психологічними втратами забезпечує стан психологічної готовності до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу із службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань.

2. Встановлено, що до офіцерів-кінологів постійно підвищуються вимоги з огляду на важливість виконання ними службових обов'язків, що постійно ускладнюються. Від того, наскільки швидко і якісно вони їх виконують, залежить безпека і життя багатьох людей. Відтак, існує проблема постійного підвищення як професійної компетентності, так і психологічної готовності офіцерів-кінологів для дій в особливо складних ситуаціях на курсах підвищення кваліфікації.

3. На підставі здійсненого теоретичного аналізу психологічних досліджень визначено, що психологічна готовність офіцера-кінолога до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент успішної професійної діяльності в умовах військової служби. Знання військовослужбовцем своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою та ефективно діяти у складних ситуаціях. Психологічну готовність до професійної діяльності ми розглядаємо як відносно стійке інтегративне утворення особистості у результаті відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання.

4. Це багатокомпонентний психологічний феномен, що має складну динамічну структуру, визначається вимогами професійної діяльності і базується на стійкій професійній мотивації, відповідних професійних знаннях та уміннях, професійно значущих якостях, особливо таких як відповідальність, стресостійкість, гнучкість мислення та адекватній професійній самооцінці. В її структуру входять мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та контрольно-рефлексивний компоненти. Під розвитком готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності ми розуміємо тривалий процес системного характеру, який залежить від спеціально організованої освітньої

діяльності на курсах підвищення кваліфікації на підставі врахування певних психологічних чинників та з використанням відповідних засобів.

5. Психологічна готовність військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності є системою психологічних характеристик суб'єкта, які забезпечують успішне виконання ним своїх обов'язків, що передбачає використання знань, досвіду, особистісних якостей, збереження самоконтролю і перебудову діяльності при появі непередбачуваних перешкод. Ядром психологічної готовності є стресостійкість як здатність до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я.

6. У результаті дослідження нами виокремлено компоненти психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, на підставі критеріїв, які найбільш точно відображають специфіку професійної діяльності військовослужбовців-кінологів: мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та рефлексивно-контрольний.

Мотиваційно-цільовий компонент готовності розкривається через показники осмисленості майбутніх професійних перспектив, характер мотивів професійної діяльності, спрямованість на військову професію, сформованість професійних цілей, любов до собак, бажання з ними працювати.

Діяльнісно-операційний компонент проявляється у таких показниках як знання про способи професійної діяльності, знання та вміння доглядати за собаками та дресирувати і використовувати їх у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкість (неригідність) мислення. У дослідженні емоційно-вольового компоненту готовності ми орієнтувалися на такі показники як стресостійкість, цілеспрямованість, відповідальність, самовладання і витримка, наполегливість, ініціативність, самостійність.

Рефлексивно-контрольний компонент психологічної готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності визначався через такі показники як адекватність самооцінки готовності до професійної

діяльності, уміння аналізувати свої професійні дії та вчинки, розвиток потреби у професійному самовдосконаленні.

Стан психологічної готовності особистості до діяльності розуміється як складне утворення, яке має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких наукових працях:

1. Афанасьєв А. О., Софіян Д. В. Формування особистісної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2018. С.531-535.
2. Софіян Д. В. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кінолога. *Соціально-психологічний портрет військового професіонала: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конфер., 14-15 грудня 2017 р. / Мін-во оборони України, Житомир. військ. ін-т ім. С. П. Корольова. Житомир: ЖВІ, 2017. С. 63-65.*
3. Софіян Д. В. Теоретичні засади психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності / *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. № 2 (18). Миколаїв, 2017. С. 194-200.*

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ У ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У другому розділі висвітлено концептуально-методичні засади емпіричного дослідження особливостей психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, його організаційний формат і формування експериментальної вибірки; проведено кількісну та якісну інтерпретацію отриманих даних за допомогою методів математичної статистики.

2.1. Організація і методика проведення емпіричного дослідження

Здійснюючи планування та реалізацію процедури емпіричного дослідження, ми ставили на меті визначити й з'ясувати зміст, структуру психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, емпірично виявити показники та рівні сформованості такої готовності. Експериментально-діагностичне дослідження складалося з трьох етапів:

На *першому етапі*, теоретичному (2015 – 2016 р.) етапі здійснювалося ознайомлення з актуальним станом дослідження готовності до професійної діяльності загалом та психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, зокрема; поглиблено вивчалися та визначалися структурні компоненти, критерії, показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

На *другому етапі*, констатувальному (2016 – 2018 р. р.) – складалася схема емпіричного дослідження, розроблявся комплекс взаємодоповнювальних психодіагностичних методик емпіричного дослідження. Був організований і проведений констатувальний експеримент на сукупній вибірці у 100 осіб.

На *третьому етапі*, підсумковому (2018 – 2019 р.р.) – аналізувалися емпіричні дані, встановлювалися взаємозв'язки між показниками готовності; здійснювалася наукова інтерпретація, систематизація і узагальнення результатів наукового дослідження.

У експериментально-діагностичному дослідженні, яке проводилося з 2017-2018 роках, брали участь 100 обстежуваних – курсантів Національної академії прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Для *грунтового* емпіричного дослідження була розроблена схема емпіричного дослідження психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності (табл. 2.1) [136, 142].

Таблиця 2.1

**Схема емпіричного дослідження психологічної готовності
офіцерів-кінологів до професійної діяльності**

Компоненти	Критерії	Показники	Діагностичні методики
Мотиваційно-цільовий	Професійна спрямованість	Осмисленість майбутніх професійних перспектив, характер мотивів професійної діяльності, спрямованість на військову професію, сформованість професійних цілей, любов до собак, бажання з ними працювати	Питальник вивчення професійної спрямованості Т.Дубовицької, анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»
Діяльнісно-операційний	Професійні знання та вміння	Знання про способи професійної діяльності, знання та вміння доглядати за собаками та дресувати і використовувати їх у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкість мислення	Питальник вивчення ригідності – гнучкості мислення О. Конопкіна, анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»

Компоненти	Критерії	Показники	Діагностичні методики
Емоційно-вольовий	Стресостійкість	Цілеспрямованість, відповідальність, самовладання і витримка, наполегливість, ініціативність, самостійність	Методика вивчення локусу контролю Дж. Роттера, шкала сумлінності сумнінності В. Мельникова і Л. Ямпольского; методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз», анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»
Рефлексивно-контрольний	Рефлексивність	Адекватність самооцінки готовності до професійної діяльності, уміння аналізувати свої професійні дії, потреба у самовдосконаленні	Методика рефлексивності А. Карпова, анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»

Діагностичний інструментарій, який містив 7 методик (з них – 1 авторська), було систематизовано й конкретизовано відповідно до досліджуваної проблеми: 1) питальник професійної спрямованості Т. Дубовицької; 2) методика вивчення локусу контролю Дж. Роттера; 3) шкала сумлінності В. Мельникова, Л. Ямпольского; 4) методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз»; 5) питальник вивчення ригідності – гнучкості мислення О.Конопкіна; 6) питальник рефлексивності А. Карпова; 7) анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності (власна розробка) [140].

Для реалізації мети та поставлених завдань наукового дослідження використано наступний комплекс методик:

– для дослідження *мотиваційно-цільового компоненту* готовності: питальник професійної спрямованості Т. Дубовицької та анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»;

– для дослідження *діяльнісно-операційного компоненту* готовності: анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності» та «Питальник вивчення ригідності – гнучкості мислення» О.Конопкіна;

– для дослідження *емоційно-вольового компоненту* готовності: методика вивчення локусу контролю Дж. Роттера, шкала сумнівності В. Мельникова, Л. Ямпольского, методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз», анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»;

– для дослідження *рефлексивно-контрольного компоненту* готовності: опитувальник рефлексивності А. Карпова; анкета «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»

– додаткові – включене та опосередковане спостереження, бесіди, інтерв'ю;

– математико-статистичні – описова статистика у спосіб визначення середніх значень та відсоткових співвідношень, кореляційний аналіз за Пірсоном та факторний аналіз. Статистичні розрахунки виконані з використанням програм Microsoft Excel і пакету статистичних програм SPSS 21.0 для Windows [136].

Для отримання більш повної інформації про рівень готовності, ми використали *анкету* «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності». Авторська анкета містить 14 запитань, які включають в себе самооцінку готовності до професійної діяльності за виокремленими нами блоками: мотиваційно-цільового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового, рефлексивно-контрольного (додаток А).

Питальник професійної спрямованості Т. Дубовицької містить 20 запитань, що спрямовані на виявлення інтересу до професії. За кожне співпадіння з ключем нараховується 1 бал. Чим вищий сумарний бал, тим

вищий рівень професійної спрямованості. Загалом визначається низький, середній або високий рівень професійної спрямованості (додаток Б) [140].

Методика діагностики ригідності мислення О. Конопкіна призначена для діагностики ригідності. Методика являє собою перелік 50 тверджень, з якими досліджуваній може погодитись або не погодитись. Обробка та інтерпретація результатів здійснюється у відповідності із співпадиннями з ключем. В залежності від суми набраних балів робиться висновок про прояви ригідності або мобільності в досліджуваного (додаток В) [140].

Шкала сумнінності В. Мельникова, Л. Ямпольского призначена для вимірювання відповідальності та рівня поваги до соціальних норм і етичних вимог. Стимульний матеріал методики становить 14 тверджень, з якими опитаний повинен погодитись або ні. Інтерпретація здійснюється після перевірки відповідей з використанням ключа. Для осіб з високим рівнем фактору сумнінності характерні такі особливості особистості, які впливають на мотивацію поведінки як почуття відповідальності, старанність, стійкість моральних принципів. У своїй поведінці вони керуються почуттям обов'язку, строго дотримуються етичних вимог, завжди прагнуть до виконання соціальних вимог. Висока добросовісність зазвичай поєднується з хорошим самоконтролем (додаток Д) [140].

Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера призначена для діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК). РСК є характеристикою, що визначає ступінь незалежності людини, його самостійності, відповідальності й активності в досягненні цілей [140].

Тестованому суб'єкту пред'являється 44 твердження, які стосуються різних явищ і подій життя і відносини до них. Він повинен оцінити ступінь своєї згоди і незгоди з кожним із тверджень, використовуючи 6-бальну шкалу (від «цілком не згідний» до «цілком згідний»). Після відповіді на усі твердження результати обробляються. Ця обробка відбувається в три етапи.

Перш за все, з допомогою «ключа» підраховуються «сирі» бали, які переводяться в стандартні бали – стени, що представлені 10-бальною шкалою. Результати, виражені в стенах, можна вже зіставляти з нормами. Відхилення,

що перевищує норму (5,5) свідчить про інтернальність, а показники нижче норми – про екстернальність (додаток Е).

Методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз» складається із 84 питань, на які респонденти повинні дати відповідь «так» чи «ні». Показник за шкалою нервово-психічної стійкості отримують шляхом простого сумування позитивних та негативних відповідей, що співпадають з ключем. При цьому інтерпретація здійснюється шляхом визначення трьох рівнів нервово-психічної стійкості:

- висока ймовірність нервово-психічних зривів; необхідність додаткового обстеження невропатолога;
- нервово-психічні зриви ймовірні; особливо в екстремальних умовах, необхідно враховувати цей факт, особливо при формулюванні висновку про придатність;
- нервово-психічні зриви малоймовірні; при наявності інших позитивних даних можна рекомендувати на спеціальності, що вимагають підвищеної нервово-психічної стійкості.

Для зручності подальшого аналізу сирі бали можуть бути переведені у 10-бальну шкалу стенів (додаток Ж).

Опитувальник рефлексивності А. Карпова спрямований на діагностику рефлексивності як властивості психіки. Згідно з А. Карповим, рефлексивність як психічна властивість є однією з основних граней тієї інтегративної психічної реальності, яка співвідноситься з рефлексією загалом. Двома іншими її модусами є рефлексія у її процесуальному статусі і рефлексування як особливий психічний стан. Діагностика рефлексивності обов'язково повинна враховувати і диференціацію її проявів за таким важливим критерієм як спрямованість. Відповідно виділяють два типи рефлексії: інтра- та інтерпсихічна. Важливо враховувати також три основних види рефлексії за «часовим» принципом: ситуативну (актуальну), ретроспективну і перспективну.

Інтерпретуючи одержані результати, на думку автора, доцільно опиратися на диференціацію індивідів на три основні категорії:

- результати рівні або більші за сім стенів – високий рівень рефлексивності;
- результати в діапазоні від чотирьох до семи стенів – індикатори середнього рівня рефлексивності;
- показники менші за чотири стени свідчать про низький рівень розвитку рефлексивності (додаток И).

З метою виявлення змін, що відбувалися з учасниками експерименту в процесі безпосередньої роботи, ми застосовували включене спостереження. Спостереження дало змогу цілісно вивчити ставлення до майбутньої професійної діяльності, особливості їх поведінкових проявів як емпіричного матеріалу для виявлення рівня готовності до майбутньої діяльності. У проведенні процедури спостереження важливою виявилася орієнтація на сприймання подій та їх інтерпретацій самими досліджуваними, оскільки реальним для індивіда є те, що існує у межах внутрішньої системи координат людини або суб'єктивного світу.

При інтерпретації даних потрібно пам'ятати про те, що в них відображені суб'єктивні, які можуть лише частково відповідати реальній ситуації, але в комплексному дослідженні мають важливе значення.

Отже, формуючи комплекс психодіагностичних методик для оцінки рівня розвитку психологічної готовності, ми намагалися використовувати такі діагностичні методики, які були б максимально валідними і надійними, а також, щоб опосередковано чи безпосередньо описували даний феномен.

Таким чином, комплексний підхід до підбору різноманітних взаємодоповнювальних методик дозволив ґрунтовно дослідити показники рівнів психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

2.2 Емпіричні показники особливостей психологічної готовності офіцерів –кінологів психологічної готовності до професійної діяльності

Одним із завдань констатувального етапу нашого експерименту було дослідження показників компонентів готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. У попередньому розділі нами виокремлено наступні

компоненти готовності: мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий, рефлексивно-контрольний.

Мотиваційно-цільовий компонент готовності у нашому дослідженні розкривається через показники осмисленості майбутніх професійних перспектив, характер мотивів професійної діяльності, спрямованість на військову професію, сформованість професійних цілей, любов до собак, бажання з ними працювати.

Так, за методикою вивчення професійної спрямованості Т. Дубовицької визначили рівень професійної спрямованості курсантів-кінологів. На підставі результатів дослідження, можна стверджувати, що 76 % курсантів мають високий рівень професійної спрямованості (рис. 2.1). Це проявляється у стійкому бажанні отримати професію офіцера-кінолога, в потребі в постійному професійному вдосконаленні, бажанні працювати за спеціальністю, в усвідомленні, що дана професійна діяльність дозволить проявити всі свої здібності, самореалізуватися у вибраній професії. 22 % проявляють середній рівень професійної спрямованості і лише 2 % – низький.

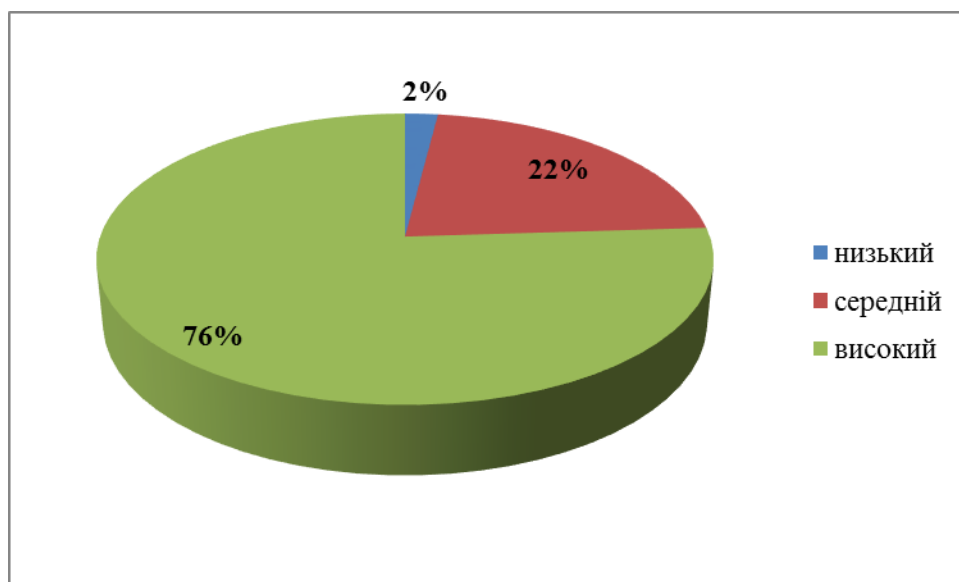
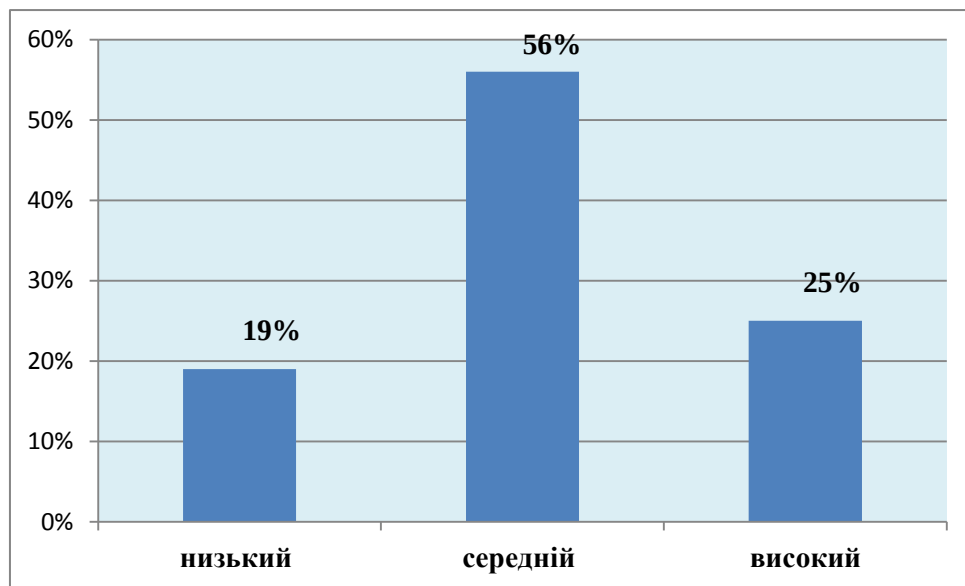

Рис 2.1 Розподіл рівнів професійної спрямованості курсантів- кінологів ($N = 100$)

Таким чином, більшість курсантів проявляють стійке і обгрунтоване бажання працювати за обраною спеціальністю, за власною ініціативою

читають додаткову літературу щодо майбутньої професії. Також після закінчення навчання вони планують надалі удосконалюватися і підвищувати кваліфікацію за обраною спеціальністю, щоб працювати більш ефективно. Вважають, що обраний фах дозволить в майбутньому максимально проявити себе і свої здібності [136].

Аналіз анкети «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності» дозволяє стверджувати, що 25 % курсантів орієнтовані на професію, пов'язують з нею своє майбутнє, усвідомлюючи всі труднощі та небезпеки майбутньої діяльності, прагнуть набутти глибоких і міцних знань. Такі майбутні фахівці-кінологи проявляють до неї стійкий інтерес, здійснюють пошук і використовують інформацію, необхідну для ефективного виконання професійних завдань. Вони відзначають, що люблять турбуватися про собак: доглядати за ними, годувати, дресирувати тощо (рис. 2.2).

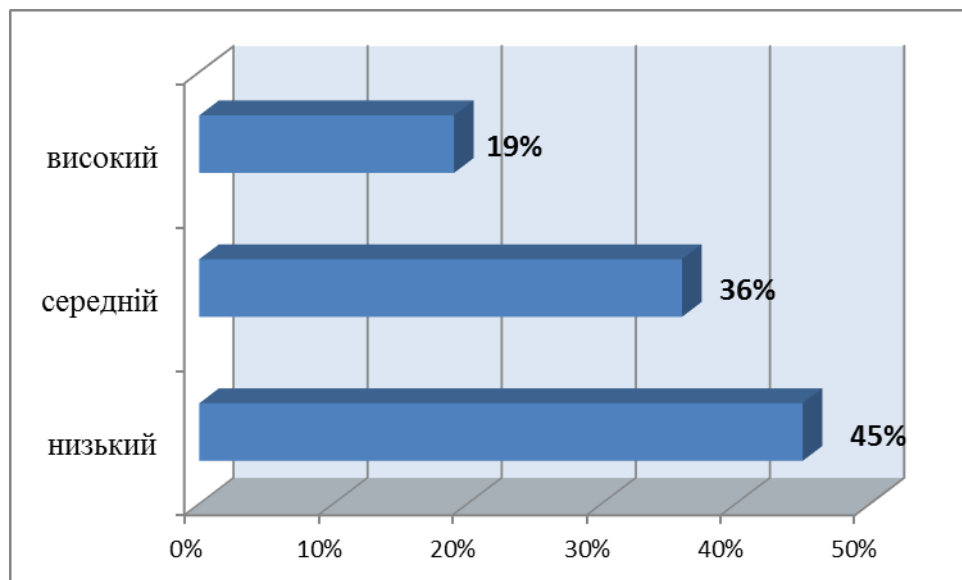
Рис. 2.2 Розподіл рівнів сформованості професійних мотивів та цілей курсантів-кінологів (N = 100)

Проте більшість майбутніх фахівців – 56 % мають середній рівень сформованості професійних мотивів та усвідомленості професійних цілей та планів, а 19 % – відзначаються поверховістю та недостатньою осмисленістю щодо майбутньої професійної діяльності. При цьому важливо зауважити,

що навіть ці курсанти проявляють любов до собак і бажання з ними працювати [136].

Діяльнісно-операційний компонент у нашому дослідженні розкривається у таких показниках як знання про способи професійної діяльності, знання та вміння доглядати за собаками та дресирувати і використовувати їх у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкість мислення.

Основним свідченням розвитку цього компоненту виступили результати використання анкети «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності». Встановлено, що лише 19 % військовослужбовців володіють певними знаннями та вміннями про способи професійної діяльності, що необхідні для проектування і здійснення професійних завдань (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Розподіл рівнів професійних знань та умінь майбутніх фахівців-кінологів (за результатами анкетування) (N = 100)

Такі фахівці-кінологи мають знання про сукупність засобів та прийомів розведення, годування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час та мають певні навички дресирувати собак для виконання всіх можливих завдань. У них сформовані знання та уміння діяти відповідно своїх функціональних обов'язків з урахуванням обстановки та використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності, що

стосуються організації оперативно-службової діяльності зі службовими собаками та роботи офіцера підрозділу відтворення, вирощування та виховного дресирування службових собак. 36 % – мають середній рівень професійних знань та умінь, хоча володіють певними навичками роботи із собаками. 45 % майбутніх офіцерів-кінологів, за результатами анкетування, властивий низький рівень професійних знань та умінь, що стосуються дресирування службових собак з метою подальшого їх використання у протидії незаконній міграції, обігу наркотичних, вибухових речовин, зброї, боєприпасів, засобів тероризму та тютюнових виробів, що у свою чергу є невід’ємною частиною професійної підготовки офіцера кінологічної служби.

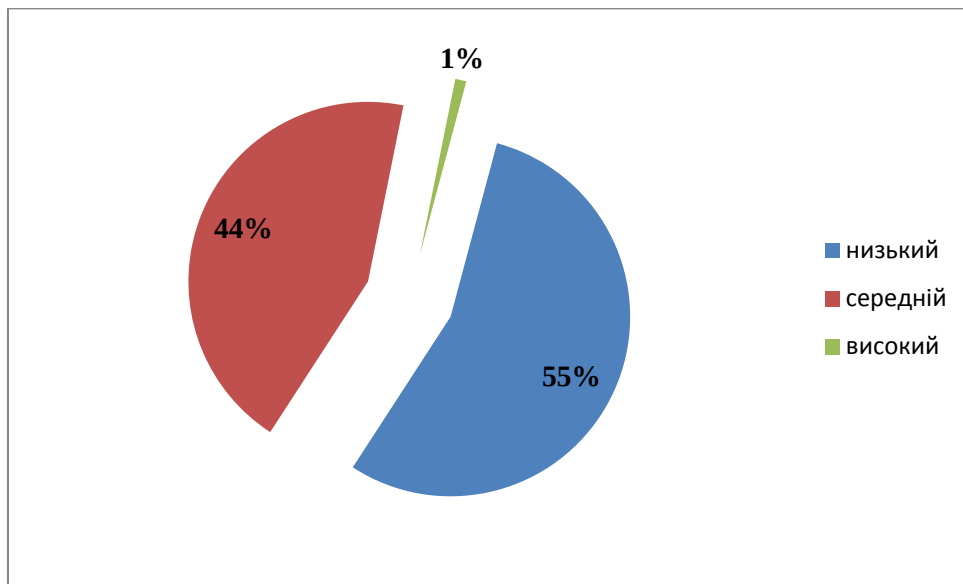
Надзвичайно важлива для професійної діяльності офіцера-кінолога така властивість мислення як його гнучкість, мобільність. Спеціаліст повинен вміти правильно оцінювати актуальну ситуацію та самостійно приймати рішення в складних ситуаціях на основі набутих знань, проявляти ініціативу та гнучкість при виконанні поставлених завдань. Ми застосували найбільш інформативні і часто використовувані із них. До індивідуально-психологічних характеристик належить така негативна риса – ригідність.

Ригідність – це інертність, негнучкість мислення в тому разі, коли необхідно перейти на новий спосіб вирішення проблеми чи завдання. Інертність мислення і пов’язана з нею тенденція до уникнення ситуацій, в яких необхідно шукати нові шляхи вирішення, важливий діагностичний показник і для визначення типологічних особливостей нервової системи (інертність нервової системи).

Використання методики для вивчення ригідності мислення дозволило нам встановити, що низький рівень ригідності мислення мають більшість майбутніх офіцерів – 55 %, тобто проявляють гнучкість, здатність мобільно, оперативно реагувати на змінені ситуації (рис. 2.4).

44 % майбутніх офіцерів-кінологів властиве мислення з ознаками ргідності і лише 1 % – мають ригідне, стереотипне мислення [136].

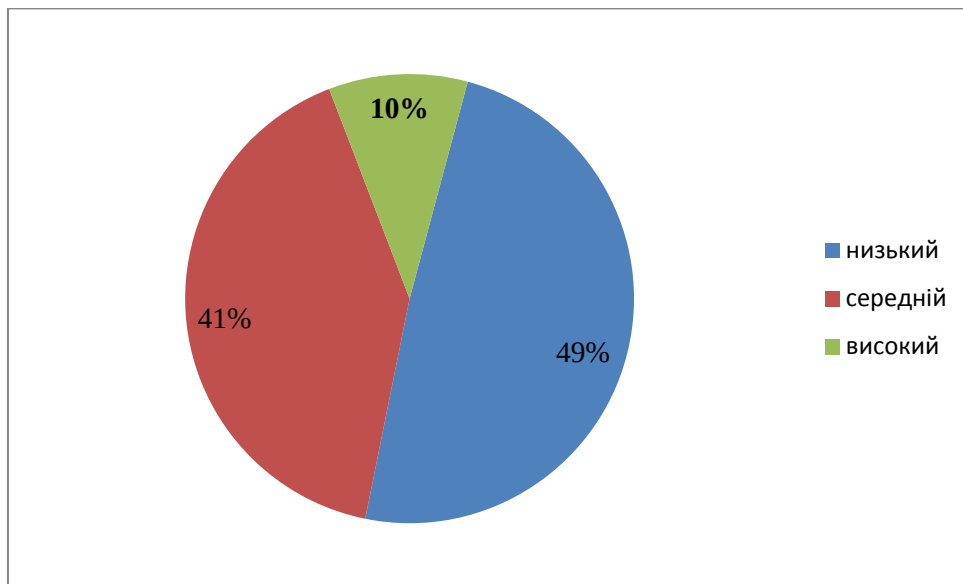

Рис. 2.4. Розподіл рівнів ригідності мислення у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

У дослідженні *емоційно-вольового компоненту* готовності ми орієнтувалися на такі показники як стресостійкість, цілеспрямованість, відповідальність, самовладання і витримка, наполегливість, ініціативність, самостійність. Цей компонент є ключовим в усій системі готовності до професійної діяльності офіцера-кінолога. Відтак, ми використали комплекс методик для його вивчення.

Насамперед, розглянемо результати анкетування. Високий рівень усвідомлення необхідності розвитку емоційно-вольових якостей як професійно-зачнущих показали лише 10 % військовослужбовців (рис. 2.5).

Вони вказують на необхідність володіння такими якостями як витримка, самовладання, рішучість, сміливість, сумлінність, почуття обов'язку тощо. При цьому 41 % – показали середній рівень і майже половина – 49 % майбутніх фахівців-кінологів – низький рівень осмислення емоційних та вольових якостей як важливих у своїй професії. Це свідчить проте, що майбутні військовослужбовці-кінологи недостатньо усвідомлюють ризики та небезпеку своєї професійної діяльності, а, відтак, половина з них не вказує на емоційно-вольові якості як професійно-значущі [136].

Рис. 2.5 Розподіл рівнів усвідомлення важливості емоційно-вольових якостей у професійній діяльності майбутніми офіцерами-кінологами (N = 100)

Аналізуючи результати методики дослідження локусу контролю Дж. Роттера, ми звернули увагу на важливість інтернального локусу для військових професій. Локус контролю – це досить стійка інтегративна особистісна характеристика, яка важко піддається змінам і остаточно формується в процесі соціалізації особистості і проявляється у схильності людини пояснювати свої успіхи або невдачі в діяльності зовнішніми (екстернальність, зовнішній локус контролю) або внутрішніми (інтернальність, внутрішній локус контролю) умовами чи обставинами. Ми отримали наступні результати:

- зовнішній (екстернальний) локус контролю – 37 %,
- внутрішній (інтернальний) локус контролю – 17 % (рис. 2.6).

Зовнішній локус, тобто низький рівень інтернальності, базується на пошуку причин невдач у зовнішньому середовищі. Чітко простежується перевага екстернального типу над інтернальним, що переважає, зазвичай, у невпевнених в собі людях, несамотійних, недостатньо відповідальних, тривожних і підозрілих. Екстернали емоційно нестійкі, у них поганий самоконтроль і висока напруженість.

Середній рівень загальної інтернальності властивий 46% опитаних (рис. 2.6). Особливості їхнього суб'єктивного контролю можуть дещо змінюватися залежно від того, чи здається людині ситуація складною чи простою, приємною чи неприємною тощо. Хоча їхня поведінка і психологічне почуття відповідальності за неї залежать від конкретних соціальних ситуацій, усе ж можна і в них встановити перевагу того чи іншого локусу контролю [136].

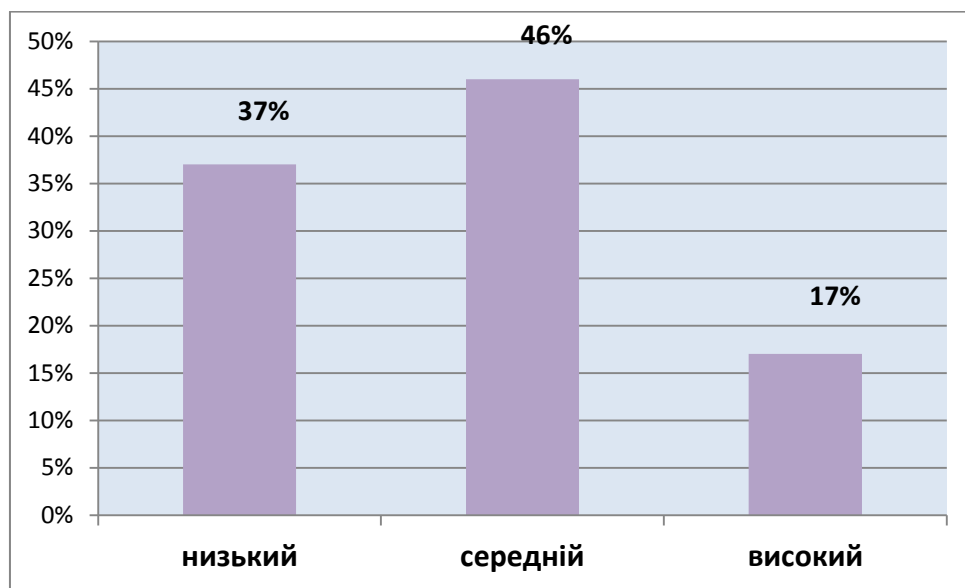
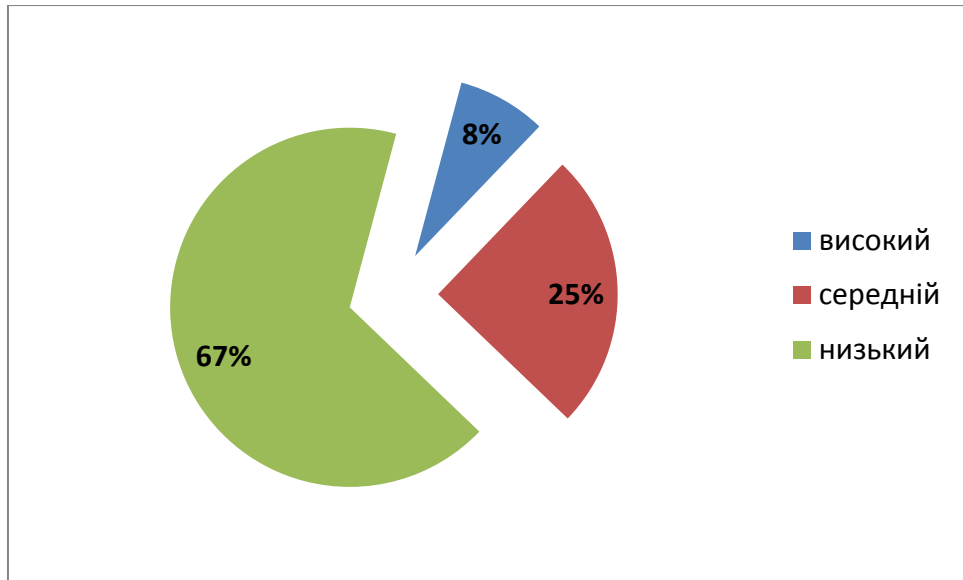

Рис. 2.6 Розподіл розвитку інтернальності у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

Високий рівень інтернальності виявили 17 % опитаних, що вказує на розвинену здатність до суб'єктивного контролю над будь-якими значущими подіями. Люди, які мають такий локус контролю, вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті – результат власних дій, що вони можуть ними керувати і відчують відповідальність за ці події, за те, як складається їхнє життя в цілому. Їм притаманна емоційна стабільність, вони рішучі, вирізняються комунікабельністю, значним самоконтролем і стриманістю.

Для будь-якого військовослужбовця важливою є здатність переносити серйозні стресові навантаження, тривалий час працювати в екстремальних умовах. Методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі« Прогноз» дозволила вивчити особливості нервово-

психічної стійкості майбутніх офіцерів-кінологів. Високий рівень стійкості до стресу, особливо в екстремальних умовах, мають лише 8 % майбутніх фахівців (рис. 2.7).

Рис. 2.7 Розподіл рівнів стресостійкості у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

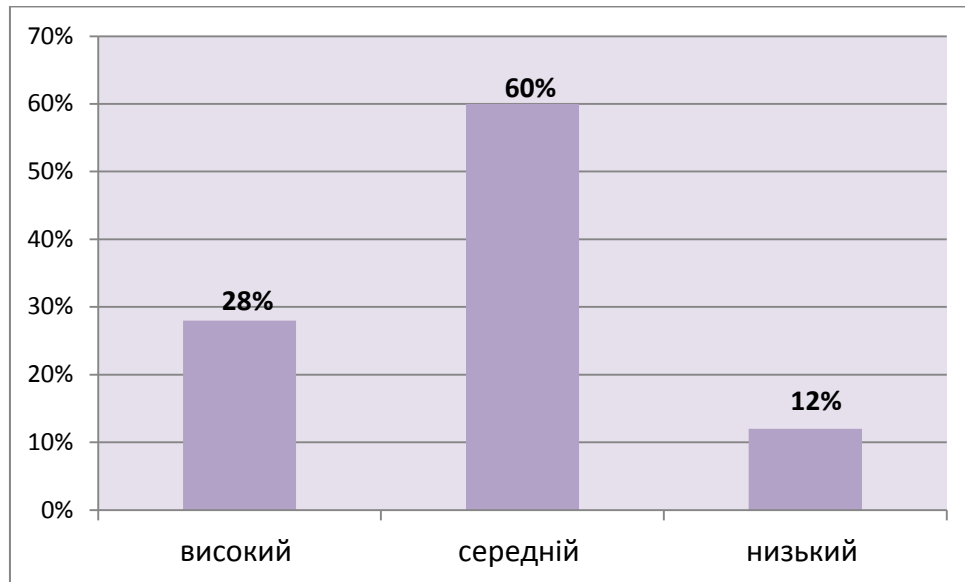
Вони проявляють здатність до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я. При цьому 25 % мають середній рівень стресостійкості, більшість – 67 % майбутніх фахівців кінологічних служб проявляють нестійкість до стресових умов [136].

Тому тривалий вплив екстремальних умов може привести до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній сферах. Багато психічних станів, що спостерігаються при виникненні екстремальних ситуацій, можуть мати характер так званих психогенних розладів.

За методикою «Шкала сумлінності» В. Мельникова і Т. Ямпольського було визначено такі важливі емоційно-вольові якості як сумлінність, почуття обов'язку, відповідальність. Встановлено, що високий рівень проявляють 28 % майбутніх спеціалістів-кінологів (рис. 2.8).

У своїй поведінці вони керуються почуттям обов'язку, строго дотримуються етичних норм, завжди прагнуть до виконання соціальних вимог,

висока добросовісність поєднується з хорошим самоконтролем. Водночас 60 % мають середній, а 12 % – низький рівень розвитку цих важливих професійно значущих якостей [136].

Рис. 2.8. Розподіл рівнів розвитку відповідальності у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

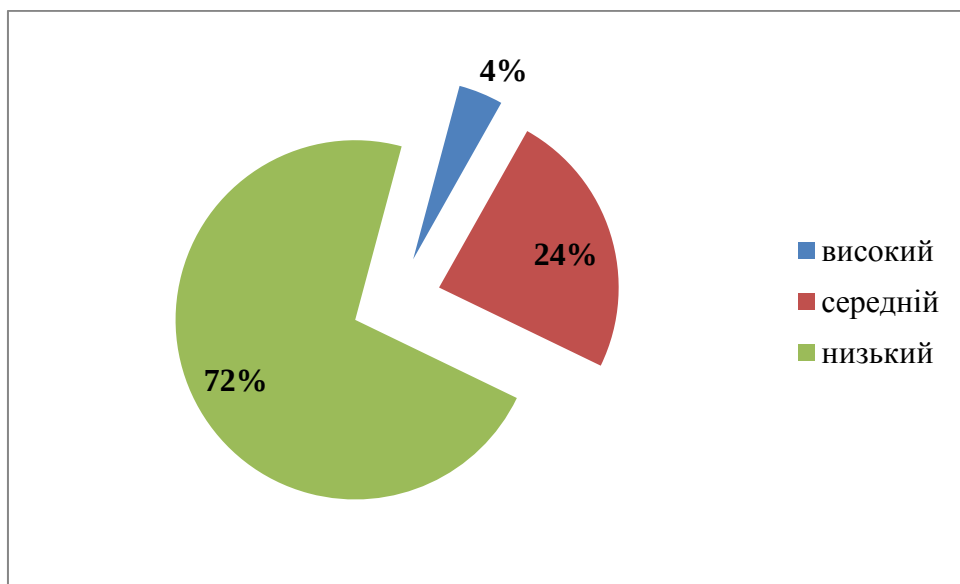
Рефлексивно-контрольний компонент психологічної готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності визначався через такі показники як адекватність самооцінки готовності до професійної діяльності, уміння аналізувати свої професійні дії та вчинки, розвиток потреби у професійному самовдосконаленні. Рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією і їх координації відповідно до мінливих умов і власним станом.

Для цього було використано анкету «психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності» та питальник для вивчення рефлексивності А. Карпова.

На підставі аналізу результатів анкетування можна стверджувати, що лише 4 % опитаних здатні адекватно оцінити свій рівень готовності до

професійної діяльності, вміють проаналізувати свої помилки та невдачі і зробити відповідні висновки, щоб їх виправити (рис. 2. 9).

Водночас переважна більшість майбутніх кінологів – 72 % продемонстрували низький рівень, а 24 % – середній [136].

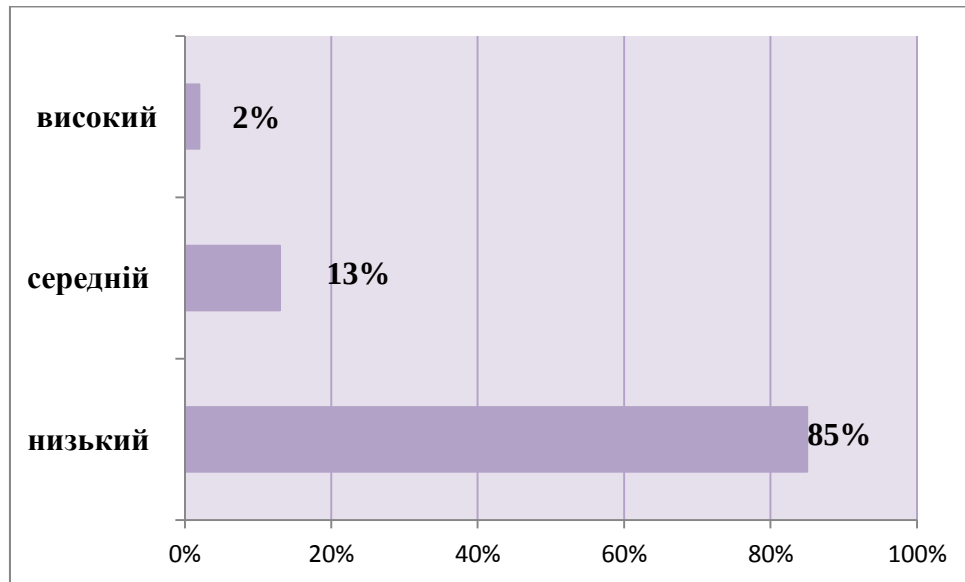

Рис. 2.9 Розподіл рівнів розвитку контрольньо-рефлексивних умінь у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

Фактично подібні результати були отримані при проведенні методики вивчення рефлексивності А. Карпова. Методика була спрямована на дослідження рефлексивності як здатності людини виходити за межі власного Я, осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою порівняння образу свого Я з якимись подіями, особистостями. Рефлексивність, як протилежність імпульсивності, характеризує людей, які, перш ніж діяти, внутрішньо переглядають всі гіпотези, відкидаючи ті з них, які здаються їм неправдоподібним, приймають рішення обдуманно, виважено, враховуючи різні варіанти вирішення завдання. Власне лише 2 % майбутніх спеціалістів кінологічних служб мають високий рівень розвитку рефлексивності (рис. 2.10).

При цьому переважна більшість офіцерів-ікнологів – 85 % має низький рівень розвитку рефлексивності. Вони не схильні ґрунтовно та адекватно обдумувати свої дії, виважено приймати важливі рішення. Це свідчить про

схильність багатьох військовослужбовців до імпульсивних рішень, недостатній рівень розвитку самоконтролю та самоуправління своїми емоційними станами [136].

Рис. 2.10 Розподіл рівнів розвитку рефлексивності у майбутніх офіцерів-кінологів (N = 100)

Підсумовуючи зроблений нами аналіз емпіричних показників основних компонентів психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності (мотиваційно-цільового, операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного) варто зазначити, що найбільш розгорнутим у цілісній структурі готовності є мотиваційно-цільовий компонент, а найменш сформованим є рефлексивно-контрольний.

2.3 Фактори і взаємозв'язки емпіричних показників психологічної готовності майбутніх фахівців-кінологів

З метою глибшого аналізу отриманих емпіричних даних, виявлення взаємозв'язків між показниками психологічної готовності та визначення найбільш істотних чинників її розвитку, проведений факторний аналіз отриманих результатів. Для обчислення показників факторного аналізу за

критеріями нашого дослідження було використано комп'ютерну програму «SPSS STATISTICS 21», в результаті чого отримано три фактори з найбільшими факторними навантаженнями, які подано в таблиці 2.2 та додатку К.

Таблиця 2.2

Факторні навантаження змінних психологічної готовності

<i>Змінні психологічної готовності</i>	<i>Факторні навантаження</i>		
	<i>Factor 1</i>	<i>Factor 2</i>	<i>Factor 3</i>
Діяльнісно-операційна	,841	-,104	,030
Емоційно-вольова	,803	,089	,010
Рефлексивно-контрольна	,774	,024	-,049
Мотиваційно-цільова	,771	,038	-,080
Відповідальність	,084	,729	,013
Нестійкість до стресу	,110	-,683	,040
Проф. спрямованість	,056	,682	-,035
Рефлексивність	,112	,042	,844
Ригідність	,000	-,149	-,763
Інтернальність	,052	,435	,566

Визначені фактори допускають таку інтерпретацію (рис.2.11) [141].

До першого фактору F 1, який пояснює 25,837 % загальної дисперсії з найбільшими навантаженнями увійшли: «діяльнісно-операційна готовність» (0,841), «емоційно-вольова готовність» (0,803), «рефлексивно-контрольна готовність» (0,774) та «мотиваційно-цільова готовність» (0,771) (дод. рис. К.1).

Сам фактор має позитивний змістовий відтінок і об'єднує всі компоненти психологічної готовності, проаналізовані за результатами анкетування, тобто відображає рівень самоусвідомлення та самоаналізу майбутніми кінологами необхідності психологічної готовності до професійної діяльності в єдності усіх

компонентів. Тому він може бути умовно названий як *«Усвідомлення психологічної готовності до професійної діяльності»* (рис.2.11).

У даній факторній структурі показник «діяльнісно-операційна готовність» на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$ високо корелює із показниками «мотиваційно-цільова готовність» ($r = 0,614$), «емоційно-вольова готовність» ($r = 0,534$) та «рефлексивно-контрольна готовність» ($r = 0,493$) (дод. К). Водночас показник «мотиваційно-цільова готовність» значуще корелює ($p \leq 0,01$) із показниками «емоційно-вольова готовність» ($r = 0,437$) та «рефлексивно-контрольна готовність» ($r = 0,400$). При цьому показник «емоційно-вольова готовність» на рівні значущості $p \leq 0,01$ корелює із показником «рефлексивно-контрольна готовність» ($r = 0,590$). Це свідчить не лише про єдність усіх компонентів психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, а й про правомірність, виокремлених нами компонентів в цілісній структурі психологічної готовності (дод. К).

Другий фактор – F 2 пояснює 16.972 % загальної дисперсії та представлений такими показниками як «відповідальність» (0.729), «нестійкість до стресу» (- 0,683), «професійна спрямованість» (0,682) та «інтернальність» (0,453) (табл.2.2). Важливо зазначити, що показник «нестійкість до стресу» взятий з від'ємним знаком. Даний фактор може інтерпретуватися як *«Відповідальна суб'єктна позиція»* (рис.2.11). Такі стрижневі параметри як внутрішня мотивація, осмислене бажання працювати за обраним фахом, відповідальність у виконанні своїх професійних завдань, здатність переносити сильні стресові навантаження в екстремальних умовах та самостійно і адекватно аналізувати свої помилки і невдачі в реалізації складних завдань, спираючись на свої власні ресурси. Саме в цьому факторі, на нашу думку, відображені в кристалізованому вигляді найбільш значущі стрижневі властивості особистості, що зумовлюють готовність до професійної діяльності [141].

Кореляційний аналіз за Б. Пірсоном дозволив встановити високий взаємозв'язок між показником «відповідальність» та показниками «професійна

спрямованість» ($r = 0,283$), «нестійкість до стресу» ($r = - 0,308$) на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$ та на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$ між показником «відповідальність» та показником «інтернальність» ($r = 0,210$). При цьому прослідковується також тісний зв'язок між показниками «професійна спрямованість» та «нестійкість до стресу» ($r = - 0,245$) на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$ [141].

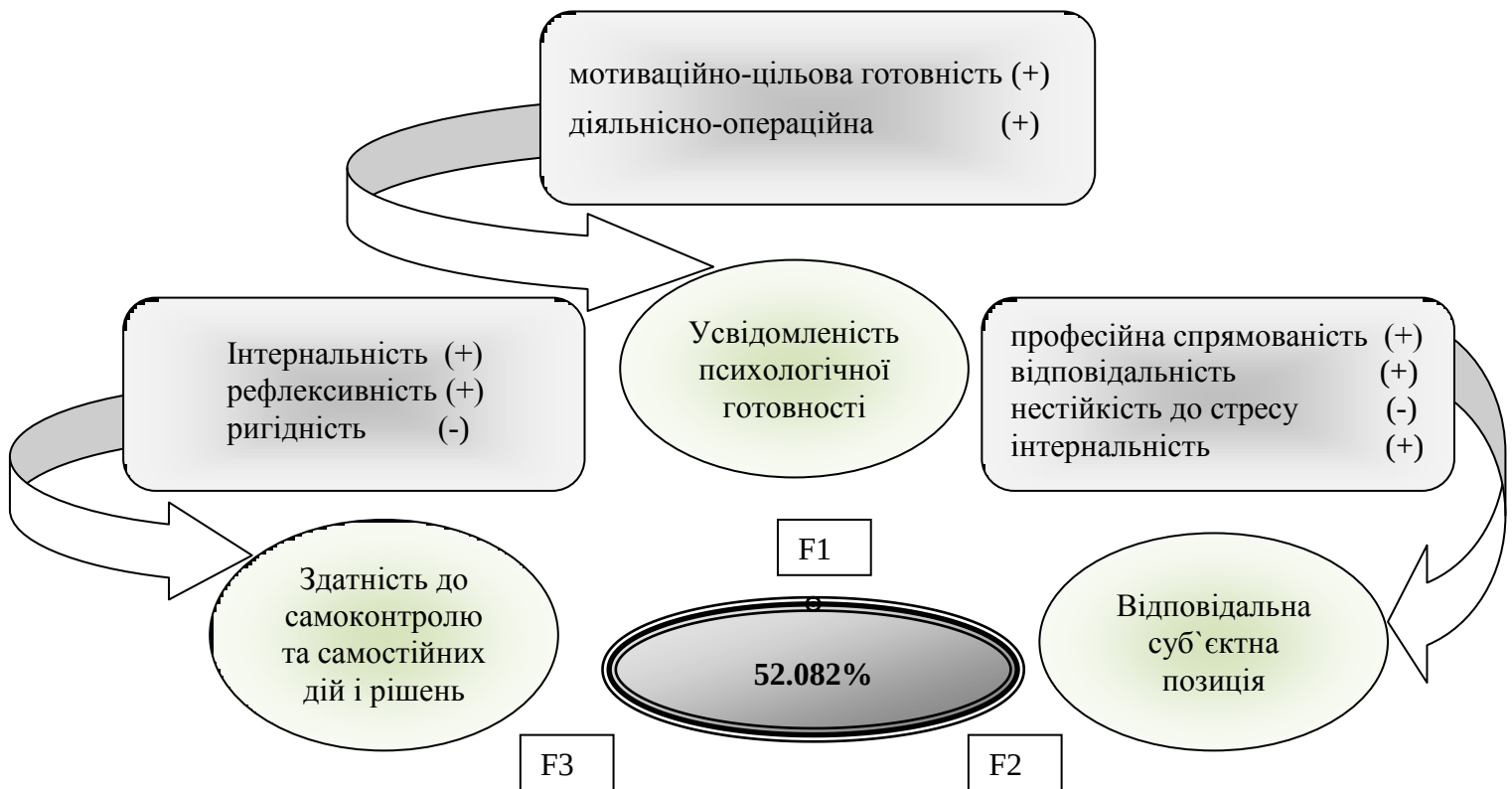

Рис. 2.11 Факторна структура емпіричних показників психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності

У **третьому факторі – F 3** з часткою внеску в загальну дисперсію вибірки 6.273 %, істотне навантаження несуть показники «рефлексивність» (0,844), «ригідність» (- 0,763), «інтернальність» (0,566) (табл. 2.2). У даному факторі на позитивному полюсі знаходяться показники «рефлексивність» та «інтернальність», а на негативному – «ригідність». Цей фактор може бути позначений як **«Здатність до самоконтролю та самостійних дій і рішень»** (рис.2.11).

Означена факторна структура відображає тісну кореляцію між вміннями усвідомлено та адекватно проаналізувати свою діяльність, визначати значущі зовнішні і внутрішні умови для досягнення поставленої цілі, контролювати та гнучко коригувати власну поведінку.

Найбільш значуща кореляція (при $p \leq 0,01$) виявлена між показниками «інтернальність» і «рефлексивність» ($r=0,323$) та «рефлексивність» і «ригідність» ($r= - 0,456$). Таким чином, можна стверджувати, що окреслені властивості перебувають у тісному взаємозв'язку і визначають здатність особистості приймати виважені і водночас мобільні рішення на підставі адекватного врахування усіх складних внутрішніх та зовнішніх чинників [141].

Виокремлені нами три фактори – «Усвідомлення психологічної готовності до професійної діяльності» (з часткою внеску 25,837 %у загальну дисперсію), «Відповідальна суб'єктна позиція» (16.972 % загальної дисперсії) та «Здатність до самостійних дій і рішень» (16.273 % загальної дисперсії) загалом покривають 59.082 % загальної дисперсії усієї вибірки.

Таким чином, процедура факторного аналізу дала змогу об'єднати показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності у три найбільш інформативні фактори: 1) усвідомленість курсантами-кінологами необхідності психологічної підготовки до професійної діяльності в єдності усіх компонентів: мотиваційно-цільового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного; 2) відповідальна суб'єктна позиція професіонала; 3) здатність до самоконтролю та самостійних дій та рішень, котрі істотним чином визначають розвиток психологічної готовності до професійної діяльності загалом.

2.4 Рівні розвитку психологічної готовності фахівців до професійної діяльності

Здійснене нами емпіричне дослідження дозволило узагальнити матеріал щодо особливостей психологічної готовності майбутніх фахівців та визначити

критерії та показники рівнів її розвитку. Так, ґрунтуючись на теоретичних положеннях стосовно домінантних компонентів психологічної готовності, а також на емпіричних даних основних показників, які експериментально досліджували у майбутніх кінологів, ми вважаємо, що критеріями розвитку психологічної готовності є певні особистісні прояви. Зокрема, на нашу думку, психологічна готовність офіцера-кінолога до професійної діяльності може бути генералізована у таких характеристиках особистості, як професійна спрямованість, професійні знання і вміння, стресотійкість та рефлексивність.

Професійна спрямованість майбутніх військовослужбовців-кінологів визначається осмисленістю майбутніх професійних перспектив, спрямованістю на військову професію, сформованістю професійних цілей, проявляється у любові до собак, бажанні з ними працювати. Домінування внутрішньої мотивації професійної діяльності визначає структуру професійно значущих характеристик майбутнього фахівця, зумовлює їх розвиток та ефективну реалізацію у діяльності. Її наявність є важливим чинником побудови гармонійної внутрішньої структури професійної діяльності [142].

Професійні знання та вміння проявляється у знаннях про способи професійної діяльності, про сукупність засобів та прийомів годування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкості мислення [142].

Стресотійкість визначається рівнем розвитку самовладання, витримки, проявами рішучості, наполегливості, самостійності, відповідальності, здатністю адекватно діяти в стресогенних умовах. Відповідальність як втілення самостійності особистості в діях і вчинках передбачає здійснення у різних формах контроль над власною діяльністю, здатність усвідомлювати віддалені наслідки своїх вчинків та готовність відповідати за них. Інтернальність особистості визначається такою позицією, при якій відповідальність за всі події власного життя вона приймає на себе, пояснює їх власною поведінкою, прагненнями, можливостями і обмеженнями, виявляється у самостійному прийнятті професійних рішень та значущих цінностей професії [142].

Рефлексивність визначається адекватністю самооцінки готовності до професійної діяльності, умінням аналізувати свої професійні дії, потребою у самовдосконаленні. Рефлексивність, як осмислення передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, звернення до свого внутрішнього світу, досвіду, життєдіяльності, постійний аналіз уявлень про своє Я у взаємозв'язку із засвоєнням позиції професіонала зумовлює усвідомлене, ціннісно-визначальне ставлення до своєї майбутньої професії, до себе у ній. Саморегуляція забезпечує домінуючу, спрямовуючу та активізуючу позицію суб'єкта і пов'язана із здатністю планувати, моделювати та коригувати свою поведінку та діяльність [142].

Отож, на підставі теоретичного аналізу наукових досліджень з даної проблеми, власного емпіричного дослідження та спираючись на виокремлені критерії і показники, котрі проаналізовані у підрозділі 2.2, визначено три рівні розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: низький (адаптивний), середній (репродуктивно-активний) та високий (професійний) [140].

Наведемо короткі характеристики кожного рівня розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців.

Низький (адаптивний) рівень розвитку психологічної готовності майбутнього фахівця розкривається у зовнішній мотивації професійної діяльності та поверхневих уявленнях щодо специфіки своєї професійної діяльності. Характерними особливостями є несаможиттєвість, екстернальна локалізація контролю, невміння контролювати та оцінювати результати своїх дій, пасивність та безініціативність у своїй професійній діяльності, незацікавленість в особистісних змінах. Відзначається низький рівень стресостійкості. Властива поверховість в самоаналізі професійних можливостей [140].

Середній (репродуктивно-активний) рівень розвитку психологічної готовності до професійної діяльності відображається у стійкому бажанні працювати в кінологічній професії. Зазвичай, основним мотивом вибору фаху є

любов до собак і бажання їх дресировати. Фахівці досить ґрунтовно обізнані з особливостями роботи кінолога. Проте не достатньо орієнтуються у специфічних особливостях та особливо ризиках військової служби. Вони не достатньо самостійні, часто відчують труднощі у контролі та оцінці своїх дій. Причини своїх невдач частіше вбачають у зовнішніх обставинах чи інших людях. Самооцінка власних професійно значущих якостей є дещо фрагментарною і не завжди обґрунтованою [140].

Високий (професійний) рівень розвитку психологічної готовності майбутнього фахівця вказує на яскраво виражену професійну мотивацію, стійке прагнення працювати за спеціальністю. Властивий достатній рівень розвитку емоційно-вольової готовності, що проявляється в стресотійкості, активності, ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості, самостійності, самоконтролі. Переважаючою є інтернальність у вчинках і судженнях. Властива адекватна, диференційована самооцінка своєї діяльності та професійних можливостей та потребу у самовдосконаленні [140].

З метою визначення стандартних показників меж рівнів розвитку психологічної готовності до професійної діяльності кінологів, отримані результати було переведено в єдину систему оцінювання за допомогою трирівневої нормативної шкали.

Обчисливши середні значення ($\bar{x}$) та стандартне відхилення (σ) для результатів за всіма емпіричними показниками кожного компонента за відповідними формулами, ми отримали по три стандартні параметри, що дозволило виокремити межі рівнів розвитку (низького, середнього та високого) психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності [140].

Відтак, кількісний аналіз результатів експериментального вивчення особливостей психологічної готовності офіцерів-кінологів засвідчив такий розподіл майбутніх фахівців відповідно до рівнів її розвитку (табл. 2.3).

Отже, аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив, що у значної частини обстежуваних (48%) середній (ситуативно-активний) рівень, у 37 % – низький (пасивний) рівень і лише у 15 % майбутніх фахівців виявлено

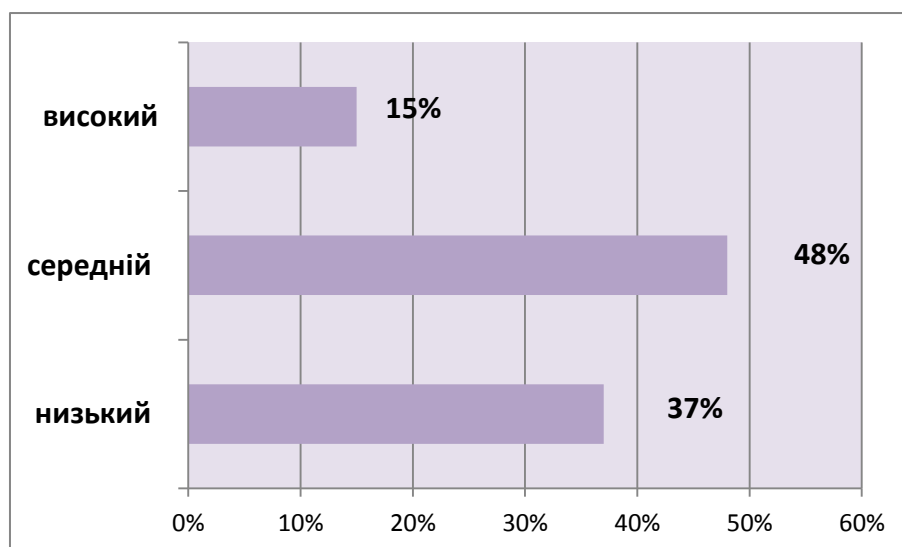
високий (професійний) рівень розвитку психологічної готовності до професійної діяльності (рис. 2.12) [140].

Таблиця 2.3

**Розподіл фахівців-кінологів
за рівнями розвитку психологічної готовності (n = 100)**

№ з/п	Назва рівня	Стандартні межі рівнів	Частка вибірки	Кількість опитаних
1.	Низький	від 0 до $\bar{x} - 1,5\sigma$	37%	37
2.	Середній	від $\bar{x} + 0,5\sigma$ до $\bar{x} + 1,5\sigma$	48%	48
3.	Високий	від $\bar{x} + 1,5\sigma$ до $x_{\max}$	15%	15

Таким чином, емпіричне дослідження показало недостатній рівень розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. Фактично кожен третій фахівець (37 %) має низький рівень психологічної готовності до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу із службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань. Середній рівень продемонстрували 48 % опитаних. Причому лише невелика кількість обстежуваних (15 %) показала високий рівень готовності до професійної діяльності [140].

*Рис. 2. 12 Розподіл рівнів розвитку психологічної готвності
офіцерів-кінологів до професійної діяльності (n = 100)*

Покомпонентний аналіз засвідчив, що найнижчий рівень розвитку показників спостерігається у рефлексивно-контрольному та емоційно-вольовому компонентах (табл. 2.3). При цьому найменш розвиненими у майбутніх фахівців-кінологів виявилися такі професійно важливі якості як рефлексивність і стресостійкість [140].

З таблиці 2.13 видно, що майбутні фахівці продемонстрували найвищий рівень мотиваційно-цільової готовності – 51 %.

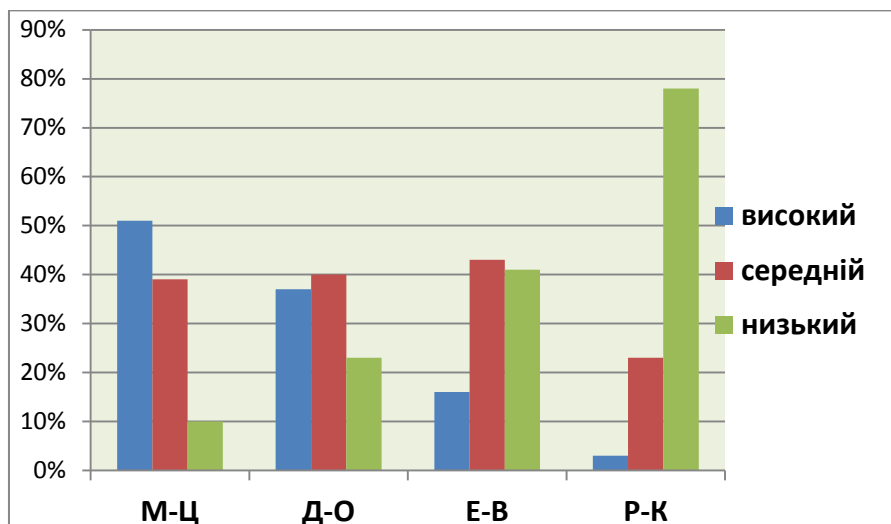
Таблиця 2.4

**Розподіл рівнів розвитку компонентів психологічної готовності
офіцерів- кінологів до професійної діяльності**

Компонети психологічної готовності	Рівні розвитку компонентів (у %)		
	Високий	Середній	Низький
Мотиваційно-цільовий	51	39	10
Діяльнісно-операційний	37	40	23
Емоційно-вольовий	16	43	41
Рефлексивно-контрольний	3	19	78

Це свідчить, що половина офіцерів-кінологів має стійкий інтерес до професійної діяльності, усвідомлює сутність кінологічної служби та специфіку роботи офіцера-кінолога. Проте 10 % має низький рівень мотиваційно-цільової готовності, що може проявлятися у зовнішній мотивації до майбутньої діяльності, недостатній осмисленості та поверхових уявленнях про особливості професії (рис. 2.13) [140].

Примітка: М-Ц – мотиваційно-цільовий компонент

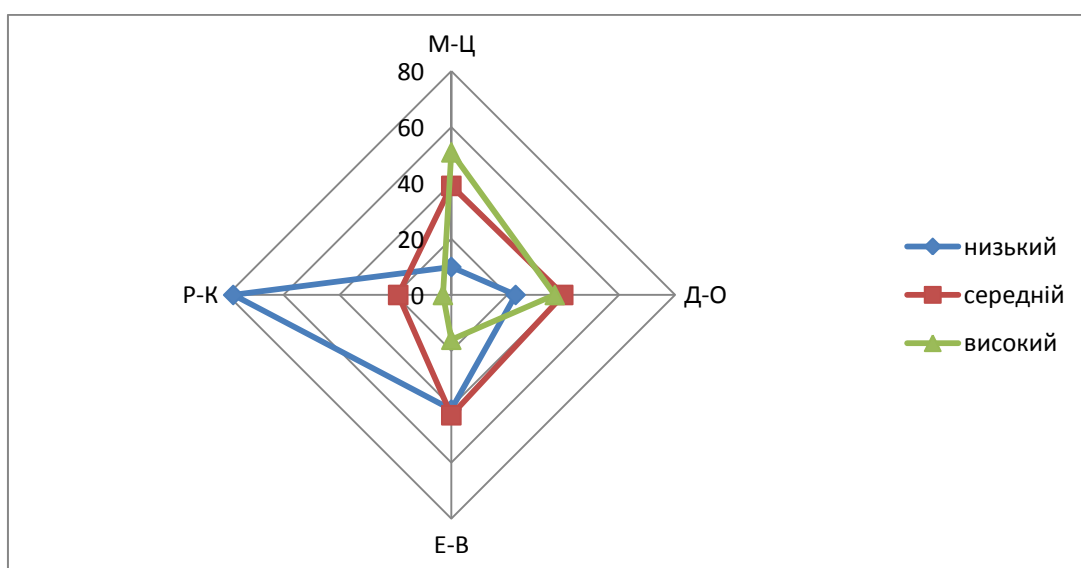
Д-О – діяльнісно-операційний компонент

Е-В – емоційно-вольовий компонент

Р-К – рефлексивно-контрольний компонент

Рис. 2. 13 Рівні розвитку компонентів психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності (n = 100)

Рисунок 2.14 наочно демонструє, що найнижчі показники домінують в емоційно-вольовому та рефлексивно-контрольному компонентах в цілісній структурі психологічної готовності до професійної діяльності кінологів [140].

Рис. 2. 14 Рівні розвитку компонентів психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності (n = 100)

Дещо нижчий рівень розвитку діяльнісно-цільового компонента у цілісній структурі психологічної готовності. Високий рівень діяльнісно-операційної готовності засвідчили 37 % майбутніх фахівців, середній – 40 %, низький – 23 %. Емоційно-вольовий компонент, як показало емпіричне дослідження, перебуває на достатньо низькому рівні розвитку. Лише 16 % кінологів продемонстрували високий рівень емоційно-вольової готовності, середній – 43% і низький – 41 % [140]. Відтак, тривалий вплив екстремальних умов може привести до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній сферах. Найбільше уваги заслуговує розвиток рефлексивно-контрольного компонента, оскільки лише 3 % офіцерів-кінологів показали високий рівень його сформованості, 19 % – середній і переважна більшість – 78 % низький. Цей компонент є регулятором особистісних досягнень, пошуку особистісних смислів, самоуправління, а також стимулом до самопізнання, професійного зростання і формування індивідуального стилю професійної діяльності [140].

Здійснений вище аналіз емпіричного дослідження з необхідністю зумовлює розробку та впровадження психологічного забезпечення розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності на курсах підвищення кваліфікації.

Таким чином. обґрунтування концептуально-методичних засад емпіричного дослідження психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, його організаційного формату і формування експериментальної вибірки, а також результати констатувального етапу експерименту дали змогу зробити такі висновки:

1. З метою вивчення особливостей розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності було розроблена схема емпіричного дослідження, в якій були виокремлені критерії, компоненти, показники та визначені психодіагностичні методики, за допомогою яких вивчалися ці показники.

2. Комплекс психодіагностичних методик об'єднував сім взаємодоповнювальних діагностичних процедур, що дозволили отримати

емпіричні показники, що цілісно відображають такий складний феномен як психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності [138].

3. Аналіз емпіричних показників основних компонентів психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності (мотиваційно-цільового, операційно-діяльнісного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного) показав, що найбільш розгорнутим у цілісній структурі готовності є мотиваційно-цільовий компонент, а найменш сформованим є рефлексивно-контрольний та емоційно-вольовий компоненти [138].

4. На підставі емпіричного дослідження було виокремлено три рівні психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: низький (адаптивний), середній (репродуктивно-активний) та високий (професійний). Емпіричне дослідження показало, що майже половина військовослужбовців мають середній рівень готовності до професійної діяльності, більше третини – низький [140].

5. Найнижчий рівень має розвиток рефлексивно-контрольної та емоційно-вольової готовності. Особливо низький рівень спостерігається у розвитку таких важливих професійно значущих якостей як рефлексивність та стресостійкість. Рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією і їх координації відповідно до мінливих умов. Саморегуляція забезпечує домінуючу, спрямовуючу та активізуючу позицію суб'єкта і пов'язана із здатністю планувати, моделювати та коригувати свою поведінку та діяльність. Цей компонент є регулятором особистісних досягнень, пошуку особистісних смислів, самоуправління, а також стимулом до самопізнання, професійного зростання і формування індивідуального стилю професійної діяльності [140].

Тривалий вплив екстремальних умов може привести до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній

сферах. Багато психічних станів, що спостерігаються при виникненні екстремальних ситуацій, можуть мати характер так званих психогенних розладів [140].

6. Факторний аналіз дозволив визначити найбільш істотні внутрішні чинники, які впливають на розвиток психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності в єдності усіх компонентів, відповідальна суб'єктна позиція професіонала, здатність до самоконтролю та самостійних дій і рішень. На підставі цих чинників можна розробляти програму розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації.

Результати емпіричного дослідження з необхідністю зумовлюють розробку психологічного забезпечення розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких наукових працях:

1. Софіян Д. В. Емпіричні показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2018. Вип. 3. Том 2. С.101 – 106.

2. Софіян Д. В. Рівневі характеристики психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 2. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_psh.pdf (дата звернення 25.01.2019).

3. Софіян Д. В. Внутрішні чинники розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Теорія і практика сучасної психології*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету, Запоріжжя. 2018. Вип. 6. С. 161 – 165.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ У ОФІЦЕРІВ-КІНОЛОГІВ ПСИХОЛОГІНЧОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У третьому розділі представлено структурно-функціональну модель психологічного забезпечення розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності; описано програму розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності; здійснено аналіз результатів розвивального впливу та доведено ефективність впровадження розробленої програми.

3.1 Концептуальні та методичні засади розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності

У попередніх розділах встановлено, що готовність майбутнього фахівця-кінолога до професійної діяльності – багатокомпонентний психологічний феномен, що має складну динамічну структуру, визначається вимогами професійної діяльності і базується на стійкій професійній мотивації, відповідних професійних знаннях та уміннях, професійно значущих якостях, особливо таких як відповідальність, стресостійкість, гнучкість мислення та адекватній професійній самооцінці. В її структуру входять мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та контрольно-рефлексивний компоненти. Під розвитком готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності ми розуміємо тривалий процес системного характеру, який залежить від спеціально організованої освітньої діяльності на курсах підвищення кваліфікації з використанням відповідних засобів та створених психолого-педагогічних умов.

Таким чином, розвиток психологічної готовності стає можливим завдяки створенню спеціальних психолого-педагогічних умов, застосуванню в освітньому процесі системи розвивально-корекційних методів, засобів, послідовна реалізація

яких забезпечує гарантований результат. На підставі врахування результатів емпіричного дослідження, проаналізованого у другому розділі, було розроблено модель психологічного забезпечення розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності (рис. 3.1).

Структурно-функціональна модель психологічного забезпечення розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності відображає виокремлені блоки: *цільовий* (мета та завдання), *методологічний* (підходи та принципи), *організаційний* (засоби), *функціональний* (психологічні чинники) та *результативний* (компоненти, критерії, показники психологічної готовності). Об'єднувальними чинниками моделі, що забезпечують взаємозв'язок між усіма її компонентами, виступають мета та завдання [137].

Метою є розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації. Її реалізація передбачала розв'язання таких *завдань*:

1. Розвиток стійкої внутрішньої мотивації до професійної діяльності та відкритості до нового когнітивного досвіду.
2. Актуалізація осмисленого ставлення до власної життєдіяльності та сприяння розгортанню процесів самосвідомості: самопізнання, самоаналізу, саморегуляції та саморозвитку.
3. Розвиток компонентів психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності.
4. Формування здатності до самоконтролю та самостійних дій та рішень.
5. Розвиток професійно значущих якостей військовослужбовця-кінолога.

Структурно-функціональна модель психологічного забезпечення розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності створювалась на підставі кількох *підходів та принципів*, які утворили її методологічний блок:

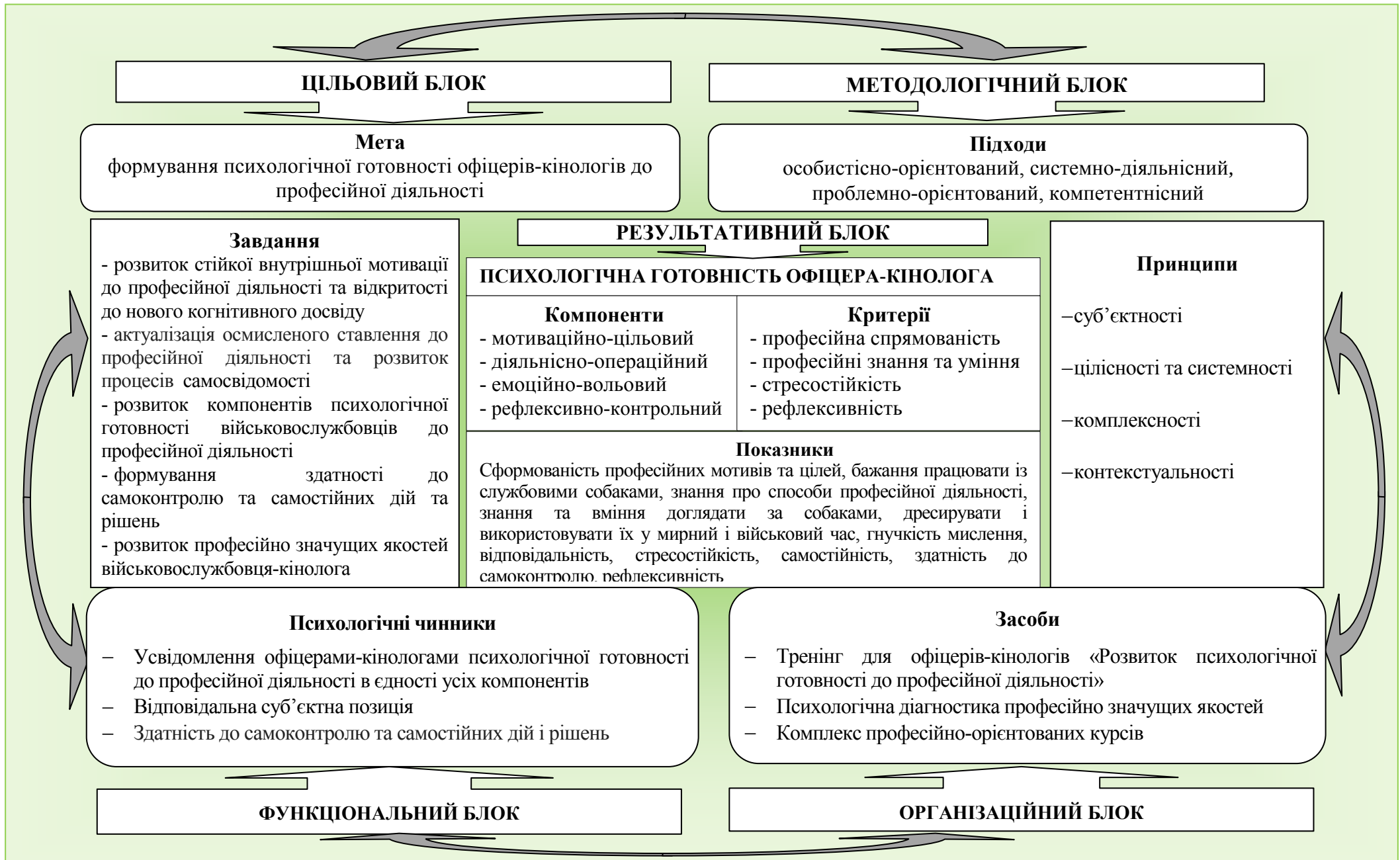

Рис. 1 Структурно-функціональна модель розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності

– *Особистісно-орієнтований підхід*, який передбачає всебічне врахування індивідуальних потреб і можливостей, глибоку повагу до особистості, ставлення до людини як до свідомого і відповідального суб'єкта, створення умов (змісту, методів, середовища) для індивідуальної самоактуалізації, розвитку та саморозвитку особистісних та професійно значущих якостей (Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, З. Карпенко, Л. Карамушка, О. Климишин, С. Максименко, В. Москалець, Г. Радчук, К. Роджерс, М. Савчин, М. Самоукіна, В. Татенко, Т. Титаренко, І. Якиманська, Т. Яценко та ін.) [47; 50; 69; 72; 82; 127; 128].

– *Системно-діяльнісний підхід* (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов, А. Лурія, К. Платонов, А. Петровський та ін.), який полягає в тому, що розвиток особистості визначається тією системою, до якої вона включається і в якій відбувається її функціонування. Для його реалізації необхідно перейти від засвоєння окремих освітніх предметів до міжпредметного вивчення складних ситуацій реального життя. Відповідно до цього специфічні для кожного освітнього предмета дії та операції повинні бути доповнені універсальними навчальними діями. Таким чином, розвивальний вплив у вигляді спеціально організованого навчання та особистісні новоутворення, які виступають системоутвірними, домінуючими чинниками розвитку суб'єкта майбутньої діяльності, носять комплексний характер. Зміст освіти засвоюється не шляхом передачі інформації людині, а в процесі її власної активної, спрямованої діяльності. При цьому узагальненим результатом професійної освіти має стати готовність фахівця до професійної діяльності [159; 162].

– *Проблемно-орієнтований підхід* полягає в тому, що в освітній практиці необхідно виокремити проблеми, які зумовлюють постановку цілей. Для кожної виділеної проблеми розробляються програми, які втілюються в життя своєрідними методами. Значущість даного підходу в першу чергу полягає в тому, що тут використовується принцип випередження, спрямованого на прогнозування, передбачення можливих проблем (наприклад, інноваційних). Відзначимо, що значний внесок у розвиток проблемного навчання на етапі його

формування здійснили А. Брушлинський, І. Ільницька, Т. Кудрявцева, О. Матюшкін, М. Махмутов та ін. [162].

– *Компетентнісний підхід* як напрямок модернізації освіти обґрунтували В. Болотов і В. Сєриков, на думку яких, саме в компетентнісному підході відображено зміст освіти, що не зводиться до знаннєво-орієнтованого компонента, а передбачає набуття цілісного досвіду вирішення життєвих та професійних проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей [24]. Компетентнісний підхід зумовлює не лише поінформованість майбутнього фахівця, а й розвиток умінь вирішувати проблеми, які виникають у життєвих та професійних ситуаціях. На думку Г. Селевка, компетентнісний підхід передбачає створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність майбутнього фахівця до виживання і стійкої життєдіяльності в сучасних умовах [130]. Адже фахівець повинен бути адаптованим до змін у професійній діяльності, володіти сформованою здатністю до неї, бути готовим до постійного самовдосконалення і практичної діяльності. Дослідники розглядають компетентність як сукупність взаємопов'язаних особистісних якостей (знання, уміння, навички, здібності, цінності, мотиви) і готовність їх використання у професійній діяльності, це сукупність знань, умінь та навичок, які необхідні для виконання конкретної професійної діяльності; загальна здатність і готовність особистості використовувати знання, уміння і узагальнені способи дій, засвоєні у процесі навчання, в реальній діяльності [24; 33; 71; 130].

Структурно-функціональна модель реалізувалася на підставі врахування наступних *методологічних принципів*:

- *принцип суб'єктності*, що передбачає входження суб'єкта в специфічну особистісно-розвивальну освітню ситуацію, учасниками якої є викладач та студент. На підставі цього відбувається особистісний розвиток, здійснюється здобуття важливого професійного досвіду. Завданням викладача постає організація навчального процесу як простору для самоствердження та рефлексивного діалогу, де пріоритетом є не

тільки здобуття сукупності знань, вмінь та навичок, але й актуалізація процесів рефлексії, самопізнання, самовизначення особистості [145];

- *принцип цілісності та системності* дозволяє розглядати особистість майбутнього фахівця як відкриту, цілісну, динамічну систему, що виявляється у її здатності до кількісних і якісних змін, тобто до саморозвитку, самовдосконалення та самоактуалізації [99];
- *принцип комплексності* як сприяння розвитку суб'єктної позиції майбутніх фахівців шляхом здійснення формувальних впливів на різні рівні організації їхніх психічних процесів, на когнітивну, мотиваційно-ціннісну, емоційно-вольову та поведінкову сфери їхньої особистості [98];
- *принцип контекстуальності* полягає у розвитку психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців через апелювання до їхніх життєвих ситуацій, розширення меж світосприймання через актуалізацію особистісних смислів та переосмислення власних життєвих пріоритетів та стереотипів; орієнтованість на особливості внутрішнього світу особистості (її досвід, потреби, інтереси). Таким чином, сутність реалізації цього принципу в тому, що освітній процес є активним, наближається до майбутньої професійної діяльності через відтворення у формах і методах навчальної діяльності реальних професійних зв'язків, стосунків, вирішення конкретних професійних завдань [145].

На підставі теоретичного аналізу, емпіричного дослідження особливостей психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності та результатів проведеного факторного аналізу, виокремлено три фактори, які виступають *внутрішніми чинниками розвитку психологічної готовності* офіцерів-кінологів до професійної діяльності під час проходження курсів підвищення кваліфікації:

1) *Усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності*, що відображає рівень самоусвідомлення та самоаналізу майбутніми фахівцями необхідності психологічної готовності до професійної

діяльності в єдності усіх компонентів: мотиваційно-цільового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного.

2) *Відповідальна суб'єктна позиція*, що інтегрує такі стрижневі параметри як внутрішня професійна мотивація, осмислене бажання працювати за обраним фахом, відповідальність при виконанні своїх професійних завдань, здатність переносити сильні стресові навантаження в екстремальних умовах та самотійно і адекватно аналізувати свої помилки і невдачі в реалізації складних завдань, спираючись на свої власні ресурси.

3) *Здатність до самоконтролю та самотійних дій і рішень*, що відображає вміння усвідомлено та адекватно проаналізувати свою діяльність, визначати значущі зовнішні і внутрішні умови для досягнення поставленої цілі, контролювати та коригувати власну поведінку [137].

Таким чином, розвиток психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності розглядається нами як взаємно детермінований процес, що зумовлюється системою як внутрішніх чинників, так і зовнішніх психолого-педагогічних умов, які активізують процеси самоусвідомлення особистості, стимулюють формування професійних еталонів та стандартів, мотивують до засвоєння професійних знань та умінь, необхідних для реалізації себе у майбутній діяльності.

До *організаційного блоку* структурно-функціональної моделі психологічного забезпечення розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності увійшли наступні *засоби*:

1. Тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності».
2. Комплекс професійно-орієнтованих спецкурсів.
3. Психологічна діагностика професійно значущих якостей.

Оскільки, проблема розвитку психологічної готовності до професійної діяльності є однією з найактуальніших проблем галузі екстремальної та кризової психології, то концептуальними засадами використання *соціально-психологічного тренінгу* стали:

- гуманне ставлення до особистості військовослужбовця, повага та врахування його індивідуальності;
- пракселогічна доцільність та професійна спрямованість, що забезпечує нерозривний зв'язок тренінгу з практикою й реалізацією перш за все професійних вимог;
- дотримання законності, що передбачає використання тренінгових процедур тільки у правовому полі;
- наукова обґрунтованість, що передбачає використання наукових методів і підходів під час організації й проведення тренінгу;
- плановість й послідовність використання тренінгових методів, їх урахування в планах розвитку військовослужбовців у перспективі;
- єдність розвитку і вдосконалення професійного і особистісного потенціалу військовослужбовців відповідно до функцій і задач служби;
- творчий підхід до розробки й реалізації тренінгової програми;
- гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами професійної підготовки і розвитку військовослужбовців [97; 117; 145; 158].

Соціально-психологічний тренінг – це активна форма навчання, що реалізується з допомогою різноманітних методів, прийомів та способів, спрямованих на створення умов для активності учасників у саморозвитку (І. Вачков, Т. Зайцева, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, О. Прутченков, Т. Цюман, В. Ясвін, Т. Яценко та ін.) .

Основними принципами впровадження тренінгу як форми реалізації нашої розвивальної програми стали:

- опора на розвивальну освіту як потенціал особистісного розвитку на основі логіки суб'єкт–суб'єктної взаємодії, а не впливу;
- створення умов, які передбачають підготовку особистості до вирішення професійних ситуацій;
- можливості для здійснення вибору особистістю свого життєвого шляху, на підставі вміння аналізувати ситуації і нести відповідальність за свою поведінку, сформованого прагнення до саморозвитку;

- захисту кожного суб'єкта освітнього процесу через подолання психолого-педагогічної незахищеності учасників, розвиток і реалізацію індивідуальних потенцій [145; 158].

Соціально-психологічний тренінг є системою цілеспрямованих тренувань та вправ, яка спрямована на особистість як суб'єкта життєдіяльності та є синтезом психологічного тренінгу, який центровано на взаємодії особистості і групи та орієнтовано на розвиток професійних якостей та умінь. У процесі роботи над розробкою програми соціально-психологічного тренінгу ми виходили з того, що тренінг є багатофункціональним методом цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини у групі, де центральною категорією виступає категорія перетворення [145; 158; 179].

Наш підхід до конструювання соціально-психологічного тренінгу як засобу розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності базується на таких основних положеннях:

1. Психічні властивості особистості проявляються й формуються в її поведінці, діях, вчинках. Власне потенційні можливості суб'єкта актуалізуються в реальних результатах відповідного виду діяльності
2. Конструктивна робота учасника тренінгу над собою може здійснюватися в згуртованій, розвинутій у психологічному плані групі, з позитивним забарвленням активного слухання.
3. Використання ігрових методів у тренінгу дозволяє зняти суб'єктивні бар'єри (страх помилки, невміння вербалізувати свої переживання), дозволяє відпрацювати вміння соціальної перцепції, поглибленого самопізнання, актуалізується усвідомлення себе, осмислення своїх особливостей.
4. Побудова занять спрямована на те, щоб у всіх учасників тренінгу виникла потреба у тісному контакті з іншими людьми, а конкретна взаємодія викликала б стійкі позитивні емоції й почуття задоволеності.
5. Тренінг настільки актуалізує мотиви до діяльності, що вона успішно здійснюється без зовнішніх примусових засобів, тобто відсутнє схвалення

й покарання, оцінювальні судження, поради, критика, а також формальна стимуляція у вигляді якої-небудь нагороди. У процесі тренінгу відсутній шаблон, під який підганялася б особистість. Весь процес роботи у групі орієнтований на отримання індивідуально значущих результатів.

6. Програючи і обговорюючи ситуації, що моделюють професійну діяльність, учасник отримує можливість проаналізувати і оновити свій професійний досвід. У процесі тренінгу організовується активний обмін досвідом між учасниками, створюються умови для апробованих нових способів діяльності в змодельованих ситуаціях, відбору вдалив прийомів і відмова від неефективних методів.
7. Під час тренінгу учасник отримує можливість побачити себе зі сторони, ніби в дзеркалі професійних суджень і оцінок інших, проаналізувати способи своїх дій і обговорити результати [80; 97; 117; 145; 158].

Відтак, запропонована розвивальна програми була розроблена з врахуванням комплексу тих професійно-орієнтованих дисциплін, які передбачалися даними курсами підвищення кваліфікації. Такий комплексний підхід дозволив істотним чином підсилити ефективність проведеної програми розвитку психологічної готовності до досить складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу із службовими собаками при виконанні складних і відповідальних завдань.

Отож, військовослужбовці мали можливість пройти інтегративний курс професійно-психологічної підготовки щодо удосконалення професійні знань та умінь, а також формування психологічної підготовки

- 1) під час опанування знань та умінь з таких дисциплін як «Організація кінологічної служби та керівництво нею», «Використання кінологів і службових собак в Державній прикордонній службі України», «Основи зоопсихології, етології та вищої нервової діяльності собаки», «Методика спеціальної підготовки кінологів і службових собак», «Методика і техніка дресирування собак»;

- 2) під час соціально-психологічного тренінгу з розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності [137].

Розглянемо коротко сутнісні аспекти вивчення запропонованого *комплексу професійно-орієнтованих дисциплін*.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Організація кінологічної служби та керівництво нею» є підготовка майбутніх офіцерів-кінологів до організації кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону. Завдання полягає у формуванні в майбутніх офіцерів-кінологів навичок діяти відповідно своїх функціональних обов'язків з урахуванням обстановки, що склалася на державному кордоні та використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності, що стосуються організації оперативно-службової діяльності та управління діями інспекторів-кінологів зі службовими собаками, організації роботи офіцера підрозділу відтворення, вирощування та виховного дресирування службових собак [100].

Метою вивчення навчальної дисципліни «Використання кінологів і службових собак в Державній прикордонній службі України» є підготувати офіцера-прикордонника, який здатний на практиці організувати застосування кінологічного забезпечення у формах оперативно-службової (бойової) діяльності підрозділів кордону в повсякденних умовах, у разі зміни обстановки та у різних умовах. Завдання спрямовані на формування у курсантів знань, умінь і навичок щодо порядку підготовки та використання в охороні державного кордону інспекторів-кінологів зі службовими собаками [100].

Мета вивчення навчальної дисципліни «Основи зоопсихології, етології та вищої нервової діяльності собаки» – це здобуття майбутніми офіцерами-кінологами теоретичних знань та практичних умінь і навичок з основ зоопсихології, етології та вищої нервової діяльності, необхідних для підготовки інспекторів-кінологів та дресирування (тренування) службових собак до результативного використання в оперативно-службовій діяльності підрозділів охорони державного кордону. Завдання дисципліни полягає у формуванні в майбутніх офіцерів-кінологів

навичок діяти відповідно своїх професійних обов'язків та використовувати набуті спеціальні компетенції у повсякденній діяльності, що стосується підготовки інспекторів-кінологів й дресирування службових собак та проведення тренувань інспекторів-кінологів зі службовими собаками в підрозділах охорони державного кордону [100].

Метою вивчення навчальної дисципліни «Методика спеціальної підготовки кінологів і службових собак» є формування у курсантів-кінологів знань, умінь та навичок щодо організації освітнього процесу з підготовки інспекторів-кінологів та службових собак, організації та проведенні спеціальної підготовки, тренінгів, рольових ігор та тренувань в підрозділах охорони державного кордону. Завданнями є розвиток умінь та навичок організації спеціальної підготовки в підрозділах охорони кордону, проведення тренінгів, професійних та рольових ігор з кінологічним персоналом, засвоєння вимог основних керівних документів щодо підготовки та використання службових собак в органах охорони кордону, структурою, змістом програми підготовки кінологів і дресирування службових собак [100].

Метою вивчення навчальної дисципліни «Методика і техніка дресирування собак» є вивчення системи підготовки біодетектора на основі наукового обґрунтування, яке розробляє сукупність методів, способів і прийомів класичного та оперантного навчання. Для повсякденного використання службових собак в охороні державного кордону щодо протидії незаконній міграції, обігу наркотичних та вибухових речовин, зброї, боєприпасів та тютюнових виробів. Завданнями є набуття курсантами знань, умінь та навичок, що стосуються дресирування службових собак з метою подальшого їх використання у протидії незаконній міграції, обігу наркотичних, вибухових речовин, зброї, боєприпасів, засобів тероризму та тютюнових виробів, що у свою чергу є невід'ємною частиною професійної підготовки офіцера кінологічної служби [100].

Третійм засобом реалізації структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності стало проведення *психодіагностичних методик* з метою вивчення професійно значущих якостей офіцерів-кінологів, а саме:

- професійної спрямованості – питальник Т. Дубовицької (додаток Б);
- гнучкості мислення – методика О. Конопкіна (додаток В);
- відповідальності та почуття обов'язку – методика В. Мельникова та Л. Ямпольського (додаток Д);
- інтернальності – питальник Дж. Роттера (додаток Е);
- стресостійкості – методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз» (додаток Ж);
- рефлексивності – питальник А. Карпова (додаток И).

До початку тренінгу відбувалося групове тестування, проте аналіз та інтепретація результатів відбувалася індивідуально під час консультацій. Це дало можливість активізувати самоаналіз та самопізнання, що є підґрунтям актуалізації суб'єктного потенціалу майбутніх кінологів.

Важливо зазначити, що саме гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами професійної діагностики та професійної підготовки військовослужбовців-кінологів може забезпечити оптимальний розвиток такої складного інтегративного утворення як психологічна готовність до професійної діяльності.

Останній блок – *результативний* – демонструє очікуваний результат – розвиток психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності в єдності усіх компонентів: мотиваційно-цільового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного, що істотним чином проявляються у професійній мотивації, професійних знаннях та уміннях, стресостійкості та рефлексивності.

3.2. Психотехнічні засоби розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності

На підставі розробленої структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності була створена розвивальна програма, яка виступала своєрідною формою формувального експерименту.

За логікою експериментального дослідження формувальний експеримент включав чотири етапи:

- 1) констатувальний етап, який полягав у психологічній діагностиці основних емпіричних показників психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності, виокремлених у другому розділі;
- 2) проведення розвивальної програми;
- 3) контрольний етап, що полягав у проведенні повторного зрізу емпіричних показників, діагностованих на першому етапі;
- 4) оцінка ефективності апробованої розвивальної програми шляхом порівняння показників констатувального та контрольного етапів з використанням методів математичної статистики.

Важливо зазначити, що розвивальна програма була реалізована на базі курсів підвищення кваліфікації середнього складу поліції кінологічних підрозділів територіальних органів Національної поліції України при кафедрі кінології факультету охорони та захисту державного кордону Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, які проходили в жовтні 2018 року.

Варто зауважити, що кафедра кінології – це єдиний підрозділ у системі вищих навчальних закладів правоохоронних органів України, що здійснює освітню, методичну та наукову-дослідну діяльність за спеціалізацією “Організація кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності”, розробляє та впроваджує в освітню практику концептуальні та методичні підходи з питань теорії

та практики кінологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону

Метою соціально-психологічного тренінгу є оптимізація процесу розвитку компонентів психологічної готовності військовослужбовців до службово-бойової діяльності в екстремальних ситуаціях.

Реалізація мети у межах розробленої тренінгової програми передбачає виконання низки завдань:

1. Розвиток мотивації до майбутньої професійної діяльності та відкритості до нового когнітивного досвіду.
2. Розвиток компонентів психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності.
3. Формування умінь самоаналізу, самопізнання та рефлексивних здібностей.
4. Формування здатності прогнозувати поведінку людей і передбачати результати власної діяльності;
5. Розвиток професійно значущих якостей військовослужбовця-кінолога.
6. Актуалізація наявних професійних властивостей та умінь особистості.
7. Формування відповідального та турботливого ставлення до собак та бажання з ними працювати.
8. Збагачення професійного і життєвого досвіду.

У концепт програми тренінгу для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності» увійшли інтегровані елементи різних професійно-психологічних програм розвитку (І. Вачков, В. Воробйова, О. Колесніченко, Т. Колтунович, Я. Мацегора, Т. Моніна, М. Пряжніков, Н. Раннала, Н. Самоукіна, Т. Яценко та ін.) [58; 80; 113; 114; 128; 158; 163; 179; 184], які доповнено авторськими особистісно-професійними ситуаціями.

З метою створення умов для розгортання повноцінної діалогу в групі учасниками приймаються правила роботи в групі. У правилах віддзеркалені характеристики реальних процесів і явищ, які існують у прототипах моделюючої реальності. Правил не повинно бути занадто багато (не більше 8 – 10). Вони можуть

бути продемонстровані аудиторії на плакатах або за допомогою технічних засобів.

До переліку важливих правил належать наступні:

- кожен учасник має можливість сказати свою думку;
- учасники групи з повагою ставлять до цінностей і поглядів кожного, навіть, якщо не їх не поділяють;
- обговорюються ідеї, думки, висловлювання, а не люди;
- учасники висловлюються коротко і по суті;
- кожен учасник, обґрунтовуючи свою думку, відкритий для сприймання чужих переконань;
- усі суперечності, що виникають під час роботи, розв'язуються мирним шляхом з урахуванням інтересів усіх учасників шляхом активного обговорення;
- всі учасники групи намагаються прагнуть створити відкриту, ділову, дружню атмосферу [99; 145].

Базуючись на особистісно зорієнтованій концепції, ми використовували різні інтерактивні метод та засоби, які сприяли в розгортанні суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учасниками розвивальної програми, а саме: групову дискусію (керована, фронтальна, мозковий штурм), ігрові методи, моделювання і аналіз конкретних ситуацій, інформаційне повідомлення, робота в малих групах, творчі завдання, активне експериментування, вправи на активізацію, психогімнастичні вправи, рефлексивні коментарі, інтерактивні міні-лекції, елементи групової психотерапії тощо [99; 145; 158].

У психологічному тренінгу групову дискусію використовують для активного групового обговорення будь-якого суперечливого питання, що дозволяє змінити думку чи переконання учасників групи під час спілкування. Це може бути обговорення проблем, котрі виникають у тренера або учасників групи. В тренінговій роботі використовують різні варіанти проведення дискусії в залежності від стану групової динаміки. У групах з хорошою груповою динамікою, можна її на підгрупи, організувати змагання між підгрупами на швидкість відповідей чи, для прикладу, найскладніше запитання тощо. Якщо ж

група пасивна або тема заняття спочатку викликає певні незручності, тоді варто створити “банк запитань” з анонімних записок учасників та в подальшому обговорювати запропоновані запитання в групі [99; 145; 158]. Підсумки групових дискусій та найважливіші висновки можна записувати на великих аркушах паперу.

Тренери повинні постійно заохочувати всіх до активної участі у дискусії та стежити, щоб учасники використовували “Я – речення” (не висловлювали власну думку як загальновідому, єдино правильну тощо). У разі незгоди з позицією інших учасників, щоб учасники не переходили до особистих образ. Важливо, щоб вони аргументували справедливість своєї думки. Адже, хороший спосіб переконатися самому у своїй правоті – довести це іншим людям) [145].

Справді, дискусія є ефективним способом переконання, через те, що її учасники самі обмірковують та осмислюють проблему і досягають того чи іншого висновку. Вона дає можливість різносторонньо проаналізувати проблему та поточити взаємні позиції. Це дозволяє зменшити опір досягненню нової інформації, досягти психологічних змін у цілісному світосприйманні, змінити стереотипні погляди на важливі речі.

Для активізації учасників під час групової дискусії можуть бути застосовані такі процедури, як висловлювання по колу та "метод естафети", коли кожний учасник передає слово тому, кому захоче, а також вільне висловлювання за бажанням.

"Мозковий штурм" допомагає учасникам творчо проаналізувати проблеми, а, відтак, – знайти нові підходи до їх розв'язання, по-інакшому поглянути на неї. «Мозковий штурм» розпочинається з того, що всім учасникам пропонується поділитися ідеями, які виникли з приводу обговорюваної проблеми. Найважливішим принципом «мозкового штурму» – є свобода висловлювань, безоцінювальне ставлення до різних думок. Метод «мозкової атаки» припускає, що кожна людина має неабиякий творчий потенціал. Водночас певні внутрішні перестороги чи зовнішні фактори не дозволяють їй вповні реалізувати цей потенціал. Власне під час «мозкового штурму» всі

обмеження усуваються, і творчий потенціал може бути зреалізований повністю. Тому на початку не має бути ні зауважень, ні критики [98; 117; 145; 158].

Правила «мозкового штурму»:

- кожен учасник може вільно висловлювати свої думки;
- учасники говорять по черзі, чітко і лаконічно;
- будь-які ідеї чи думки приймаються і схвалюються;
- тренер записує всі ідеї на великому листку на фліпчарті;
- думки та ідеї не можна критикувати;
- можна розвивати запропоновані пропозиції.

Тренер також може генерувати ідеї. Він навіть має це робити, якщо процес генерування зупинився. Водночас він повинен фіксувати всі пропозиції. Бажано, щоб усі ідеї та думки записувалися на видному місці. При цьому тренер може попросити учасників повторити або поточнити їхнє формулювання для коротшого запису, але ніяким чином не повинен змінювати зміст думки учасника, по-своєму формулювати пропозицію.

На другому етапі відбувається обговорення і оцінювання ідей. Його можна проводити у малих групах, з використанням різних процедур обговорення проблем. При цьому можливі будь-які модифікації методу «мозкового штурму» [98; 99; 117; 145].

У тренінговій роботі використовуються різні ігрові методи, що включають ситуаційно-рольові, творчі, організаційно-діяльнісні та ділові ігри. Ігрові методи ми застосовували для подолання скутості, дискомфорту, відчуженості, хвилювання та інш. Важливо, що часто ігри можуть стати інструментом діагностики або самоодолідження. Адже у невимушеній формі можуть делікатно та легко виявити труднощі спілкування, комунікативні бар'єри і приховані психологічні проблеми. Під час ігрової діяльності учасники швидше відбувається засвоєння різних стилів взаємодії, розвиваються комунікативні вміння й навички вербальної та невербальної поведінки [98; 99; 117; 145].

Водночас гра є серйозним психокорекційним та психотерапевтичним

інструментом, за допомогою якого вирішуються різноманітні проблеми як усвідомлювані, так і не усвідомлювані стереотипні установки. Рольові ігри дозволяють змодельовати зміст майбутньої професійної діяльності і, зануривши в такі умови учасника, актуалізувати розвиток особистості як майбутнього фахівця. Відтак, навчання набуває спільного і професійного характеру. Водночас цей метод дозволяє учасникам оцінити позицію і реакцію інших людей та розвивати навички професійного спілкування [99; 114].

Рольові ігри разом із творчими завданнями, груповими дискусіями та роботою в малих групах є основним методами інтерактивних занять. У рольовій грі мають можливість “зіграти” іншу людину або “ро зіграти” певну проблемну ситуацію. Для позначення видів методів цього типу використовуються такі як імітаційні, ділові ігри, ігри-модельовання. Ці методи сприяють розвитку умінь критичного мислення, комунікативних та перцептивних, вирішення проблем, відпрацювання різних варіантів поведінки у проблемних ситуаціях. У завдання рольової гри може бути включено всі чи кілька компонентів:

- матеріали ситуації – опис запропонованої проблемної ситуації, де описано зміст поведінки тих або інших персонажів, ролі яких будуть виконуватися;
- розподіл ролей – описова інформація про особливості виконання різних ролей;
- інструкції – конкретні роз’яснення, яку підготовку необхідно здійснити на занятті, чи як домашнє завдання) [98; 99; 117; 145].

Окремо варто виокремити ситуаційно-рольові ігри, котрі відрізняються від інших ігор: а) наявністю ситуації з життя; б) запропонованим варіантом її вирішення; в) розподілом між учасниками ролей, які реально існують у житті; г) зіткненням різних інтересів та позицій, що зумовлені певними ролями; д) взаємодією учасників, котрі репрезентують певні ролі під час гри.

Ефективність рольових визначається тим, наскільки коли вони конкретно спрямовані і ретельно продумані. Як показує досвід, найціннішим аспектом є

зворотній зв'язок (рефлексія), проведений відповідно до правил коментування [145].

Робота в малих групах надає усім учасникам можливість брати активну участь, діяти, розвивати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, оволодіння вміннями активного слухання, ухвалення спільного рішення, розв'язання суперечностей).

Роботу в групах потрібно застосовувати, коли необхідно вирішити проблему, з якою важко впоратися індивідуально, коли є необхідна інформація, досвід, ресурси, а одним із очікуваних результатів є відпрацювання умінь роботи в команді. Розмір групи визначає і час, який необхідно для вироблення необхідних умінь та навичок. Чим менше часу визначено на роботу в групі, тим меншою має бути сама група. Водночас, чим більше створюється підгруп, тим більше часу потрібно для презентації результатів групової роботи. Підгрупа, що складається з двох осіб, має високий рівень обміну інформацією і менше розбіжностей, але і вища вірогідність виникнення напруги. За умови незгоди учасників обговорення може зайти в глухий кут, адже немає ні союзника, ні арбітра. У підгрупі, що складається з п'яти осіб, більша ймовірність, що ніхто не залишиться у меншості один. У такій підгрупі достатньо багато учасників для продукування різних думок і ефективного обміну інформацією. Водночас усі мають можливість зробити свій внесок у спільну роботу, почути іншого і бути почутим самому [99; 117; 145].

Важливо поєднувати в одній підгрупі учасників з різним рівнем підготовки. У різнорідних (щодо статі, віку, професійного та соціального статусу) групах актуалізується творчий потенціал та інтенсивний обмін ідеями, проблема може бути всебічно розглянута. Пропонується багато способів розподілу по підгрупах. Все залежить, звичайно, від фантазії тренера і від контексту конкретної просвітницької ситуації [98; 117; 145].

Творчі завдання потребують від учасників не простого репродуктивного відтворення ситуації, а творчого підходу, адже містять у своїх умовах елемент невизначеності і мають, як правило, певну кількість “правильних відповідей”.

При вирішенні проблемного завдання створюється атмосфера ділового зацікавленого спілкування всіх учасників тренінгового процесу. Такі завдання мають великий мотивуючий ефект.

Творчий процес передбачає наступні етапи: 1) постановка проблеми; 2) збір даних, що стосуються проблеми; детальний аналіз даних; 3) ухвалення можливих рішень; 4) перевірка ухваленого рішення.

На творчі здібності значною мірою впливає та групова атмосфера. Атмосфера у групі має бути доброзичливою, діловою, при цьому кожен учасник має доступ до інформації. Починаючи працювати із творчими завданнями, варто поступово ускладнювати проблемні ситуації, переходячи від простих вправ до складніших [145].

Інтерактивна міні-лекція – це невелике (15-20 хвилин) інформаційне повідомлення тренера на конкретно визначену тему. У деяких випадках, якщо виступ дещо триваліший і містить кілька окремих фрагментів, то його можна розділити на два повідомлення. Коли занадто складний матеріал, можна використовувати комп'ютерну презентацію. Це дасть можливість підтримати увагу учасників [145].

З метою підсилення інтерактивності можна вставити у виступ елементи діалогу, ставлячи запитання і отримуючи від аудиторії відповіді, у тому числі і несподівані. Таким чином можна викликати інтерес і привернути увагу учасників, врахувати їхній досвід, використовувати відповіді учасників для підкреслення правильності позиції тренера або для демонстрації існування різних думок з проблеми. Можна прокоментувати деякі відповіді негайно або далі під час міні-лекції. Запитання і відповіді дають можливість оцінити підготовленість і особливості сприймання інформації учасниками.

При цьому як наочність, можуть бути використані різні схеми, таблиці, малюнки, відеозаписи, все, що стосується теми повідомлення. Тут діє принцип – “Краще один раз побачити, ніж сто разів почути”. Корисно, якщо перед очима слухачів постійно знаходяться план виступу, ключові тези, поняття. Це

слугуватиме своєрідною підказкою для лектора і водночас підсилить контакт зі слухачами.

Метод моделювання та аналізу конкретних ситуацій є інструментом дослідження певної проблеми, оцінки та вибору рішень. Він поєднує простоту в організації заняття та ефективність результатів. В основі методу полягає звернення до досвіду інших для пошуку теоретичних знань та одержання відповіді на питання, що піднімаються. Для цього методу властиво два види ситуації: «тут і зараз» – що і з якої причини відбулося в групі з окремими учасниками; «там і тоді» – випадок із професійної практики або особистого життя, що має значення для учасника тренінгу. Аналіз конкретних ситуацій ми використали для забезпечення усвідомлення курсантами глибинних комплексних конструктів, що зумовлюють професійну поведінку офіцера-кінолога.

Методи групової психотерапії ми використовували для послаблення впливу проблем, які заважають ефективній й діяльності (невпевненість, страх, тривога, концентрація на невдачах, депресія, гнів та ін.). Цей метод спрямований на усвідомлення особистістю власних професійних та індивідуальних особливостей, почуттів, цілей та ін. Самоусвідомлення сприяло поглибленню та інтеграції різних аспектів професійного образу-Я. Ми створювали ситуацію, коли курсант відчував, що його приймають, чують, розуміють, поважають і не оцінюють. Це сприяло розвитку його довіри до себе та збільшувало здатність приймати власні рішення [145].

Й. Вачков вважає, що окремі модифікації медитативних технік потрібно віднести до тренінгових методів, оскільки досвід показує доцільність і ефективність їх використання у процесі групової роботи [98]. Мета цих технік – навчити учасників груп фізичному й чуттєвому розслабленню (релаксації), умінню позбавлятися зайвого психічного напруження, стресових станів, у результаті чого розвиваються навички аутосугестії та закріплюються способи саморегуляції. Це дає можливість оволодіти навичками глибокої рефлексії та інтерпретації об'єкта сприймання [98].

Рефлексивне коментування проводиться з метою проаналізувати результати, виділити позитивні сторони, а також вказати на помилки, неточності і шляхи їх виправлення. Обговорюючи дії колег, слід намагатися враховувати наступні рекомендації:

- надати можливість тому, кого критикуєте, спочатку самому оцінити себе;
- ставитися з повагою до всього, що робить ваш колега;
- знайти успішні рішення у діях колеги і повідомити йому про його досягнення;
- схвалювати творчий підхід, самостійні знахідки, несподівані рішення;
- не забувати, що єдино правильного підходу, поведінки немає, що можливі й інші варіанти;
- висловлюватися коротко і точно;
- критикуючи, обмежитися двома-трьома тезами [145].

Психогімнастичні, ігрові, тренувальні вправи, вправи на активізацію корисні для послаблення монотонності, підвищення енергетичного рівня та заохочення до подальшої праці. Рухові вправи активізують психофізіологічні процеси організму, підвищують увагу учасників, сприяють створенню невимушеної довірливої атмосфери. Вони також можуть легким і приємним шляхом закріплення одержаних вмінь і навичок. Не варто одразу після рухової вправи пропонувати міні-лекцію. Учасникам потрібен деякий час, щоб заспокоїтися, налаштуватися на інтелектуальну діяльність.

Усі ці інтерактивні методи навчання дають змогу задіяти не лише свідомість людини, але і її почуття, емоції, інтуїцію, вольові якості. Тобто залучають до процесу навчання цілісну особистість.

Оскільки тренінгова технологія професійної підготовки військовослужбовця повинна бути безпосередньо пов'язана із службовою реальністю, ми виокремили такі вимоги до організації, засобів і змісту тренінгової роботи:

- 1) створення мінімальної різниці між службовою діяльністю та тренінговою ситуацією, враховуючи специфіку й особливості професійної діяльності військовослужбовців-кінологів;
- 2) насичення та ілюстрування прикладів із службово-професійних ситуацій [117].

Основна стратегія програми соціально-психологічного тренінгу орієнтована на створення можливостей для розвитку здатності до службово-професійної діяльності, готовності до подальшого власного особистісного та професійного зростання та самоудосконалення. Психологічний механізм реалізації стратегії розробленої нами тренінгової програми розгортається в процесі здійснення функцій соціально-психологічного тренінгу.

Функції тренінгу формування психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності:

- 1) діагностична – допомога військовослужбовцям усвідомити наявний рівень психологічної готовності до професійної діяльності;
- 2) стимулююча – створення умов, які сприяють розвитку психологічної готовності до професійної діяльності;
- 3) розвивальна – сприяння процесу власного особистісного і професійного зростання;
- 4) навчальна – забезпечення зростання професійних знань, практичних умінь та навичок;
- 5) коригувальна – у разі виникнення потреби, коригування певних елементів в діяльності, особистісних якостей військовослужбовця;
- 6) адаптивна – пристосування до нових умов професійної діяльності кінолога через роботу в групі [98].

Таким чином, професійно-психологічний тренінг спрямований на засвоєння людиною специфічних професійних знань, вмінь, навичок, корекцію установок, розвиток особистісних якостей через інтеріоризацію особливостей професійного середовища, об'єктів та особливостей взаємодії з ним професіонала.

3.3. Зміст програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності

Тренінгові заняття проводилися двічі на тиждень. Кількість учасників – 15 осіб. Тренінг містить 10 занять, орієнтовна тривалість кожного з яких – 2 години. Загальний обсяг тренінгової програми – 20 годин.

В організаційній структурі кожного заняття доцільно виокремити наступні компоненти:

1. Привітання як певний ритуал – кожна зустріч починається з вправи на самопрезентацію, що сприяє розвитку в учасників позитивного самоставлення, усвідомлення власної індивідуальності та неповторності.

2. Рефлексія попереднього досвіду, повідомлення теми, визначення очікувань – актуалізація рефлексії дозволяє ведучому дізнатися про настрої та психічні стани учасників, їх бажання продовжувати роботу; на кожному занятті група повторює правила, які було прийнято на початку тренінгу, обговорює та аналізує їх; повідомлення теми та мети занять супроводжується короткою притчею, яка метафоризує проблему і налаштовує учасників до роздумів і визначення власних очікувань від заняття.

3. Основна, робоча частина – відбувається робота за темою заняття.

4. Рефлексія роботи, підведення підсумків. Наприкінці кожного заняття учасники по колу висловлюються про свій актуальний стан після виконаної роботи, роблять пропозиції та побажання групі, аналізують, наскільки справдилися їхні очікування, що сприяє розширенню актуальної рефлексії відносно роботи у групі (ставлення до того, що відбувалося на занятті, оцінка власного внеску та внеску інших учасників у роботу групи тощо). Кожне заняття закінчується підсумковою вправою, яка спрямована на закріплення позитивних вражень від заняття.

Структура розробленого тренінгу визначалася логікою розгортання процесів професійного самовизначення та розвитку, які активізуються через особистісне пізнання свого Я, власних бажань, потреб та уподобань, самоаналіз

та самоставлення, тренування окремих професійно значущих якостей, визначення життєвих та професійних цілей.

При цьому зміст програми базувався на виокремлених в емпіричному дослідженні, на підставі факторного аналізу емпіричних показників, таких психологічних чинниках:

- усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності в єдності усіх компонентів,
- відповідальна суб'єктна позиція професіонала,
- здатність до самоконтролю та самостійних дій та рішень.

Власне ці чинники стали системоутвірними та стрижневими в цілісній системі експериментальної програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

Окремими структурними одиницями соціально-психологічного тренінгу для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності» є модулі. Модуль ми розглядаємо як відносно самостійну одиницю, з якого складається оригінальна конструкція програми розвитку. Модуль має власну мету, завдання, засоби для їх досягнення, а також основний показник результативності його реалізації. Логіка тренінгу полягає у тому, що кожен модуль, реалізуючи свою мету, допомагає учасникам актуалізувати їх суб'єктний досвід і поступово усвідомлювати себе суб'єктом майбутньої професійної діяльності, і, таким чином, поступово занурюючись у професійні проблеми, знаходити їх вирішення і планувати власний професійний розвиток [135; 137].

Програма тренінгу складається з шести взаємопов'язаних та взаємозалежних модулів:

1. Знайомство.
2. Мотиваційно-цільова готовність.
3. Діяльнісно-операційна готовність.
4. Емоційно-вольова готовність.
5. Рефлексивно-контрольна готовність.

6. Підсумки (табл. 3.1).

Вони спрямовані на те, щоб допомогти учасникам від самопізнання та самоаналізу свого внутрішнього світу, характеру, особистісних проявів, сильних і слабких сторін, поступово здійснювати цілеспрямоване проектування себе у майбутню професію. Підбір вправ тренінгу психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності здійснювався диференційовано залежно від компонента, який потрібно розвивати [135; 137].

Таблиця 3.1

Тематичний план соціально-психологічного тренінгу для офіцерів-кінологів

«Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності»

№	Модуль	К-сть занять	Мета	Завдання
1.	Знайомство	1	Розвиток навичок самопрезентації та активізація самопізнання, розширення уявлень про себе	1. Познайти учасників, створити позитивну мотивацію на роботи у тренінгу, налагодити довірливі стосунки 2. Ознайти курсантів з основними умовами та формами роботи у групі. Прийняття правил 3. Створити атмосферу психологічної безпеки та комфорту
2.	Мотиваційно-цільова готовність	2	Сприяти усвідомленню суспільної значущості виконуваної діяльності та розвитку стійкого професійного інтересу	1. Актуалізувати внутрішні ресурси для досягнення поставлених цілей, усвідомлення власної значущості. 2. Сприяти усвідомленню справжніх і декларованих професійних цінностей 3. Актуалізувати усвідомлення професійного вибору та психологічної готовності до професійної діяльності
3.	Діяльнісно-операційна готовність	2	Розширення професійних знань та умінь та розвиток професійно-значущих якостей	1. Поглиблення процесів самопізнання та професійної рефлексії 2. Сприяти усвідомленню професійно-значущих якостей та труднощів і стереотипів професійної діяльності 3. Розвиток відповідального і турботливого ставлення до собак та

№	Модуль	К-сть занять	Мета	Завдання
				бажання з ними працювати
4.	Емоційно-вольова готовність	2	Розвиток вольових якостей та формування стресостійкості	1. Сприяти осмисленню відповідальності за свій вибір і рішення у професійній діяльності 2. Розвиток здатності до самостійних рішень та дій 3. Розвивати уміння і навички, що зумовлюють поведінкову гнучкість у професійних ситуаціях 4. Формування конструктивних копінг-стратегій у стресових ситуаціях
5.	Рефлексивно-контрольна готовність	2	Розвиток уміння самостійно аналізувати свою професійну компетентність і свідомо контролювати результати своєї діяльності	1. Усвідомлення ролі суб'єктних якостей в особистісному та професійному становленні 2. Розвиток вміння самоконтролю у складних ситуаціях 3. Активізувати усвідомлення персональних стратегій і тактик професійної діяльності 4. Розвиток адекватної професійної самооцінки та рефлексивних якостей
6.	Підсумки	1	Сприяти аналізу шляхів самореалізації та професійного розвитку	1. Розвиток вміння поетапно планувати досягнення поставлених професійних цілей 2. Визначення курсантами стратегічних орієнтирів власного особистісного і професійного зростання 3. Підведення підсумків роботи, усвідомлення та рефлексія учасниками тих змін, які відбулися з ними за час занять.

Перший модуль «Знайомство», присвячений усвідомленню учасниками своїх особистісних особливостей, спрямований на самопрезентацію, самоусвідомлення та саморозкриття себе як майбутнього фахівця кінологічної служби. Він складається із завдань, що передбачають активізацію орієнтації учасників на власній особистості, на своїх переживаннях, переконаннях, думках, уявленнях про себе та майбутню професію.

На початковому етапі тренер повинен створити у групі такі ситуації та умови, які б забезпечили можливість кожному учаснику побачити себе у відображенні власних самоставлень та самооцінок, а також у відображенні ставлень та оцінок інших учасників, порівняти їх, здійснити порівняння своїх особистісних та професійних характеристик, дослухатися до власних переживань. Цим завданням значною мірою сприяє діяльність, яка спрямована на «матеріалізацію» внутрішніх переживань, вербалізацію рефлексії своїх думок, що одночасно активізує процес зворотного зв'язку з іншими учасниками групи.

На першому вступному занятті проводиться анкетне опитування учасників тренінгу. Учасникам пропонується відповісти на такі запитання:

1. Що Ви очікуєте від тренінгу?
2. Чи брали Ви раніше участь в тренінгах, якщо так, то яких саме?
3. Що таке, на Вашу думку, психологічна готовність до професійної діяльності?
4. Перелічіть 10 якостей особистості ідеального кінолога?.
5. Які об'єктивні (незалежні від Вас) причини можуть вплинути на ефективне виконання професійної діяльності?
6. Які суб'єктивні (залежні від Вас) причини можуть вплинути на ефективне виконання службової діяльності?
7. Що Ви очікуєте від роботи в тренінговій групі?
8. Чому Ви хотіли б навчитися на заняттях?
9. Що Ви зазвичай відчуваєте, коли думаєте про свою професійну діяльність?
10. Ви відчуваєте, що тренінг буде для Вас ефективним, якщо.
11. Добре було б, якби у процесі тренінгу було [117].

На першому занятті учасники мають можливість представити самих себе іншим, познайомитися один з одним. На початковому етапі тренінгу у групі встановлюються довірливі, взаємопідтримуючі стосунки. Цьому сприяють такі вправи, як «Самопрезентація», «Особиста справа», «Взаємні

презентації», «Метафора», «Вгадай, хто це» та інші. Наприклад, у вправі «Вгадай, хто це» учасникам необхідно записати двадцять характеристик самих себе, а потім інші члени групи здогадуються, чий це психологічний образ. Створюючи власний психологічний портрет, учасникам необхідно визначити пріоритетні сторони свого Я; цей процес передбачає самозаглиблення та рефлексивну роботу [117; 145].

Важливе значення на початкових заняттях мають рефлексивні вправи: «Хто я?», «Я – реальне, Я – ідеальне», «Девіз». Зокрема, з метою актуалізації процесів самоусвідомлення з можливістю подальшої ефективної самопрезентації проводиться рефлексивна вправа «Хто Я?», яка спрямована на створення умов для цілісного осмислення учасниками своїх особистісних особливостей, створення «поліфонії» самоставлення у найбільш психологічно захищених умовах; використання отриманого досвіду самоосмислення для подальшого саморозвитку.

Другий модуль «Мотиваційно-цільова готовність» реалізується на двох заняттях і спрямований на розвиток мотиваційно-цільової готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. При конструюванні тренінгових вправ формування мотиваційно-цільової готовності, ми виходили з того, що адекватна мотивація є вирішальним фактором результативності професійної діяльності. Мотиви, цілі, установки, цінності, переконання, ідеали, життєві та професійні плани складають ядро особистості. Важливу роль відіграє не лише зовнішня, а насамперед внутрішня мотивація. Це спонукає до діяльності завдяки внутрішньому бажанню отримати задоволення від роботи, привабливість самої діяльності, її змістовність. Саме тому виникає індивідуальна відповідальність за виконання своїх завдань в контексті спільної мети, можливий особистісний розвиток. Але мотивація має тенденцію до динамічних змін, тому актуальною є проблема підтримання належної адекватної внутрішньої мотивації.

Водночас в силу специфіки професії істотну роль у становленні професійної мотивації відіграє позитивне ставлення до собак, бажання з ними

працювати, дресирувати, доглядати і турбуватися про них. Зокрема, до занять включені такі вправи, як «Чому я вирішив стати кінологом», «Я і моя професія», «Мотиви вибору професії», «Що я знаю про обрану професію кінолога», «Один день з життя офіцера-кінолога» та ін. Виконуючи ці вправи, учасники мають можливість задуматися над власними мотивами вибору професії – офіцер-кінолог, навчитися аргументовано відстоювати свій професійний вибір, усвідомити значущість обраної професії, актуалізувати особистісний смисл професійного становлення. Так, метою вправи «Що я знаю про майбутню професію» є перевірка сформованості особистого професійного плану у майбутніх фахівців-кінологів. Учасники дають письмово відповіді на поставлені тренером запитання щодо змісту майбутньої професії, умов праці та оплати, можливості підвищення кваліфікації, необхідних знань та умінь для оволодіння професією, можливих труднощів тощо [117].

Під час виконання вправи «Боротьба мотивів» учасники отримують списки професійних мотивів службової діяльності, спільними зусиллями доповнюють його та самостійно обирають найбільш значущі і обґрунтовують своє рішення. Обладнання: бланк зі списком мотивів (слава, родинні традиції, можливість працювати зі своїми друзями, можливість служити людям, любов до собак та бажання з ними працювати, заробіток, державне значення професії, легкість отримання роботи, перспективи роботи, проявити здібності, спілкування з людьми, оволодіння знаннями, різноманітність роботи за змістом, творчий характер праці, складність професії, спокійна робота, розуміння й усвідомлення державного значення завдань, свідоме прагнення до добросовісного виконання службового обов'язку, моральна нормативність поведінки, потреба у подоланні труднощів і наполегливість в досягненні мети, прояв інтересу до виконання службових завдань в екстремальних ситуаціях, прагнення добитися успіху та показати себе з кращого боку під час виконання обов'язків) [97; 117; 145].

Виконуючи рольову гру «Один день з життя військовослужбовця-кінолога», учасники мають можливість побувати в ролі кінологів, самостійно спланувати свій

робочий день. Водночас тренер реально визначає їх уявлення про зміст майбутньої професії.

Вправа «Життєвий і професійний кодекс військовослужбовця» спрямована на розвиток у офіцерів-кінологів почуття професійного обов'язку. Всі літери абетки діляться між учасниками групи. Завдання учасників –сформулювати життєві та професійні правила військовослужбовця кінологічної служби, які б розпочиналися з літери, що їм дісталась, й яких вони будуть дотримуватись протягом усього тренінгу. Із закінченням вправи всі учасники, зберігаючи порядок абетки, зачитують сформульовані ними закони. Кожне заняття на першому етапі тренінгу доцільно завершувати підведенням проміжних підсумків [117].

Наступний *третій модуль «Діяльнісно-операційна готовність»* програми тренінгу був спрямований на розвиток другого компонента психологічної готовності військовослужбовців допрофесійної діяльності – діяльнісно-операційного. Необхідною умовою успішної реалізації професійної діяльності військовослужбовця-кінолога є вміння приймати самостійні та гнучкі рішення, йти на певний ризик, успішно вирішувати конфліктні ситуації, що виникають при реалізації новизни, і знімати непередбачувані бар'єри. характеризується знаннями та вміннями про способи професійної діяльності, необхідні для проектування і здійснення професійних завдань в максимально короткий термін. Важлива наявність необхідних професійних знань, розуміння поставленого завдання і уявлення майбутніх дій, вміння взаємодіяти з підлеглими та службовими собаками. Фахівець-кінолог повинен мати знання про сукупність засобів та прийомів розведення, годування, дресирування, вирощування та використання собак у збройних силах у мирний і військовий час. Кінолог повинен уміти дресировати собак для виконання всіх можливих завдань: охорони, пошуку, порятунку. Спеціаліст повинен вміти правильно оцінювати актуальну ситуацію та самостійно приймати рішення в складних ситуаціях на основі набутих знань, проявляти, гнучкість, ініціативу та відповідальність при виконанні поставлених завдань.

Реалізація завдань досягалася за допомогою методів фронтальної дискусії, мозкового штурму, рольових вправ, інтерактивних міні-лекцій, інформаційного повідомлення тощо.

Так, у вправі «Ризик – це...» за допомогою методу мозкового штурму учасники самі дають визначення цього поняття. Вправа завершується обговоренням того, наскільки важливим є вміння приймати самостійні ризиковані рішення у професійній діяльності офіцера-кінолога [117].

Інформаційне повідомлення «Схема прийняття гнучкого інноваційного рішення» було орієнтовано на розвиток професійно необхідних умінь: виділяти первинні завдання, розподіляти сили і ресурси, організовувати діяльність себе та інших, оптимально планувати, порівнювати зусилля і можливі результати, приймати своєчасні і зважені рішення, здійснювати інноваційні рішення у нестандартних професійних ситуаціях тощо.

Вправа «Вихід є!» сприяла активізації пошуку творчих рішень у неоднозначних професійних ситуаціях. Рольова гра «Офіцер приймає рішення» фокусувала увагу на важливості прийняття рішення у професійній діяльності

Особливе значення у тренінгу має актуалізація ревізії смислів професійної діяльності та проектування власного розвитку в обраній професії. Це завдання здійснюється, зокрема, під час визначення професійно значущих якостей для професії «офіцер-кінолог», акцентування уваги курсантів на важливості їх розвитку, активізації роботи з професійного саморозвитку. Так, реалізація окреслених завдань досягалася за допомогою рольової гри «Професіограма офіцера-кінолога» та ін. Під час виконання вправи «Професіограма офіцера-кінолога», курсанти вчаться визначати професійно значущі якості професії офіцера-кінолога, будувати професіограму, оцінювати свої якості. В обговоренні вправи учасники звертають увагу на ті професійно значущі якості, над якими ще потрібно працювати, визначають конкретні шляхи саморозвитку, розмірковують над внутрішніми передумовами самовдосконалення.

Вправа «Мій досвід і моменти професійної діяльності» полягає у пригадуванні курсантами професійних ситуацій, які запам'яталися. Необхідно проаналізувати нетипову подію з професійної діяльності, постаратися зрозуміти, чому подія трапилася, якою була ваша поведінка, чим вона була обумовлена, що на неї вплинуло, що було добре, чого не відбулося. Зробити висновки про причини і можливі способи усунення зроблених раніше помилок, недоліків або способи досягнення ще більшого позитивного результату [97].

У рольовій грі «Співбесіда на роботу у кінологічну службу» беруть участь двоє – офіцер і знайомий товариша, який вирішив теж влаштуватися на роботу у кінологічну службу. Завдання для офіцера полягає в тому, щоб дізнатися, якими ж реальними професійними знаннями, вміннями, навичками володіє новий знайомий. Обираються претенденти на роль, зі знайомим за дверима проводиться інструктаж і узгоджуються його професійні знання, вміння, навички (явні й приховані). Варіанти можуть бути різноманітними. Після проведення гри обговорюються питання, які були найбільш ефективними і дали можливість дізнатися про професійно важливі знання, вміння та навички знайомого. У самого знайомого з'ясовується, з ким із працівників було найлегше чи найважче спілкуватися й чому? Які техніки застосовувалися ними у спілкуванні.

Рольова гра «Митниця» полягає в тому, що 3-4 добровольці беруть на себе ролі митників. Їх завдання – виявити серед решти учасників шляхом опитування й спостереження тих, хто транспортує заборонений предмет. Ці предмети (можна взяти, наприклад, сірникові коробки) даються деяким учасникам так, аби митники не бачили, хто саме їх отримав. Після цього кожен учасник по черзі підходить до митниці, де йому можуть поставити будь-які питання для виявлення того, чи має він заборонений предмет (обшук не проводиться, контрабандисти виявляються лише шляхом опитування). Коли всі учасники пройдуть, митники радяться й вирішують – хто, на їх думку, є контрабандистом [98].

Після цього учасники, в яких насправді були заборонені предмети, демонструють їх, що дозволяє оцінити точність припущень митників. Із закінченням справи обговорюється: – спираючись на що, митники робили припущення щодо того у кого є заборонений предмет, а у кого – ні?; – якщо були помилки, то чим вони викликані?; – в чому різниця між тими, кому успішно вдалося пронести заборонений предмет, і тими, кому не вдалося? – якщо хтось виявився безневинною жертвою (забороненого предмета не було, проте митники запідозрили його наявність), то якими особливостями поведінки це було викликано, наскільки для цієї людини характерна позиція безневинної жертви в інших життєвих ситуаціях й як її можна уникнути? [98].

Метою *четвертого модулю «Емоційно-вольова готовність»* було формування здатності опиратися стресу, викликаному непередбачуваністю подій, витривалості, що передбачає наявність розвинених вольових та емоційних рис), усвідомлення власного потенціалу, який дозволяє наважитися на діяльність в складних, непередбачуваних умовах. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до діяльності та зумовлюють необхідність їх розвитку є: цілеспрямованість (керування в роботі певною метою); самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації); наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети); ініціативність (готовність і вміння виявляти творчий підхід до вирішення проблем при виконанні професійних функцій); рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання); самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів). Важливо також розвивати усвідомлену дисциплінованість військовослужбовця, що зумовлює не сліпе підкорення за примусом, а добровільне, що ґрунтується на розумінні необхідності, усвідомленні свого військового обов'язку. Емоційно-вольова готовність також включає в себе ініціативу, творчість у розв'язанні задач, підвищене почуття відповідальності за результати вольових дій, самостійність та розвинений самоконтроль. Загалом офіцер-кінолог характеризується рішучістю і готовністю до активних дій, сформованістю

психологічної стійкості до факторів негативного впливу на психіку військовослужбовця, здатністю до самообілізованості [80; 163; 184].

Ці завдання реалізовувалися за допомогою таких вправ як «Я так боюся...», «Свічка», «Агресор», «Що зупиняє мене?» та ін. [117].

Вправа «Я так боюся...» допомагає краще розібратися з емоційним компонентом невпевненості в собі й визначити рівень соціальних страхів, часто тісно пов'язаних із проблемами у стосунках. Завдання учасників полягає в тому, щоб виявити в собі зони страху і знайти такі речі, яких вони бояться, хоча багато з людей цього не бояться. Учасникам необхідно вибудувати стосовно себе фрази за таким шаблоном: «Я боюся чогось, хоча цього не бояться». Завдання кожного – знайти в собі мінімум 3 страхи. Ведучий починає з себе, відкрито повідомляючи про те, чого він особисто боїться. Тренер активно підкріплює висловлення кожного учасника невербально або фразами: «Так, дійсно, це буває страшно, цього варто побоюватися» й т.п. Тренер фіксує всі названі страхи, відзначаючи їх авторство. Звичайне формулювання власних страхів не викликає в учасників особливих труднощів. Якщо виникають занадто більші паузи, то можна запропонувати учасникам самим називати того, хто буде говорити наступним, або кидати йому іграшковий м'ячик, на якому написано мій страх [117].

Вправа «Свічка» полягає в тому, що учасники сідають на стільці або в крісла так, щоб утворити коло. У центрі нього на підставці встановлюється свічка; її полум'я повинно знаходитись на рівні очей. Бажано, щоб у приміщенні була напівтемрява (яскраве освітлення робить полум'я невидимим, а повна темнота – занадто яскравим). Учасники зручно розташовуються й розслаблюються з закритими очима. За командою: «Почали!», вони відкривають очі й починають пильно, але розслаблено розглядати свічку, цілком зосередившись на цьому. Час роботи – 1–5 хв. Під час обговорення особливу увагу варто звернути на те, що у разі правильного виконання вправи не повинно виникати ніяких неприємних відчуттів в очах. Різь, сльозливість, напруження й печія – ознаки технічних помилок. Для їх усунення перед

початком вправи пропонується гарненько розслабити м'язи очей, повік і чола. У цьому разі можна використовувати простий прийом: уявити себе, спокійно спостерігаючим за хмарами або кораблем на обрії. Ненапружена фіксація погляду на віддалених об'єктах розслаблює м'язи ока. Протягом усієї вправи необхідно підтримувати розслаблення. Повіки повинні бути напівприкриті, погляд сонним. Якщо ці умови виконані, вправа не викликає ніяких неприємних відчуттів. Звичайно учасники самостійно і швидко знаходять свої засоби ненапруженого спостерігання свічки. Якщо ж напруження очей зберігається навіть після багатократних пояснень ведучого, то учаснику варто відмовитися від виконання цієї вправи. Можливою заміною буде зосереджене уявлення свічки із закритими очима. У міру зростання заспокоєння рухи очей стають дедалі плавнішими, м'якшими, майже непомітними. Першою ознакою засинання буде така зміна координації сприйняття і рухів, з яким зображення свічки починає пливти, роблячи повільні дрейфи у різних напрямках. Наростання сонливості може виражатись у важкості повік, непереборному бажанні закрити очі. Якщо не піддатися в цей момент спокусі, то виникає своєрідний і дуже приємний стан. Завдання стає легким і простим: дивитись на свічку не важко, очі без усяких зусиль нерухомості зупиняються на ній, сторонні думки зникають. Бачення свічки стає надзвичайно чітким, яскравим, живим. Досягається якась особлива ясність свідомості. Незважаючи на те, що більшість учасників групи досить швидко досягає описаних переживань, ведучий не повинен форсувати події, заздалегідь описуючи можливі варіанти досвіду. Неспішний аналіз усіх описів є більш корисним, ніж нав'язування образів ведучого [117].

Вправа «Свічка» має три призначення. По-перше, вона може бути використана як самостійна техніка глибокого психічного відпочинку. В разі правильного її виконання виникає особливий стан, що, як показали спеціальні дослідження, робить глибокий сприятливий вплив на фізіологію й психіку людини. По-друге, ці вправи збагачують досвід самоспостереження. Навіть після невеличкого числа повторень (а в більшості випадків і з першого

разу) учасники зіштовхуються з яскравими, незвичними переживаннями. По-третє, робота із психікою в цих вправах не обмежується простою інструкцією ведучого слухати або дивитись. Перед учасниками постає завдання знайти своє рішення суперечливого завдання, знайти свій засіб роботи із психікою [117].

Суть гри «Агресор» у проведенні переговорів між двома підгрупами. Одна із підгруп одержує закриту інструкцію. Хто-небудь з членів вашої підгрупи повинен зайняти виражену агресивну позицію. Основний зміст його дій – перекинути, порушити плани, вивести іншу сторону із рівноваги. Заплануйте висловлення, несподівані для партнера, здатні дезорганізувати його. Задавайте несподівані питання, висловлюйтеся різко критично. Наприклад, нам немає про що говорити із такою вашою позицією, або якого дідька ми тут витрачаємо час? Після завершення процесу переговорів група обговорює такі питання: «Які були реакції іншої сторони?», «Чи вдалося нейтралізувати агресивні випадки?» [117].

Тренер фіксує в протоколі названі зони сміливості окремо для соціальних і біологічних страхів. Ці факти можуть бути корисними для тренування самопідкріплення та заохочення інших людей. Якщо виникають занадто великі паузи, то учасникам пропонується самим називати того, хто буде говорити наступним або кидати йому іграшковий м'ячик, на якому написано зона сміливості.

Мета вправи «Що зупиняє мене? – усвідомлення перешкод на шляху до досягнення мети. Процедура проведення: зобразіть дерево або модель з розгалуженнями, із ключовими питаннями у центрі й максимально можливою кількістю варіантів відповідей. Під час зображення такої моделі слід бути максимально конкретними. Якщо Вам вдасться сформулювати можливі перешкоди як специфічні проблеми, Ви краще усвідомите шляхи їх розв'язання.

У вправі «Військовослужбовець» група розбивається на пари, один – військовослужбовець, інший – злочинець. Розігрується ситуація, в якій

військовослужбовець виконує професійні завдання в умовах підвищеного ризику й єдина зброя злочинця – слово. Завдання для військовослужбовця: знайти неординарний підхід під час виконання професійних завдань щодо злочинця. Час – кілька секунд. Гравці міняються ролями [117].

У грі «Жертва» беруть участь троє добровольців: один грає роль жертви, двоє інших військовослужбовців. Завдання першого – якомога краще передати шокований стан свого героя. Задача військовослужбовців – заспокоїти жертву і отримати від нього максимум корисної інформації. Вони мають знизити гостроту переживань та спрямувати людину на відтворення фактів. Решта стежать за тим, що відбувається, фіксуючи прийоми, які використовують учасники [117].

У вправі «Переправа» учасники стають бік в бік на смужі шириною 20 – 25см. Гра проходить цікавіше, якщо ця смуга – не просто лінія на підлозі, а невелике піднесення: наприклад, гімнастична лавка, бордюр. Кожен учасник по черзі переходить з одного боку шеренги на інший. Ні йому, ні тим, хто стоїть в шерензі, не можна триматися за будь-що за межами тієї смуги, на якій стоять учасники. Завдяки цій вправі відбувається згуртування, знищуються просторові бар'єри між учасниками, тренується впевнена поведінка у ситуації примусового фізичного зближення, необхідності вирішувати нетривіальне завдання в міжособистісній взаємодії.

Під час обговорення розглядаються такі питання.

1. Які психологічні якості учасників проявились під час виконання цієї вправи?
2. Якщо у когось вправа викликала дискомфорт, то з чим конкретно він пов'язаний, як його можливо було б подолати?

У вправі «Відчуття часу» всі учасники групи шикуються в лінію у вільному порядку. Низка учасників – це уявний масив скелі. На ширину долоні від носків взуття учасників відзначається умовна гірська стежка. По черзі учасникам необхідно пройти гірською стежкою. Але скеля може змінюватися: учасники, які складають скелю, можуть імітувати складні ділянки, змінюючи положення свого

тіла або комбінуючи різні фігури, що ускладнює прохід стежкою. Вправа демонструє швидкість прийняття рішень в складних ситуаціях [117].

У вправі «Свідомий контроль» ведучий пропонує сісти учасникам зручніше, передпліччя правої руки покласти на стегно і повернути розкритою долонею до себе. Усі закривають очі й починають якомога повільніше стискати пальці правої руки у кулак. Уся увага повинна бути зосереджена на виконуваний вправі, яка триває від 1 до 5 хвилин. Після її проведення учасники діляться враженнями щодо вироблення навички свідомого контролю над виконанням рухової вправи [117].

Виконуючи вправу «Тягар» учасникам пропонується встати, витягнути руки догори, стиснути кулаки, набрати дихання й, піднявшись на носки, напружити усе тіло так, ніби утримуєш важкий тягар, який потрібно закинути на полицю або ж зачепити на уявний крючок. Після цього разом із видихом необхідно повністю послабити м'язи, і, щоб не впасти, сісти на стілець, відкинувшись на спинку. Потім знову, набираючи дихання, відновити необхідну міру м'язової напруги, щоб не впасти із стільця, а сидіти у вільній позі, з нормально піднятою головою й прямою спиною, відірвавши її від спинки стільця. Нарешті, необхідно прийняти таку позу, щоб за сигналом зразу ж підскочити із стільця й знову підняти уявний тягар, повторюючи увесь цикл рухів. Ритм вправи повинен бути чітко узгоджений із ритмом дихання.

У вправі «Повітряна кулька» пропонується закрити очі, розслабитися, витягнути руки перед собою. Необхідно уявити, що до правої руки вам прив'язали повітряну кульку, яку із силою тягне до неба (все сильніше та сильніше), а до лівої – гирю. Відповідно праву руку тягне доверху, а ліву донизу. Руки повинні самі підніматися й опускатися без вольової участі. Завдання полягає в тому, що це потрібно добре побачити, всіма п'ятьма органами відчуттів. Потрібно натренуватись до такої міри, коли після розслаблення можна самому дати команду – і руки почнуть рухатися самі. Це дозволить дати ключ для введення себе у більш глибокий стан. Після проведення вправи обговорюються пережиті відчуття.

Мета вправ «Способи саморегуляції в ситуації стресу», «Замок», «Голосова розрядка», «Напруга – розслаблення» з'ясування способів керування своїми емоціями усвідомлення, знаходження та зняття м'язових затисків; визначення й зняття зайвої напруги [117].

У вправі «Способи саморегуляції в ситуації стресу» учасники діляться на групи і відповідають на запитання: Як Ви долаєте негативні емоції. В процесі обговорення складається список способів боротьби з негативними емоціями. Отриманий список коректується й доповнюється тренером групи.

У вправі «Замок» вихідне положення – сидячи, корпус випрямлений, руки на колінах, у положенні «замок». Вдих, одночасно руки піднімаються над головою долонями вперед. Затримка подиху (2-3 секунди), різкий видих через рот, руки падають на коліна.

Виконуючи вправу «Голосова розрядка» потрібно зробити видих, потім повільно глибокий вдих і затримати подих. Потім на видиху викрикнути будь-які слова, що прийшли у голову, а якщо немає слів видати різкий звук, наприклад, «Ух!».

У вправі «Напруга – розслаблення» учасникам пропонується встати прямо й зосередити увагу на правій руці, напружуючи її до межі. Через кілька секунд напругу скинути, руку розслабити. Проробити аналогічну процедуру по черзі з лівою рукою, правою й лівою ногами, попереком, шиєю [98].

Метою *п'ятого модулю* була актуалізація внутрішніх ресурсів позитивного самоствалення учасників, вміння бачити причини невдач і долати їх; визначення професійно значущих якостей, фокусування уваги кінологів на важливості їх розвитку, активізація роботи з професійного саморозвитку. Важливо розвивати вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, самостійно аналізувати свою професійну компетентність, оцінювати результати своєї діяльності, її ефективність і якість, а також причини невдач. Необхідно формувати здатність до прогнозування й адекватної оцінки своїх дій щодо прийняття ефективних рішень та їх результату. У ньому відображається прагнення офіцера-кінолога до

самореалізації та здатність до самоконтролю, а також здатність до прогнозування наслідків прийнятого рішення. Необхідно розвивати такі якості як самокритичність (вміння помічати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити), рефлексивність, упевненість у собі. Потрібно активізувати самопізнання, розвивати потребу у професійному зростанні і сприяти у формуванні індивідуального стилю професійної діяльності.

На цих заняттях учасники визначають свої сильні і слабкі сторони, вчаться їх аналізувати і впевнено про них говорити. Особлива увага приділялася встановленню ефективного зворотного зв'язку у групі. Цьому сприяло проведення вправ «Акваріум для хорошої людини», «Персональні асоціації», «Яким мене бачать інші?», метафора «Три Я» та інші.

Так, вправа «Акваріум для хорошої людини» як метод соціальної імпровізації полягала у тому, що кожен учасник сідав на вільний стілець обличчям до групи, на якому йому необхідно було протягом 3 хвилин повідомити групі різні відомості про себе, наголошуючи на власних досягненнях, успіхах, вміннях, талантах тощо. Допускалася інша поведінка: учасник міг просидіти цей час мовчки або повідомляти про себе менше, ніж 3 хвилини. Решта учасників протягом цього часу уважно спостерігала за тим, хто сидить на стільці, як за «красивою рибкою в акваріумі». При цьому, завданням учасників намагатися абсолютно не вербально підтримувати і заохочувати того, хто сидить на стільці, виражаючи інтерес до його особи, незалежно від того, говорить він або мовчить. Проведення цієї вправи сприяло позитивному самоставленню у процесі самопрезентації та розвивало «систематичне слухання» як важливе професійне вміння майбутнього педагога. Систематичне слухання передбачає партнерство, тобто вміння утримуватися від авторитарної, директивної манери спілкування; орієнтацію на партнера по діалогу, тобто вміння відмовитися від зосередженості на самому собі; прийняття партнера і підтримка позитивного ставлення до нього, утримання від повного або часткового заперечення, а також від (позитивних або негативних) суджень. По

завершенні вправи курсантам пропонується обговорити труднощі, які виникали під час роботи, зафіксувати особистісні «відкриття».

Активізація процесу професійно-особистісної рефлексії учасників здійснювалася під час виконання вправи «Неприємний спогад». Вона передбачала актуалізацію негативних емоцій учасників з метою конструктивного опрацювання реальних проблем з досвіду учасників. Ми ставили перед учасниками завдання пригадати свій недавній конфлікт чи проблемну ситуацію, з якої складно було знайти вихід. Роздуми учасників ми супроводжували питаннями: які почуття та переживання ви відчували, що викликало найбільшу тривогу, чи відчували потребу у допомозі, хто прийшов на допомогу, що, на вашу думку, найбільше посприяло вам у вирішенні проблеми (якщо проблема вирішилась), що перешкоджало вирішенню проблемної ситуації (якщо проблема не вирішувалась), що ви відчували на початку, під час та після розв'язання конфлікту (проблеми). На наступному етапі цієї вправи учасники ділилися на пари і обговорювали свої ситуації та проблемні запитання з партнером. Після відтворення цілісної картини події, учасниками здійснюється аналіз суперечностей, які перешкоджали конструктивному вирішенню конфлікту, а також особистісних характеристик учасників, що спричиняли зростання напруги, конфронтації, «відчуття безвиході» тощо. Таким чином, проведення цієї вправи також сприяло активізації професійно-особистісної рефлексії [145].

З метою виявлення і осмислення учасниками меж ставлення до себе як до кінолога використано вправу «Три Я». Учасникам пропонувалося зобразити у метафоричній формі три образи «Я»: яким він є насправді, яким прагне стати, яким ніколи не хоче бути, і занотувати це на аркуші паперу. Матеріалізація ідеального (який сприяє самореалізації) і антиідеального (який ускладнює самореалізацію) образів «Я» спрямоване на активізацію процесів самооцінювання, а також визначення своїх сильних та слабких сторін. Однією з умов глибинного осмислення учасниками ставлення до себе як під час виконання цієї вправи є їх відносна «ізолюваність» один від одного, що

дозволяє їм, з одного боку, більш глибоко досліджувати себе, з іншої – зберегти інкогніто свого авторства.

Запропоноване курсантам завдання створити метафоричний образ на тему: «Яким мене бачать інші?» на цьому етапі тренінгу задає єдиний для усіх учасників напрямок аналізу образу «Я» через призму інших «Я», що цілісно охоплює змістові характеристики самоставлення. Відтак, для курсантів організовується широкий простір для осмислення змістових і структурних характеристик індивідуальних особливостей на основі віддзеркаленого ставлення інших учасників. Вправа закінчується презентацією свого «портрету» за бажанням учасників, колективним обговоренням та обміном вражень.

Завершується п'ятий модуль вправою «Я – великий майстер»: кожен по колу звертається до групи, починаючи зі слів «Я – великий майстер...(чого?)». Загалом таке завершення заняття є своєрідним узагальненням актуалізованих учасниками знань про себе, сприяє підвищенню самооцінки, усвідомленню власної унікальності і неповторності, а також налагодженню позитивної, довірливої атмосфери у групі

Метою *шостого модулю* було осмислення власних шляхів професійної самореалізації та розвиток осмисленого поетапного планування поставлених цілей. Реалізації мети сприяло проведення вправ «Дерево професійного зростання», «Я вмію, знаю, можу», «Прес-конференція: зустріч через 10 років», рольової гри «Прийом на роботу», створення малюнку «Мої успіхи» [98].

Розпочинає шостий підсумковий модуль вправа «Дерево професійного зростання». Тренер звертається до учасників «Шановні курсанти, зараз ми з вами проведемо діагностування, яке дасть змогу виявити ваші професійні здібності. Ваше завдання оформити це дерево професійного зростання так: на червоних листочках ви запишете питання, якими ви ще не володієте, на жовтих – питання, над якими слід ще попрацювати, а на зелених – питання, якими ви володієте гарно, і розмістите їх на своєму дереві. Покажіть нам свої дерева. Зробіть невеличкий самоаналіз». Усе це обговорюється. Таке діагностування

дає змогу не лише розгорнути роботу з метою знань тих чи інших проблем, а й підтримати творчі задуми військовослужбовців, вчасно надати допомогу тим, хто її потребує.

Метою вправи «Прес-конференція: зустріч через 10 років» була активізація смислового проектування майбутньої діяльності протягом зазначеного проміжку часу. Учасникам пропонується по черзі витягувати картки, на яких позначені різні спеціалізації у галузі кінології. Вони повинні уявити себе фахівцем в «обраній» спеціальності і підготувати історію про свій кар'єрний шлях протягом 10 років. Далі учаснику пропонується використати прислів'я, крилату фразу як девіз життя і розповісти, яким чином він досягнув успіху у професії. На прес-конференції кожен учасник виступає з повідомленням про власну вдалу кар'єру, її основні карколомні етапи і тріумфи. Решта учасників уособлюють представників засобів масової інформації і можуть задавати доповідачеві питання. Тренер заохочує учасників фантазувати, уявити свій професійний злет та особистісні успіхи. У підсумковому обговоренні вправи учасники розмірковують щодо шляхів самореалізації через обрану професію, звертають увагу на спільні ідеї у групі, позитивну атмосферу. У цій вправі відбувається актуалізація опорних пунктів професійного зростання учасників, планування професійної діяльності, рефлексія труднощів і бар'єрів у процесі професійного становлення. Ми вважаємо, що розігрування і обговорення професійних стереотипів, допомагає курсантам вийти на проблеми побудови проекту свого розвитку та знаходження шляхів професійної самореалізації.

Вправу доцільно закінчувати колективним обговоренням і складанням індивідуальної схеми побудови професійного образу майбутнього. Для цього учасникам пропонується самостійно осмислити такі питання: 1) далека професійна мета (мрія); 2) найближчі професійні цілі (як етапи і шляхи досягнення далекої мети). 3) розуміння себе (своїх можливостей для досягнення цілей); 4) розуміння шляхів підготовки до досягнення цілей і способів роботи над собою; 5) реальна підготовка до професії; 6) запасні варіанти кар'єри і їх

ієрархія як способи руху до далекої мети. Можливі випадки, коли резервний варіант не збігається з далекою метою і розглядається як самостійний шлях; 7) у разі невідповідності своїх можливостей обраним цілям – інший професійний вибір [117].

Заняття, що присвячено плануванню кар'єри, є своєрідним переходом між першим та шостим модулями: від самоусвідомлення – до саморозвитку.

У процесі виконання вправи «Я вмію, знаю, можу», учасники узагальнюють все, що було зроблено на попередньому етапі тренінгу: визначення особистісних та професійних цілей, ресурсів, які можуть допомогти досягнути їх, потенційних перешкод, наявних професійно значущих якостей та тих, які ще слід розвивати. Таким чином, здійснивши роботу щодо самопізнання, самоаналізу, самооцінки, курсанти можуть переходити до більш складного етапу – створення авторської програми саморозвитку у професії, яка повинна націлити їх на те, над чим слід працювати, що вдосконалювати, щоб досягнути поставлених цілей.

Завершує шостий модуль і весь тренінг підсумкове заняття «Мої досягнення», на якому кожен учасник робить для себе певні узагальнення щодо участі у тренінговій програмі, ділиться враженнями, висловлює вдячність усім членам групи. Підсумкова рефлексія є особливо важливою у межах тренінгу, оскільки підсумкові вправи та обговорення дають курсантам можливість замислитися та зробити для себе відповідні висновки: «Що нового я пізнав для себе?», «Яким я був, і що зі мною відбулося?», «Чого я досягнув?», «Які особистісні риси допоможуть мені у професії?» «Що дали мені тренінгові заняття?» та підсумкова анкета.

Таким чином, дотримуючись принципу системності у побудові розвивальної програми, ми витримали логіку структурування кожного заняття зокрема і тренінгу загалом. Дотримання цієї логіки сприяло послідовному викладу матеріалу та наступності у його засвоєнні учасниками, що загалом уможливлювало становлення майбутнього офіцера-кінолога як суб'єкта власної професійної діяльності.

3.4 Результати апробації програми розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності

Згідно з логікою дослідження формувальний етап емпіричного дослідження передбачав вирішення таких завдань:

1. Розподіл випробуваних на експериментальну та контрольну групи.
2. Діагностику вихідного рівня розвитку психологічної готовності курсантів до професійної діяльності (контрольний етап).
3. Розробку та апробацію в експериментальній групі програми розвитку психологічної готовності курсантів до професійної діяльності.
4. Повторний зріз особливостей розвитку психологічної готовності у випробуваних.
5. Здійснення кількісного і якісного аналізу ефективності розвивальної програми та узагальнення.

Наш формувальний експеримент є квазіекспериментом, який характеризується зниженими вимогами до процедури формування вибірки. Формування вибірки здійснювалося на підставі критерію еквівалентності досліджуваних (критерій внутрішньої валідності). Результати, отримані при дослідженні експериментальної вибірки, поширюються на кожного її члена та критерію репрезентативності (критерій зовнішньої валідності) – учасники експерименту представляють частину контингенту, щодо якої ми можемо поширювати дані, отримані під час експерименту. Репрезентативність вибірки забезпечується достатньою кількістю досліджуваних.

У даному випадку ми досліджували реальні групи курсантів (15 осіб) та контрольну (15 осіб) групи. У першій групі провели констатувальний зріз, здійснили експериментальний вплив за допомогою програми розвитку психологічної готовності курсантів до професійної діяльності та провели контрольний зріз. У контрольній групі експериментального впливу не було.

Схематично план емпіричного дослідження зображений у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Експериментальний план дослідження

Експериментальна група	O ₁	X	O ₂
Контрольна група	O ₃		O ₄

X – експериментальний вплив за допомогою програми розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності; O₁ і O₃ – результати констатувального зрізу; O₂ і O₄ – результати контрольного зрізу.

Гіпотезу про вплив незалежної змінної на залежну можна прийняти в тому випадку, якщо виконуються дві умови: а) відмінності між O₁ і O₂ значущі, між O₃ і O₄ – незначущі і б) відмінності між O₂ і O₄ – значущі.

Вплив побічних змінних може бути проаналізований шляхом порівняння різниці зрізів в контрольній групі. Якщо спостерігаються зміни (за відсутності експериментального впливу), то це може свідчити про існування певних побічних змінних.

Порівняння результатів та знаходження значущості відмінностей здійснено за критеріями t-Ст'юдента. Для отримання більш репрезентативних результатів було використано критерій кутового перетворення ϕ^* -Фішера, який дозволяє оцінити достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстровано ефект, який цікавить дослідника [132].

Дотримуючись загальної логіки експериментального дослідження, після проведення його формувального етапу перед нами постало завдання перевірити ефективність апробованої програми психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. Здійснити оцінку результату формувального експерименту можливо через аналіз результатів ефективності розвивальної програми, яка включала тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності», комплекс професійно-орієнтованих курсів та психологічну діагностику професійно значущих якостей. Для цього ми повторно провели емпіричне дослідження з використанням комплексу методик, які були застосовані на констатувальному етапі. Відтак, достовірні висновки

про ефективність формувального впливу ми зробили завдяки порівнянню результатів констатувального та контрольного зрізів у курсантів експериментальної групи (ЕГ).

Для констатації значущості змін, які відбулися в експериментальній групі, ми використовували t-критерій Стюдента та кутового перетворення Фішера. Окремі висновки про ефективність формувального впливу було зроблено на підставі якісного аналізу результатів включеного спостереження, анкети та бесід з учасниками тренінгу

Грунтуючись на теоретичних положеннях стосовно провідних компонентів психологічної готовності, а також на емпіричних даних основних показників, які емпірично досліджені у майбутніх кінологів, ми вважаємо, що критеріями розвитку психологічної готовності є певні особистісні якості. Зокрема, психологічна готовність офіцера-кінолога до професійної діяльності може бути генералізована у таких характеристиках особистості, як професійна спрямованість, професійні знання і вміння, стресостійкість та рефлексивність та проявлялися у певних емпіричних показниках, які були детально проаналізовані у другому розділі дисертації.

Зупинимось конкретно на тих змінах, які спостерігаються на контрольному етапі дослідження у порівнянні з констатувальним в експериментальній і контрольних групах.

Визначальним показником психологічної готовності офіцера кінологічної служби до професійної діяльності є *внутрішня мотивація професійної діяльності*. Досліджуючи професійну спрямованість майбутніх фахівців, виокремлено рівні професійної спрямованості: низький, середній і високий.

Таблиця 3.3 демонструє розподіл рівнів професійної мотивації у курсантів експериментальної та контрольної груп, і вказує на істотну позитивну динаміку на контрольному етапі дослідження у курсантів експериментальної групи.

Відповідно, високий рівень професійної мотивації у 88% майбутніх фахівців експериментальної групи на контрольному етапі вказує на наявність у них справжніх професійних мотивів та стійкого інтересу до обраного фаху кінолога.

Можна стверджувати, що більшість курсантів проявляють стійке і обгрунтоване бажання працювати за обраною спеціальністю, за власною ініціативою читають додаткову літературу щодо майбутньої професії.

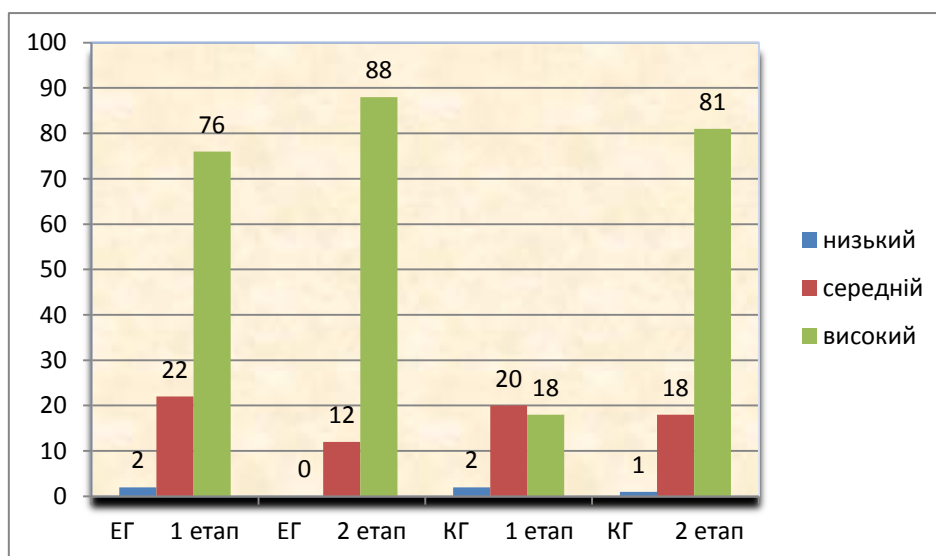
Таблиця 3.3

**Динаміка змін рівнів професійної спрямованості курсантів
у контрольній та експериментальній груп**

Рівні професійної спрямованості	Експериментальна група		Контрольна група	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр.етап
Низький	2 %	0 %	2 %	1 %
Середній	22 %	12 %	20 %	18 %
Високий	76 %	88 %	78 %	81 %

Також після закінчення навчання вони планують надалі удосконалюватися і підвищувати кваліфікацію за обраною спеціальністю, щоб працювати більш ефективно. Вважають, що обраний фах дозволить в майбутньому максимально проявити себе і свої здібності. При цьому лише у 12 % проявили середній рівень професійної спрямованості, що характерно, не знайшлося ні одного курсанта, який не хотів би працювати за обраним фахом, тобто проявив низький рівень професійної спрямованості.

Наочно зміни у розвитку рівнів професійної спрямованості курсантів у контрольній та експериментальній групах можна побачити на рисунку 3.2.

*Рис. 3.2 Динаміка змін рівнів професійної спрямованості курсантів
у контрольній та експериментальній груп*

Натомість у контрольній групі зміни не такі істотні. Дещо збільшилася кількість курсантів (на 3 %), які мають високий рівень професійної спрямованості та зменшилася кількість осіб, які мають середній (на 2 %) та низький (на 1 %) рівні.

Після проведення розвивальної програми ми також повторно проводили розроблену нами анкету «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності», аналіз якої показав наступні результати розвитку сформованості професійних мотивів, що подані в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

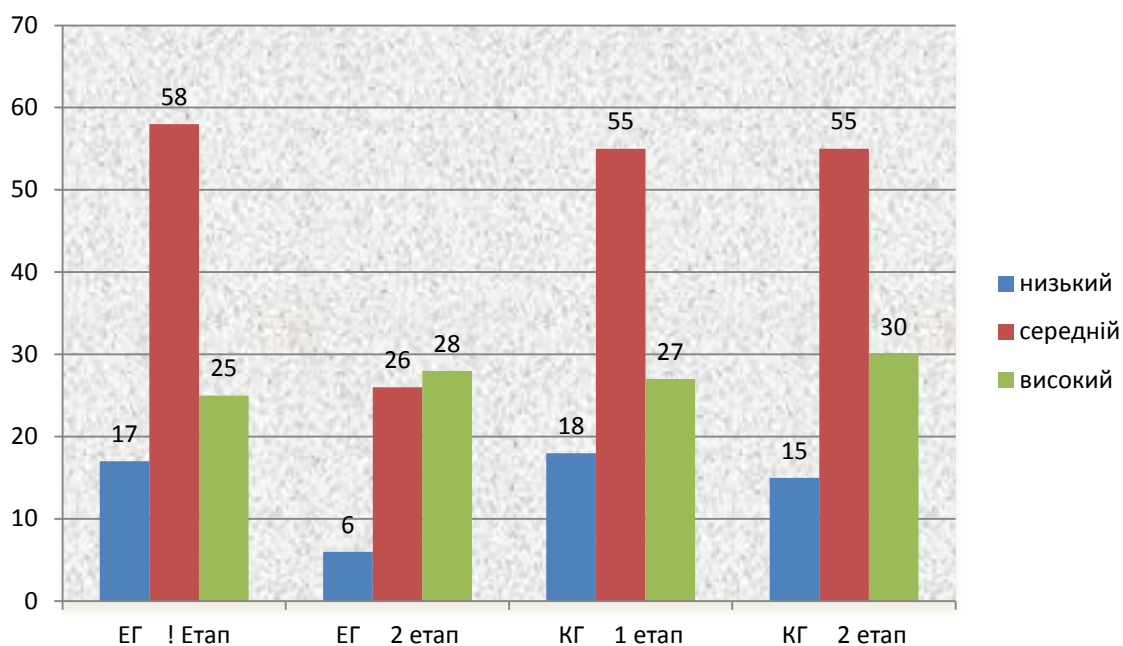
**Динаміка змін рівнів сформованості професійних мотивів у курсантів
у контрольній та експериментальній груп**

Рівні сформованості професійних мотивів	Експериментальна група		Контрольна група	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап
Низький	17 %	6 %	18 %	15 %
Середній	58 %	26 %	55 %	55 %
Високий	25 %	68 %	27 %	30 %

З таблиці 3.4 видно, що після розвивальної програми у випробуваних експериментальної групи відбулися істотні зміни щодо сформованості професійних мотивів. На 43 % збільшилася кількість курсантів, котрі орієнтовані на професію, пов'язують з нею своє майбутнє, усвідомлюючи всі труднощі та небезпеки майбутньої діяльності, прагнуть набути глибоких і міцних знань з обраного фаху. Такі майбутні фахівці-кінологи проявляють до неї стійкий інтерес, здійснюють пошук і використовують інформацію, необхідну для ефективного виконання професійних завдань. Вони відзначають, що люблять турбуватися про собак: доглядати за ними, годувати, дресирувати тощо. При цьому істотно знизилася кількість майбутніх фахівців-кінологів із середнім рівнем сформованості професійних мотивів – на 32 % та низьким рівнем – на 11 % (рис. 3.3).

В контрольній групі також відбулися певні позитивні зміни, але менш істотні. Зокрема, дещо зросла кількість випробуваних, котрі мають високий

рівень сформованості професійних мотивів – на 3 % та знизилася відповідно кількість курсантів з низьким рівнем – на 3%. Проте незмінною залишилася кількість осіб і з середнім рівнем сформованості мотивів професійної діяльності

Рис. 3.3 Динаміка змін рівнів сформованості професійних мотивів у курсантів у контрольної та експериментальної груп.

Таким чином, завдяки розвивальній програмі у курсантів експериментальної групи підвищився рівень професійної спрямованості. Динаміка змін мотивів пояснюється тим, що під час реалізації формувального впливу були впроваджені ефективні технології для розвитку позитивного ставлення до своєї майбутньої діяльності.

Діяльнісно-операційний компонент у нашому дослідженні розкривався насамперед у таких емпіричних показниках як знання про способи професійної діяльності, знання та вміння доглядати за собаками та дресирувати і використовувати їх у збройних силах у мирний і військовий час, гнучкість мислення. Рівень професійних знань та умінь ми вивчали, використовуючи анкету «Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності». Зміни, які відбулися у контрольній та експериментальних групах, можна побачити на таблиці 3.5.

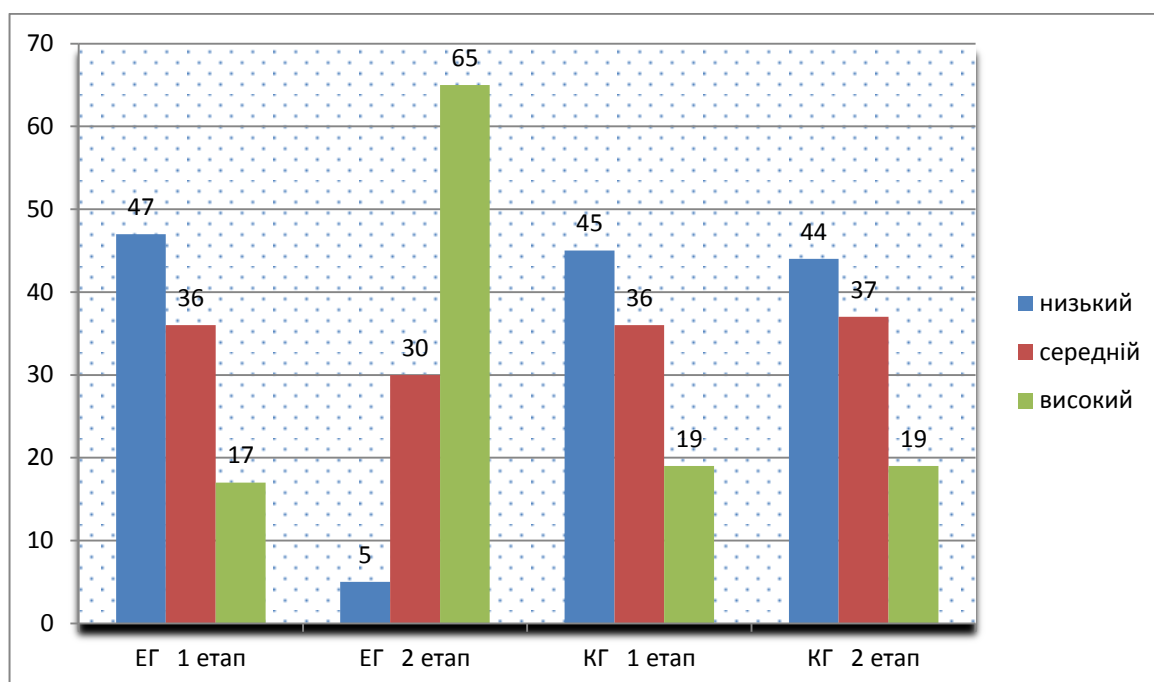

Таблиця 3.5

**Динаміка змін рівнів сформованості професійних знань та умінь у
курсантів у контрольної та експериментальної груп**

Рівні сформованості професійних знань та умінь	Експериментальна група		Контрольна група	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр.етап
Низький	47 %	5 %	45 %	44 %
Середній	36 %	30 %	36 %	37 %
Високий	17 %	65 %	19 %	19 %

Як бачимо в експериментальній групі відбулися істотні зміни щодо рівня професійних знань та умінь. Зокрема, істотним чином зменшилася кількість осіб з низьким рівнем сформованості професійних знань – з 47 % до 5 % та зросла кількість курсантів з високим рівнем засвоєння професійних знань та умінь – з 17 % до 65 % (рис. 3.4).

*Рис.3.4 Динаміка змін рівнів сформованості професійних знань та умінь у
курсантів у контрольної та експериментальної груп*

У курсантів-кінологів контрольної групи фактично позитивних змін не виявлено.

Таким чином, можна констатувати, що курсанти, які пройшли розвивальну програму, що включала тренінг «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності» та комплекс професійно-орієнтованих курсів, набули знань та умінь діяти відповідно своїх функціональних обов'язків з урахуванням обстановки та використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності, що стосуються організації оперативно-службової діяльності зі службовими собаками та роботи офіцера підрозділу відтворення, вирощування та виховного дресирування службових собак.

Результати формувального експерименту засвідчили набуття курсантами знань, умінь та навичок, що стосуються дресирування службових собак з метою подальшого їх використання у протидії незаконній міграції, обігу наркотичних, вибухових речовин, зброї, боєприпасів, засобів тероризму та тютюнових виробів, що у свою чергу є невід'ємною частиною професійної підготовки офіцера кінологічної служби.

Звернемо увагу на динаміку змін тих емпіричних показників, які на констатувальному етапі виявилися найнижчими. Це перш за все стосується показників емоційно-вольової готовності таких як інтернальність, відповідальність та стресостійкість та показника рефлексивно-контрольної готовності – рефлексивності, які водночас є і дуже важливими професійно значущими якостями.

В експериментальній групі спостерігаємо зростання значущих емпіричних показників після формувального впливу. Так, показник інтернальності зріс від 22.4 до 28.1, показник відповідальності – з 8.1 до 12.2, стресостійкості – знизився 14.2 до 8.3 (відповідно до шкали методики – це є позитивні зміни), а показник рефлексивності зріс з 122.3 до 156.0 (табл. 3.6).

Статистична значущість одержаних змін підтверджується обчисленням критерію Стьюдента. Зокрема, за показником інтернальності $t = 2,6$ при $p \leq 0,05$, за показником відповідальності – $t=3,34$ $p \leq 0,01$, за показником стресостійкості – $t=3,6$ при $p \leq 0,01$, а за показником рефлексивності $t=9.6$ при $p \leq 0,001$.

Таблиця 3.6

**Динаміка змін емпіричних показників
курсантів контрольної та експериментальної груп**

Емпіричні показники	Експериментальна група			Контрольна група		
	конст. етап	t- критерій	контр. етап	конст. етап	t- критерій	контр. етап
Інтернальність	22.4	t=2,6*	28.1	20.7	t=0,3	21.6
Відповідальність	8.1	t=3,4**	12.2	8.0	t=0.1	8.3
Стресостійкість	14.2	t=3,6**	8.3	13.9	t=0.0	14.0
Рефлексивність	122.3	t=9,6***	156.0	124.1	t=0,0	124.0

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – рівень значущості $p \leq 0,01$

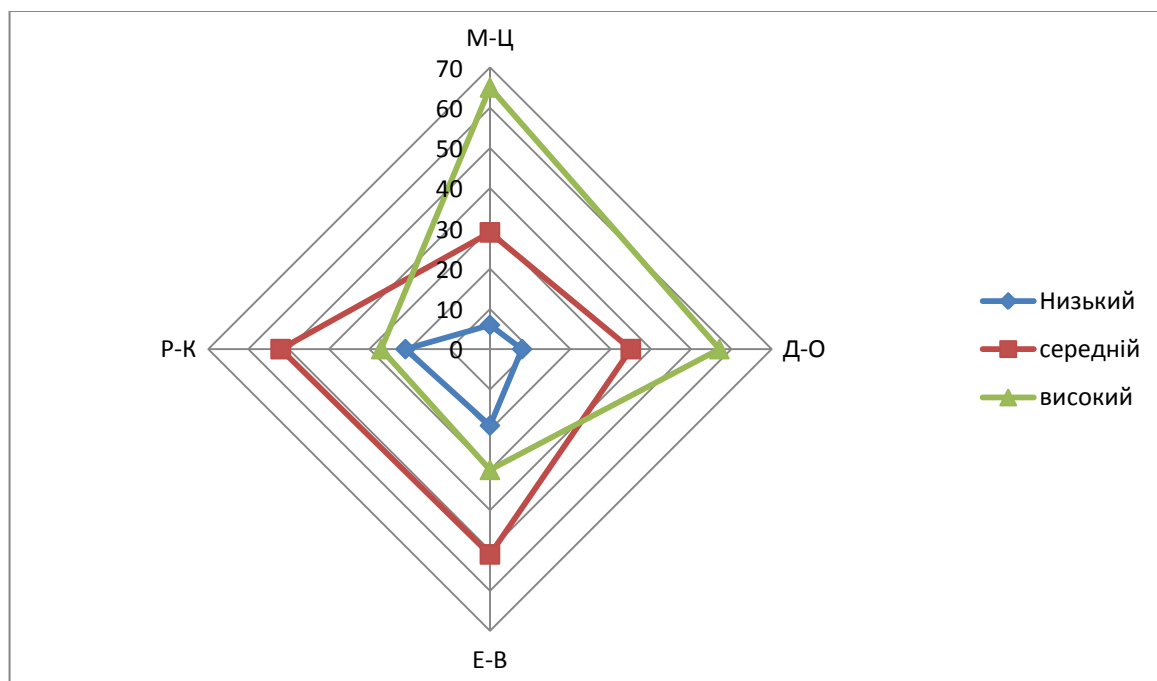
*** – рівень значущості $p \leq 0,001$

У контрольній групі спостерігаємо незначне збільшення показника інтернальності від 20.7 до 21.6, проте отримане емпіричне значення $t=0,3$ не досягає зони значущості і засвідчує, що ці відмінності не є статистично значущими (табл. 3.6).

Отже, можна стверджувати, що апробована розвивальна програма ефективно вплинула на розвиток професійно значущих якостей офіцерів кінологічної служби, що вказує на розвинену здатність до суб'єктивного контролю над будь-якими значущими подіями. У курсантів зросла здатність керувати і відчувати відповідальність за ці події, за те, як складається їхнє життя в цілому. Їм притаманна емоційна стабільність, вони рішучі, вирізняються відповідальністю, значним самоконтролем і стриманістю. Водночас важливо, що істотно зросла здатність переносити серйозні стресові навантаження, тривалий час працювати в екстремальних умовах. Вони проявляють здатність до соціально-психологічної адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, досягнення цілей, збереження працездатності і здоров'я. У своїй поведінці вони більше керуються почуттям обов'язку, строго дотримуються етичних норм, завжди прагнуть до виконання соціальних вимог, висока добросовісність поєднується з хорошим самоконтролем. Істотно у курсантів зросла здатність до самоконтролю поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того,

що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією і їх координації відповідно до мінливих умов і власним станом.

Водночас для перевірки ефективності розвивальної програми важливо досягнути цілісну картину змін, які проявилися у всіх, виокремлених нами компонентах психологічної готовності: мотиваційно-цільовому, діяльнісно-операційному, емоційно-вольову та рефлексивно-контрольному. Емпіричне дослідження, проведене на констатувальному етапі дослідження, показало недостатній рівень розвитку окремих її компонентів. Зокрема, покомпонентний аналіз засвідчив, що найнижчий рівень розвитку показників спостерігається у рефлексивно-контрольному та емоційно-вольовому компонентах. Контрольний зріз показав істотні зміни в усіх компонентах психологічної готовності представників експериментальної групи (рис. 3.5 та табл. 3.7).

Рис. 3.5 Показники контрольних етапів компонентів психологічної готовності офіцерів-кнологів до професійної діяльності в ЕГ

З таблиці 3.7 та рисунку 3.5 видно, що фактично усі компоненти психологічної готовності у представників експериментальної групи покращилися.

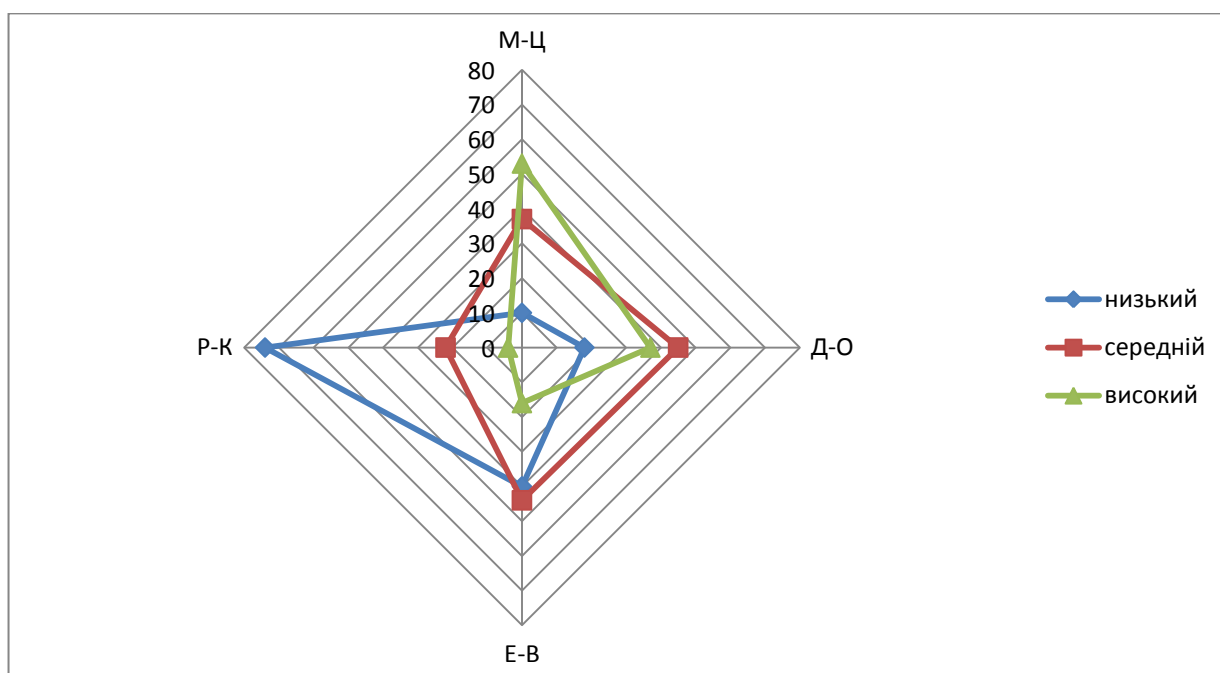
Таблиця 3.7

**Динаміка змін компонентів психологічної готовності курсантів
контрольної та експериментальної груп**

Компоненти психологічної готовності	Експериментальна група						Контрольна група					
	конст. етап			контр. етап			конст. етап			контр.етап		
	низь- кий	середній	висо- кий	низь- кий	середній	висо- кий	низь- кий	серед- ній	висо- кий	низь- кий	серед- ній	висо- кий
Мотиваційно- цільовий	10 %	39 %	51 %	6 %	29 %	65 %	11 %	37 %	52 %	10 %	37 %	53 %
Діяльнісно- операційний	23 %	40 %	37 %	8 %	35 %	57 %	20 %	43 %	37 %	18 %	45 %	37 %
Емоційно- вольовий	41 %	43 %	16 %	19 %	51 %	30 %	40 %	43 %	17 %	40 %	44 %	16 %
Рефлексивно- контрольний	78 %	19 %	3 %	21 %	52 %	27 %	75 %	22 %	3 %	74 %	22 %	4 %

Рис 3.5 наочно демонструє найвищі показники в мотиваційн-цільовому та діяльнісно-операційному компонентах та домінуючі середній рівень в рефлексивно-контрольному та емоційно-вольовому компонентах в структурі психологічної готовності курсантів експериментальної групи на еонтрольному етапі дослідження.

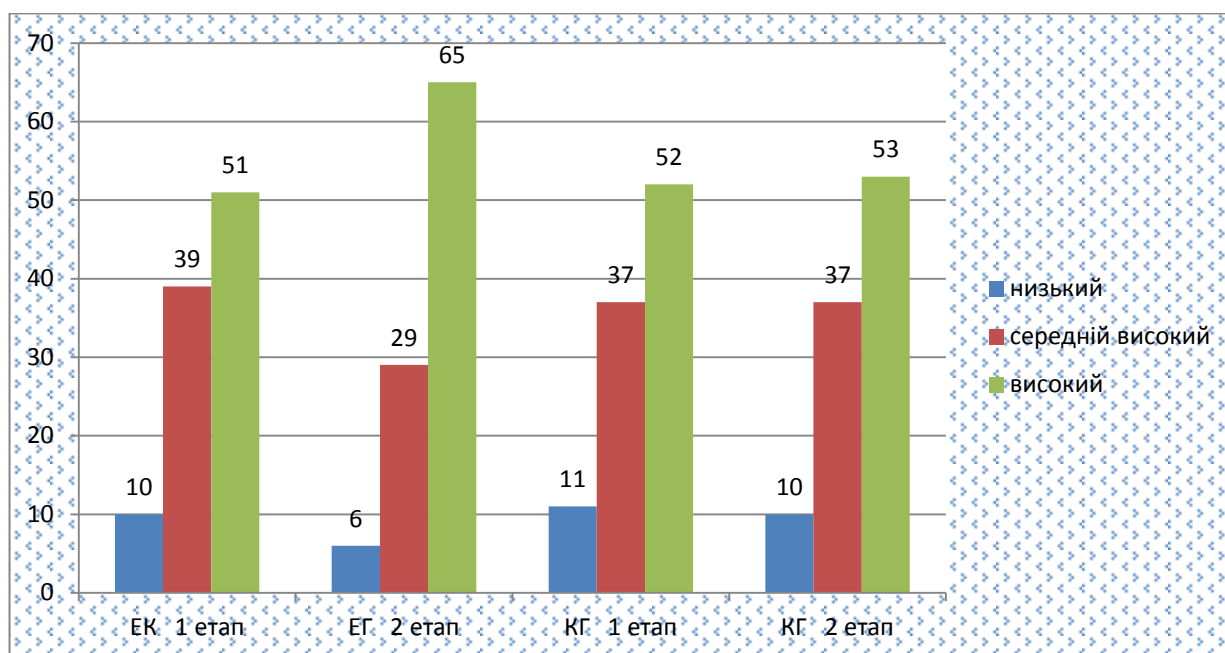
Водночас в контрольній групі на контрольному етапі спостерігаємо протилежну картину (рис.3.6).

Рис. 3.6 Показники контрольного етапу компонентів психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності в контрольній групі

Саме в рефлексивно-контрольному та емоційно-вольовому компонентах домінують, як і на констатувальному етапі дослідження, низькі показники. Найнижчим є рівень розвитку рефлексивно-контрольного компонента психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності.

На рис. 3.7 наочно спостерігаємо, що в мотиваційно-цільовій готовності відбулися такі зміни: на 14 % збільшилася кількість курсантів з високим рівнем (з 51 % до 65 %), на 10 % знизилася кількість випробуваних з середнім рівнем (39 % до 29 %), натомість на 4 % (з 10 % до 6 %) знизилася кількість осіб із низьким рівнем мотиваційно-цільової готовності.

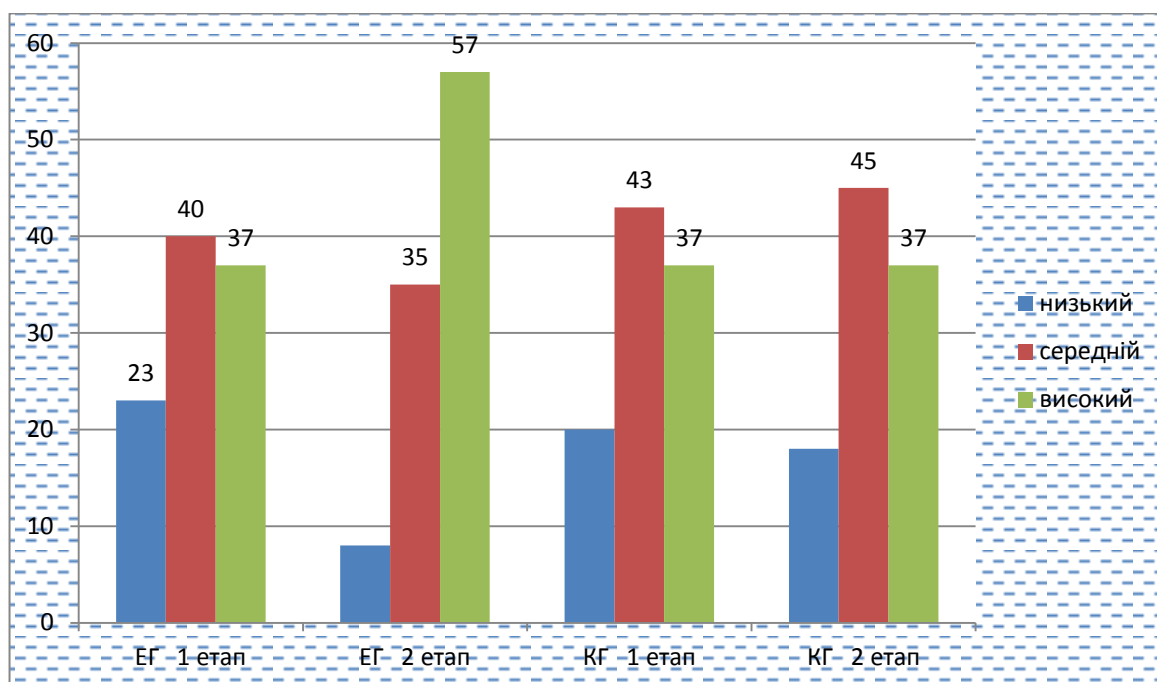
Рис. 3.7 Динаміка змін мотиваційно-цільової готовності у курсантів контрольної та експериментальної груп

В контрольній групі істотних позитивних змін у розвитку мотиваційно-цільової готовності не спостерігаємо.

Діяльнісно-операційний компонент психологічної готовності в експериментальній групі так само зазнав позитивних змін. Зокрема, на 20 % збільшилася кількість осіб з високим рівнем діяльнісно-операційної готовності (з 37 % до 57 %), на 5 % знизилася кількість випробуваних із середнім рівнем (з 40 % до 35 %), проте на 15 % знизилася кількість осіб з низьким рівнем діяльнісно-операційної готовності (з 23 % до 8 %) (рис. 3.8).

Таким чином, можна констатувати, що у офіцерів-кінологів в процесі підвищення кваліфікації істотно зросла професійна компетентність.

В контрольній групі істотних позитивних змін у розвитку діяльнісно-операційної готовності не виявлено.

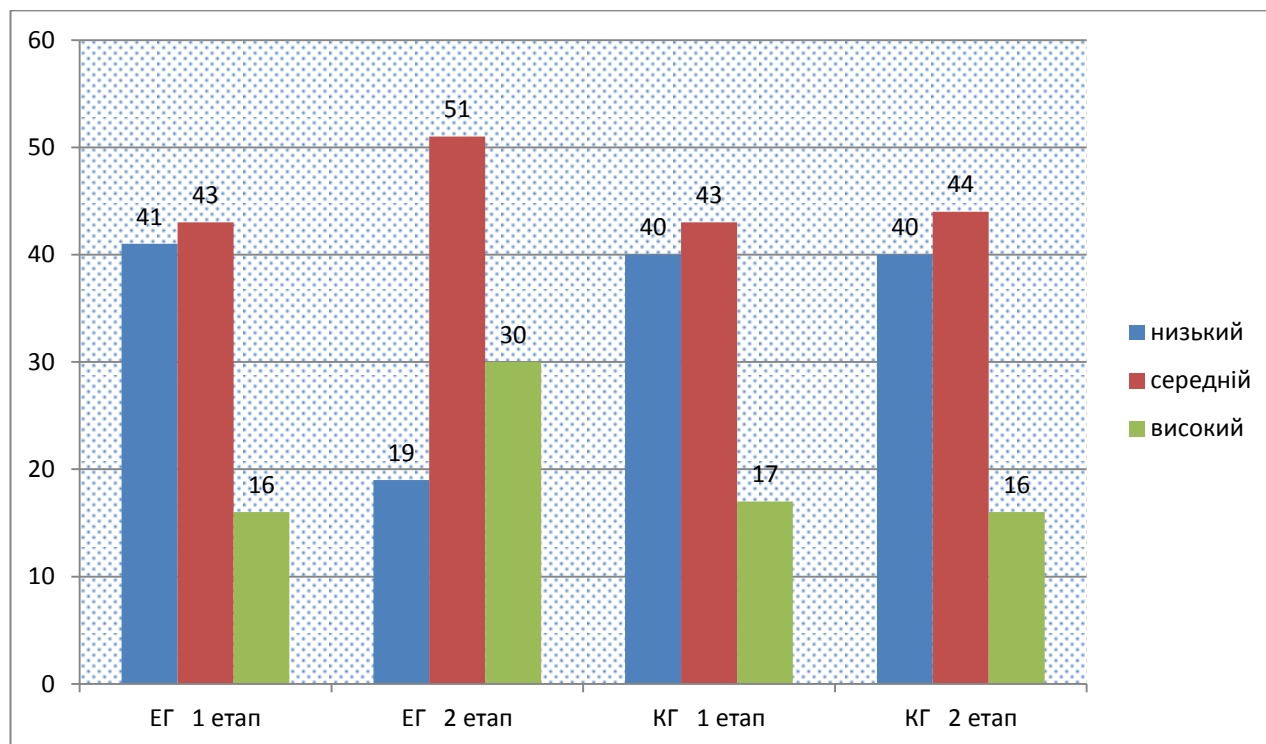
Рис. 3.8 Динаміка змін діяльнісно-операційної готовності у курсантів контрольної та експериментальної груп

Таблиця 3.7 також демонструє, що в емоційно-вольовій готовності курсантів експериментальної групи також відбулися позитивні зміни: на 14 % збільшилася кількість курсантів з високим рівнем (з 16 % до 30 %), на 8 % зросла кількість випробуваних з середнім рівнем (з 43 % до 51 %) та на 22 % (з 41 % до 19 %) знизилася кількість осіб із низьким рівнем емоційно-вольової готовності. Наочно це можна побачити на рисунку 3. 9.

У контрольній групі істотних змін у розвитку емоційно-вольового компонента готовності не спостерігається.

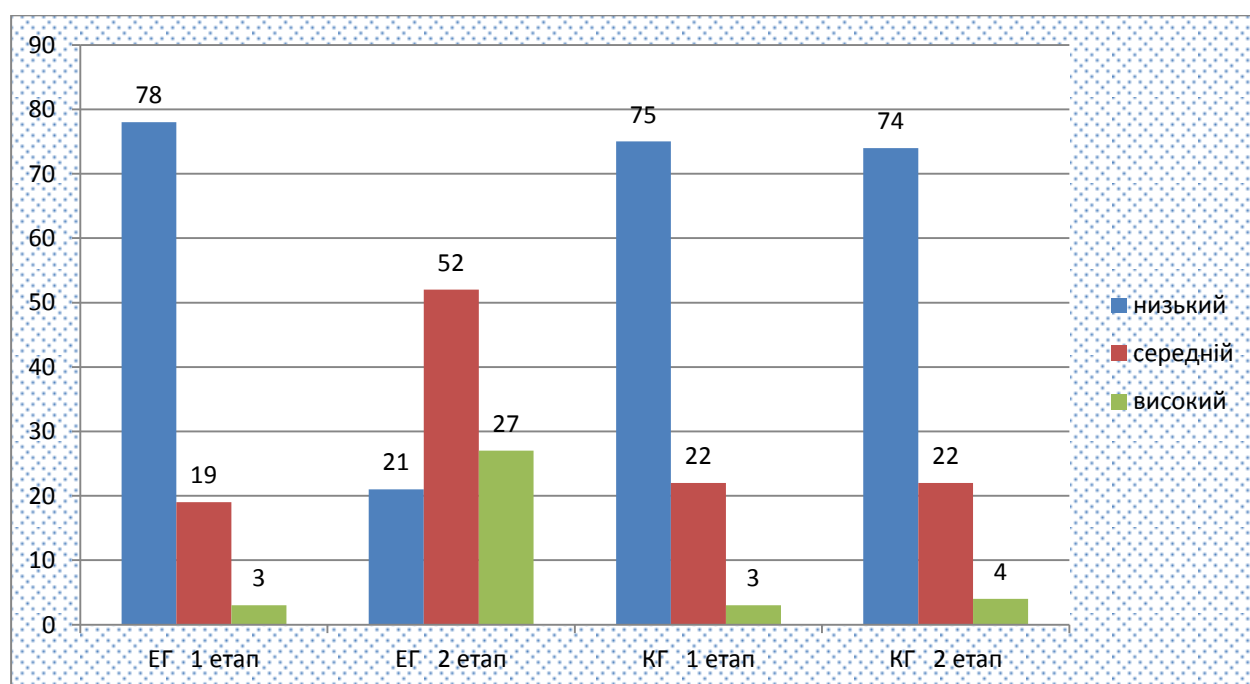
Водночас найістотніших змін зазнав в експериментальній групі рефлексивно-контрольний компонент. Зокрема, на 24 % збільшилася кількість осіб з високим рівнем рефлексивно-контрольної готовності (з 3% до 27 %), на 33 % збільшилася кількість випробуваних із середнім рівнем (з 19 % до 52 %) і на 57 % знизилася кількість осіб з низьким рівнем рефлексивно-контрольної готовності (з 78 % до 21 %) (рис. 3.10).

Рис. 3.9 Динаміка змін емоційно-вольової готовності у курсантів контрольної та експериментальної груп

У контрольній групі не виявлено істотних змін у розвитку рефлексивно-контрольного компонента.

Рис. 3.10 Динаміка змін рефлексивно-контрольної готовності у курсантів контрольної та експериментальної груп

Експериментальні дані, одержані на констатувальному етапі, засвідчили недостатній рівень розвитку психологічної готовності офіцерів кінологічних служб до професійної діяльності.

Тому важливо порівняти, як змінилося співвідношення між рівнями розвитку психологічної готовності у контрольній та експериментальній групах до та після формувального впливу.

Опираючись на результати теоретичного аналізу та узагальнивши матеріал, зібраний на констатувальному етапі експерименту, ми визначили три рівні розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності:

- низький (адаптивний),
- середній (репродуктивно-активний),
- високий (професійний).

Отримані результати дослідження вказують на те, що до початку експериментального впливу розподіл курсантів за рівнями психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності у контрольній та експериментальній групах суттєво не відрізняється. Зокрема, виявлено такий розподіл курсантів двох груп: з адаптивним рівнем – 36 % у ЕГ та 37 % в КГ; із репродуктивно-активним рівнем – 49 % у ЕГ та 50 % в КГ; з професійним рівнем – 15 % у ЕГ та 13 % в КГ (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Динаміка змін рівнів психологічної готовності курсантів-кінологів
контрольної та експериментальної груп**

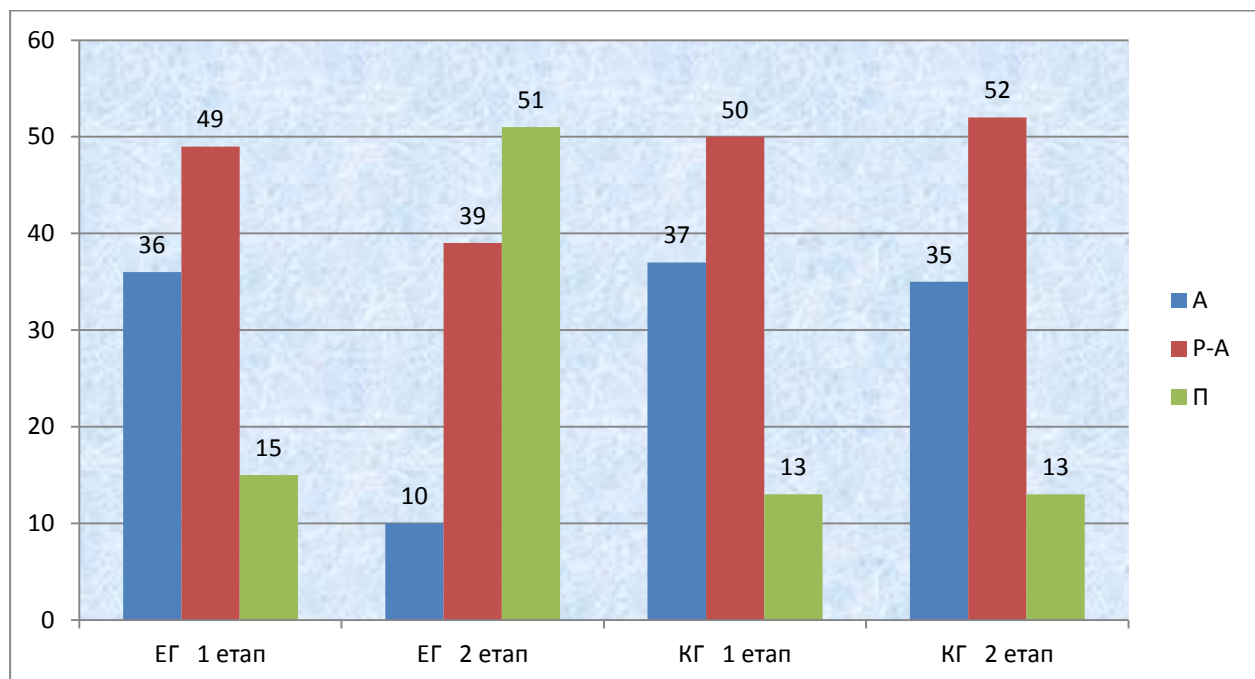
Рівні психологічної готовності	Експериментальна група		Контрольна група	
	конст. етап	контр. етап	конст. етап	контр. етап
Адаптивний	36 %	10 %	37 %	35 %
Репродуктивно-активний	49 %	39 %	50 %	52 %
Професійний	15 %	51 %	13 %	13 %

Після формувального експерименту нами було проведено повторний зріз, який показав зміни у розподілі курсантів за рівнями психологічної готовності до

професійної діяльності. Представлені результати у таблиці 3.6 ілюструють зміни у відсотковому співвідношенні кількості осіб за рівнями до та після експериментального впливу, що підтверджує ефективність апробованої розвивальної програми.

Як засвідчує рис. 3.11, кількість кінологів експериментальної групи із адаптивним рівнем психологічної готовності знизилася на 26% порівняно з констатувальним зрізом. Статистичну значущість змін у відсоткових частках до і після формувального впливу на достатньому рівні значущості ($p \leq 0,05$) підтверджує емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера $\phi^*_{\text{емп.}} = 2,26 > \phi^*_{\text{крит.}} = 1,64$.

Значно змінився відсоток опитуваних з репродуктивно-активним рівнем – від 49 % до 39 %. Істотно змінилася також кількість курсантів в експериментальній групі з констатувального до контрольного зрізу із професійним рівнем розвитку психологічної готовності до професійної діяльності (зросла на 36 %) ($\phi^*_{\text{емп.}} = 4,79 > \phi^*_{\text{крит.}} = 1,64$ при $p \leq 0,01$).

Примітка: А – адаптивний рівень,

А – Р – активно-репродуктивний рівень,

П – професійний рівень

Рис. 3.11 Динаміка змін рівнів психологічної готовності курсантів контрольної та експериментальної груп

При цьому у контрольній групі істотних змін в рівнях психологічної готовності курсантів не відбулося (табл. 3.7). Зокрема, на 2 % знизилася кількість випробуваних з адаптивним рівнем та на 2 % зріс відсоток курсантів з репродуктивно-активним рівнем (від 50% до 52%). А кількість фахівців із професійним рівнем психологічної готовності не змінилась. Проте ці відмінності не є статистично значущими.

Таким чином, здійснення серії контрольних замірів після закінчення експерименту дало змогу констатувати відсутність значущих змін між вихідними та кінцевими показниками у контрольній групі, та наявність статистично значущих змін у більшості параметрів в експериментальній групі.

Статистично встановлені відмінності у показниках психологічної готовності майбутніх фахівців свідчать про ефективність розвивальної програми. Можна стверджувати, що розроблена нами структурно-функціональна модель, яка була втілена у розвивальній програмі, позитивним чином вплинула на розвиток психологічної готовності інспекторів кінологічних служб до професійної діяльності.

Таким чином, обґрунтування структурно-функціональної моделі і розробка та апробація програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності дозволяє зробити такі висновки:

1. Під розвитком готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності ми розуміємо тривалий процес системного характеру, який залежить від спеціально організованої освітньої діяльності на курсах підвищення кваліфікації на підставі врахування певних психологічних чинників та з використанням відповідних засобів.

2. З метою розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності обґрунтовано структурно-функціональну модель психологічного забезпечення розвитку у офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності, яка відображає виокремлені блоки: *цільовий* (мета та завдання), *методологічний* (підходи та принципи), *організаційний* (засоби), *функціональний* (психологічні чинники) та

результативний (компоненти, критерії, показники психологічної готовності).

3. Внутрішніми чинниками розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації виступили: 1) Усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності, що відображає рівень самоусвідомлення та самоаналізу майбутніми фахівцями необхідності психологічної готовності до професійної діяльності в єдності усіх компонентів: мотиваційно-цільового, діяльнісно-операційного, емоційно-вольового та рефлексивно-контрольного; 2) Відповідальна суб'єктна позиція, що інтегрує такі стрижневі параметри як внутрішня професійна мотивація, осмислене бажання працювати за обраним фахом, відповідальність при виконанні своїх професійних завдань, здатність переносити сильні стресові навантаження в екстремальних умовах та самотійно і адекватно аналізувати свої помилки і невдачі в реалізації складних завдань, спираючись на свої власні ресурси; 3) Здатність до самоконтролю та самотійних дій і рішень, що відображає вміння усвідомлено та адекватно проаналізувати свою діяльність, визначати значущі зовнішні і внутрішні умови для досягнення поставленої цілі, контролювати та коригувати власну поведінку.

4. Для реалізації розвивальної програми використовувалися такі засоби як тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності» та комплекс професійних спецкурсів. Саме гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами професійної підготовки і розвитку військовослужбовців-кінологів дозволило забезпечити оптимальний розвиток такої складного інтегративного утворення як психологічна готовність до професійної діяльності.

Програма тренінгу складалася з шести взаємопов'язаних та взаємозалежних тематичних модулів:

1). Знайомство. 2). Мотиваційно-цільова готовність. 3). Діяльнісно-операційна готовність. 4). Емоційно-вольова готовність. 5). Рефлексивно-контрольна готовність. 6). Підсумки.

При цьому підбір вправ тренінгу психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності здійснювався диференційовано залежно від компонента, який потрібно розвивати.

5. У результаті впровадження програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності зафіксовано значущі позитивні зрушення за основними показниками психологічної готовності. Статистично значуще зріс відсоток кінологів з професійним рівнем психологічної готовності та істотно зменшився відсоток офіцерів-кінологів з адаптивним рівнем. Водночас значуще підвищились емпіричні показники всіх професійно значущих якостей, особливо стресотійкості та рефлексивності. Тким чином, здійснення серії контрольних замірів після закінчення експерименту доводять ефективність розвивальної програми.

Матеріали цього розділу опубліковані в таких наукових працях:

1. Софіян Д. В. Концептуальні та методичні засади розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2019. Вип. 1.. С. 187 – 192.
2. Софіян Д. В. З досвіду впровадження програми розвитку психологічної готовності курсантів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації. *Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу з нагоди 100-річчя з дня утворення Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2018 р.)*. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 54 – 58.

ВИСНОВКИ

Дане наукове дослідження спрямоване на розв'язання важливої проблеми – теоретичне та емпіричне обґрунтування розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації.

1. Сучасні умови, у яких працюють військовослужбовці-кінологи, можна повною мірою назвати екстремальними, тому що вони супроводжуються значними психоемоційними навантаженнями, викликаними високою відповідальністю за прийняті рішення, складністю виконуваних функцій, прискореним темпом діяльності, об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності, обробкою значної за обсягом інформації, дефіцитом часу на ухвалення рішення. Водночас діяльність військовослужбовців-кінологів супроводжується обґрунтованим ризиком для життя свого та собак, з якими вони працюють. Реалізацію професійного рівня підготовки в екстремальних умовах із найменшими психологічними втратами забезпечує стан психологічної готовності до цієї складної та відповідальної професійної діяльності, що об'єднує дві різні сфери: військову службу і роботу зі службовими собаками при виконанні важливих професійних завдань.

На підставі здійсненого теоретичного аналізу психологічних досліджень визначено, що психологічна готовність офіцера-кінолога до виконання поставлених завдань – це своєрідний фундамент успішної професійної діяльності в кінологічних службах. Знання військовослужбовцем-кінологом своїх психологічних особливостей дозволяє йому керувати власною психікою, поведінкою службової собаки та ефективно діяти у складних ситуаціях.

Психологічну готовність до професійної діяльності представлено як відносно стійке інтегративне утворення особистості, результат відповідної професійної підготовки, яке охоплює низку компонентів, що відображають зміст та умови діяльності і є підставою її успішного виконання. Психологічна готовність військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності – це багатокомпонентний психологічний феномен, що має складну динамічну

структуру, визначається вимогами професійної діяльності і базується на стійкій професійній мотивації, відповідних професійних знаннях та вміннях, професійно значущих якостях, зокрема, відповідальності, інтернальності, стресостійкості, гнучкості мислення та адекватній професійній самооцінці. Ядром психологічної готовності є стресостійкість як здатність до адаптації в складних ситуаціях, забезпечення при цьому успішної діяльності, збереження працездатності і здоров'я. Під розвитком психологічної готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності розуміється тривалий процес системного характеру, який залежить від спеціально організованої освітньої діяльності на курсах підвищення кваліфікації на підставі врахування певних психологічних чинників та використання відповідних засобів.

2. У результаті дослідження виокремлено компоненти психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності на основі критеріїв, які найбільш точно відображають специфіку професійної діяльності військовослужбовців-кінологів: мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та рефлексивно-контрольний. Мотиваційно-цільовий компонент готовності розкривається через показники осмисленості майбутніх професійних перспектив, сформоване почуття обов'язку, стійкий інтерес до професійної діяльності, спрямованість на військову професію, сформованість професійних цілей, бажання працювати зі службовими собаками. Діяльнісно-операційний компонент проявляється у таких показниках, як знання про способи професійної діяльності, знання та вміння доглядати за собаками, дресирувати і використовувати їх у мирний і військовий час, гнучкість мислення. Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності відображає стресостійкість, інтернальність, відповідальність, самовладання і витримку, наполегливість, ініціативність, самостійність при виконанні складної оперативно-службової діяльності. Рефлексивно-контрольний компонент психологічної готовності майбутніх офіцерів-кінологів до професійної діяльності визначався через такі показники, як адекватність самооцінки

готовності до професійної діяльності, уміння аналізувати свої професійні дії та вчинки, розвиток потреби у професійному самовдосконаленні.

3. На підставі емпіричного дослідження виокремлено три рівні психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: низький (адаптивний), середній (репродуктивно-активний) та високий (професійний). Емпіричне дослідження показало, що майже половина військовослужбовців має середній рівень готовності до професійної діяльності, більше третини – низький. При цьому на найнижчому рівні перебуває розвиток рефлексивно-контрольної та емоційно-вольової готовності.

Особливо низький рівень спостерігається у розвитку таких важливих професійно значущих якостей, як рефлексивність та стресостійкість. Рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією та їх координації відповідно до мінливих умов. Водночас при низькій стресостійкості тривалий вплив екстремальних умов може привести до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній сферах.

Факторний аналіз дозволив визначити найбільш істотні внутрішні чинники, які впливають на розвиток психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності: усвідомлення офіцерами-кінологами психологічної готовності до професійної діяльності в єдності всіх її компонентів, внутрішня суб'єктна позиція, здатність до самоконтролю та самостійних дій і рішень.

4. З метою розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності обґрунтовано структурно-функціональну модель, у якій виокремлено цільовий, методологічний, організаційний, функціональний та результативний блоки та розроблено й апробовано програму розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. Для реалізації розвивальної програми використовувалися такі засоби, як тренінг для офіцерів-кінологів «Розвиток психологічної готовності до професійної діяльності», психологічна діагностика професійно значущих якостей та

комплекс професійно-орієнтованих спецкурсів. Саме гармонійне поєднання тренінгових методів з іншими методами професійної підготовки військовослужбовців-кінологів дозволило забезпечити оптимальний розвиток такого складного інтегративного утворення як психологічна готовність до професійної діяльності.

У результаті впровадження програми розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності зафіксовано значущі позитивні зрушення за основними показниками психологічної готовності. Здійснення серії контрольних замірів після закінчення експерименту доводять ефективність розвивальної програми.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у теоретичному та емпіричному дослідженні стильових характеристик професійної діяльності офіцера-кінолога та створення психолого-педагогічних умов формування ефективного індивідуального стилю професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абабков В. А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. Санкт-Петербург, 2004. 166 с.
2. Абдурахманов Ф. А., Съеди С. И. Психологические последствия воздействия боевой обстановки: учебное пособие. Москва, 1994. 68 с.
3. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань, 1987. 262 с.
4. Абрамян О. В., Дем'янюк О. С. Нові підходи до організації психолого-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених ад'юнктів слухачів курсантів і студентів. *Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка*. Текст за заг. редакцією І. В. Толока. Київ, 2017. С. 17 – 18.
5. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України: монографія / І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С. Т. Полторак та ін. Харків, 2012. 297 с.
6. Алексеев О. Л. Сутність, особливості змісту і структури готовності військовослужбовців Державної прикордонної служби України до охорони закордонних дипломатичних установ. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. Хмельницький, 2011. № 4. С.6 - 10.
7. Антипов В. В. Психофизиологическая адаптация к экстремальным ситуациям. Москва, 2004. 173 с.
8. Апчел В. Я., Циган В.Н. Стресс и стрессоустойчивость человека. Санкт-Петербург, 2002. 86 с.
9. Афанасьев А. О., Софіян Д. В. Формування особистісної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України:*

- тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький, 2018. С. 531 -535.
10. Бабаян Ю. О., Грішман Л. О. Особливості психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2.13_4 (дата звернення: 31.10.2017).
  11. Бабенко О. В., Домашенко Л. М. Методические рекомендации для военных психологов при работе с посттравматическим стрессом. Ростов-на-Дону, 2000. 156 с.
  12. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ : дис. д-ра психол. наук із юридичної психології : 19.00.06 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2004.
  13. Белова М. Э., Будиянский Н. Ф. Индивидуально-личностные особенности стрессоустойчивости сотрудников негосударственных предприятий безопасности. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* / ред. акад. С. Д. Максименка. Київ, 2007. Вип. 33. С. 272 – 278.
  14. Білий В. Я., Варус В. І. Медико-соціальні проблеми професійної надійності військовослужбовців у контексті національної безпеки України. *Наука і оборона*, 2009. № 1. С. 16 – 20.
  15. Білова М. Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Одеса, 2007. 20 с.
  16. Білорус А. М. Педагогічні умови формування інформаційної культури у майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2010. 20 с.
  17. Битехтина Л. Д. Готовность к действиям в экстремальных ситуациях среди военных. *Вопросы психологии*. 2005. № 11. С.41 – 47.
  18. Богданюк О. Д. Про стан готовності майбутніх прикордонників до роботи кінологами. Національна академія Державної прикордонної служби

- України ім.Б.Хмельницького. URL: http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Pedagogica/2_bogdanjuk.doc.htm (дата звернення: 30.03.2018).
19. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2007. 20 с.
  20. Боднар А. Я., Макаренко Н. Г. Психологічні особливості стресостійкості представників стресогенних професій (на прикладі працівників приватних охоронних структур). *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. Київ, 2013. Т. 149. С. 49 – 56.
  21. Бодров В. А., Обознов А. А. Система психической регуляции стрессоустойчивости. *Психологический журнал*. 2009. Т. 21. № 4. С. 32–38.
  22. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление: монография. Москва, 2006. 528 с.
  23. Бойко О. В., Гузенко І. М., Кожевников В. М., Миценко Д. В. та ін. Психологічна підготовка Ч.1 (теоретичний аспект): навчально-методичний посібник. Львів, 2010. 200 с.
  24. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель : от идеи к образовательной парадигме. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 7 – 13.
  25. Варій М. Й., Козар М. М., Коваль М. С. Військова психологія і педагогіка. Львів, 2003. 624 с.
  26. Визначення травматичності бойового досвіду та психологічна діагностика стійкості військовослужбовців Національної гвардії України до травматизації бойовим досвідом : метод. реком. / О. С. Колесніченко. Харків, 2017. 63 с.
  27. Виноград О. В. Педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців у процесі навчання у школі кінологів: дис. кандидата пед. наук із військової педагогіки та психології : 20.02.02 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2000.
  28. Военная психология – методология, теория, практика. Учебно-методическое пособие / ред. Корчемного П. А. Москва, 1996. 213 с.

29. Военная психология и педагогика: учебное пособие / под ред. П. А. Корчемного, Л. Г. Лаптева, В. Г. Михайловского. Москва, 1998. 384с.
30. Войцехівський О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2012. 16 с.
31. Володарська Н. Д. Готовність до психокорекційної роботи майбутніх фахівців в системі підготовки гештальт-терапевтів. *Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка*. Київ, 2014. Т.Х. Вип.26. С.125 – 134.
32. Воробйова І. В. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В. Модель професійної психологічної готовності до діяльності представників ризиконебезпечних професій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: збірник наукових праць. Харків, 2013. Вип. 14, Ч. 1. С. 71 – 93.
33. Глузман О. В. Базові компетентності : сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 51 – 61.
34. Гринберг Дж. Управление стрессом. Санкт-Петербург, 2002. 496 с.
35. Давыдов В. В. Психология деятельности как основа формирования способности и готовности к практической деятельности . Москва, 1997. 231 с.
36. Демський В. В. Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії у офіцерів-прикордонників : авторефер. дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький, 2009. 22 с.
37. Дем'янюк Ю. А. Забезпечення готовності науково-педагогічного складу до формування проєктувальних умінь у майбутніх офіцерів-прикордонників. *Вісник Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького*. 2012. № 4. С. 34 – 40.
38. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дисс. ... на соискание научной степени д-ра пед. наук. Москва, 1983. 32 с.

39. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. Готовность к деятельности в напряженных условиях: Психологический аспект. Минск, 1985. 206с.
40. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск, 1976. 175 с.
41. Заболотна О. Р. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2012. 16 с.
42. Заболотний С. М. Психологічна готовність командира підрозділу охорони державного кордону до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях: сутність та структура. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. № 715. Серія : Педагогіка та психологія / наук. ред. І. С. Руснак. Чернівці, 2014. С. 63 – 70.
43. Закон України про освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.01.2019).
44. Запорожцева Г. Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1999. 20 с.
45. Збірник нормативно-правових актів з питань соціальної адаптації осіб, звільнених із військової служби [Колектив укладачів]. Київ, 2005. 200 с.
46. Євсюков О. П. Екстремальна психологія: підручник [О. П. Євсюков, А. С. Куфлієвський, Д. В. Лебедев та ін.]; ред. проф. О. В. Тімченка. Київ, 2007. 502 с.
47. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання / упоряд. Л. Галіцина. Київ, 2005. 128 с.
48. Інтегроване управління кордонами: підручник. Хмельницький, 2012. 128с.
49. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія. Київ, 2000. 332 с.
50. Карамушка Л. М. Психологія управління : навчальний посібник. Київ, 2003. 344 с.

51. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Введение в профессию военного психолога: учебное пособие. под редакцией Ю. П. Зинченко, Москва, 2007. 208 с.
52. Караяни А., Сыромятников И. Прикладная военная психология. Санкт-Петербург, 2006. 337 с.
53. Климишин О. І. Особливості організації та надання християнсько-психологічної допомоги учасникам АТО. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ. 2016, № 1 (7). С. 90 – 100.
54. Кирьякова Е. Н. Проявление риска в деятельности специалистов опасных профессий: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Москва, 2003. 242 с.
55. Кобзар А. О. Виховна робота у Збройних Силах України: підруч. [А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк та ін.]; за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці, 2011. 408 с.
56. Кокун О. М. Методологічні засади та практичні заходи психофізіологічного забезпечення професійного становлення фахівця. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 5. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 214 – 223
57. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія. Київ, 2004. 265 с.
58. Колесніченко О. С. Розробка методики «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності». *Збірник наукових праць Харківського університету повітряних сил*. 2014. Вип. 1(38). С. 85 – 91.
59. Колтунович Т. А. Як не згоріти в полум'ї професії: теорія, діагностика, корекція: навчально-методичний посібник. Чернівці, 2016. 164 с.
60. Комаров К. Э. Психологическая подготовка к действиям в условиях повышенного риска («Стресс-менеджмент»). Москва, 2002. 97 с.

61. Копаниця Д. Види психологічної готовності військовослужбовців ЗСУ. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених ад'юнктів слухачів курсантів і студентів *Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка*. Текст за заг редакцією І. В. Толока. Київ, 2017. С.40 – 41.
62. Корнійчук Ю. Г. Структура готовності майбутніх офіцерів до організації виховної діяльності з військовослужбовцями строкової служби. Україна наукова: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2011. С. 96 – 97.
63. Корольчук В. М. Психологія стресостійкості особистості. Київ, 2009. 261с.
64. Корольчук М. С. Актуальні проблеми психофізіології військової діяльності: навч. посібник. Київ, 1996. 164 с.
65. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Київ, 2002. 272 с.
66. Климов Е. А. Психология профессионала. Москва, Воронеж, 1996. 400 с.
67. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ, 2007. 432 с.
68. Крайнюк В. М. Теорія та практика психологічної допомоги. Київ, 2003. 158 с.
69. Краснянская Т. М. Психология самообеспечения безопасности: монография. Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования «Пятигорский гос. лингвистический ун-т». Пятигорск, 2009. 279 с.
70. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення професійної діяльності військових спеціалістів. Київ, 1997. 24 с.
71. Кучеренко С. М. Оценка психологической готовности студентов к профессиональной деятельности как одно из направлений повышения качества подготовки специалистов. *Вісник Харківського університету. Серія «Психологія»*. 1998. № 403. С. 121 – 130.
72. Луговий В. І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. Педагогіка і психологія. 2009. № 2. С. 13 – 26.

73. Максименко С. Д., Мельник П. В., Олексієнко Б. М. Основи військової психології: навчальний посібник. Хмельницький, 2002. 532 с.
74. Матеюк О. А. Психологічні особливості професійної ідентичності майбутніх суб'єктів праці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Львів, 2014. № 1. С.131 – 140.
75. Матохнюк Л. О. Дослідження процесу формування психологічної готовності курсантів-прикордонників інженерних груп до професійної діяльності в ВВНЗ [Текст]. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки*. Київ, 2006. Вип. 10 (34). С. 222 – 229.
76. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : дис... канд. психол. наук із педагогічної та вікової психології : 19.00.07 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. 219 с.
77. Мілорадова Н. Е. Комунікативна установка у професійному розвитку працівників міліції громадської безпеки. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2014. Вип. № 3 (40). С. 286 – 291.
78. Мичурин М. И. Психологическая подготовка военнослужащих к действиям в экстремальных ситуациях. *Научно-практический журнал “Психология, социология и педагогика”* / под редакцией А. В. Машковцева. Москва, 2012. URL: <http://psychology.snauka.ru/2012/12/1494> (дата звернення 20.01.2018).
79. Мищенко Т., Пашилова О. Особенности психологической реабилитации участников вооруженных конфликтов. *Прикладная психология и психоанализ*. 2003. № 4. С.27-38.
80. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ, 1989. 233 с.
81. Мони́на Г. Б., Раннала Н. В. Тренинг «Ресурсы стрессоустойчивости». Снкт-Петербург, 2009. 250 с.
82. Москалець В. П., Свора́к С. Д. Феноменологічна база психологічних аспектів національної безпеки в Україні. *Науковий вісник Львівського*

- державного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць. Серія психологічна. Вип. 1. Львів, 2008. С. 246 – 261.*
83. Москалець В. П. Особливості сенсожиттєвих орієнтацій особистості працівників органів внутрішніх справ. Збірник наукових праць. № 45. Ч.ІІ. Державна прикордонна служба України. Національна академія Державної прикордонної служби ім. Б.Хмельницького. Хмельницький, 2008. С. 188 – 191.
  84. Мухіна Л. М. Проблема емоційного вигоряння співробітників кримінально-виконавчої системи. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»* / за наук. ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Миколаїв, 2014. С. 135 – 140.
  85. Наказ Міністра внутрішніх справ України від 08.12.2016 р. № 1285 “Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України”. Київ, 2016. 26 с.
  86. Наказ Командувача Національної гвардії України від 01.09.2017 р. № 555 “Про затвердження Інструкції з організації психологічного супроводу виконання службово-бойових завдань особовим складом Національної гвардії України”. Київ, 2017. 34 с.
  87. Недбай М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності : дис. канд. пед. наук із теорії і методики професійної освіти : 13.00.04 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2009. 300 с.
  88. Норчук Ю. В. Сутність та зміст психологічної готовності до професійно-службової діяльності майбутніх військовослужбовців як особистісного утворення. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ; Ніжин, 2015. Т.ІХ. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 7. С. 236 – 244.*

89. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навчально-методичний посібник / за ред. Г. П. Воробйова. Львів, 2012.
90. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б.Хмельницького. Хмельницький, 2008. 66 с.
91. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Інституту кримінально-виконавчої служби. Освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”. Київ, 2014. 24 с.
92. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”. Дніпропетровськ, 2013. 48с.
93. Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника академії Служби безпеки України. Київ, 2008. 36 с.
94. Основи зоопсихології, етології та вищої нервової діяльності собаки : навч. посібн. Хмельницький, 2000. 302 с.
95. Основи психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до виконання службово-бойової діяльності в екстремальних умовах: навч. посібн. / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків, 2017. 127 с.
96. Остапенко Е. О. Амбівалентність розуміння феномена „готовність”. *Вісник Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”*. Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. Київ, 2009. № 3 (27). Ч.2. С. 152 – 157.
97. Ответчиков А. В. Психические состояния военнослужащих в особых условиях боевых действий. Москва, 1991. 176 с.
98. Пасічник В. І. , Ліпатов І. І, Шестопалова Л. Ф., Приходько І. І. та ін Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посібн. Харків, 2010. 354 с.

99. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції: дис. канд. психол. наук : 19.00.09 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015.
100. Перепелюк Т. Д., Ільченко І. С. Організація і методика соціально-психологічних тренінгів: навч. підручник. Умань, 2014. 255 с.
101. Підготовка інспекторів-кінологів зі службовими собаками (дидактичний аспект): навчально-методичний посібник / А. О. Афанасьєв, С. В. Серховець. Хмельницький, 2015. 58 с.
102. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека . Москва, 2002. 160 с.
103. Пономаренко В. А. Екстремальність і проблема відношення до професійної діяльності. *Світ психології*. 2010. № 4. С. 41 – 43.
104. Поповский П. Я. Подготовка войскового разведчика: учебное пособие. [П. Я. Поповский и др.]. Москва, 1991. 336 с.
105. Порадник з питань соціальної адаптації особам, звільненим із військової служби / під заг. ред. першого заступника Міністра оборони Білого В. Я. Київ, 2004. 140 с.
106. Потапчук Є. М., Лазоренко О. В. Критерії, показники та рівні психологічної готовності персоналу прикордонних підрозділів до дій в екстремальних умовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. 2013. Вип. 41. С. 71 – 78.
107. Потапчук Є. М., Потапчук Н. Д. Самоконтроль особистості в екстремальних та кризових ситуаціях як важлива умова самозбереження. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 17. С.231 – 240.
108. Приходько І., Колесніченко О., Мацегора Я., Чижевський С. Мобільний центр психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2018 Вип. 2 URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_psh.pdf (дата звернення 25.01.2019).

109. Приходько І. І., Колесніченко О. С., Мацегора Я. В. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах. *Чесць і закон*. 2014. № 3. С. 68 –74.
110. Приходько І. І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2015. № 2(33). С. 35 – 39.
111. Приходько І. І. Сучасна система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю в Україні. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2017. Вип. 22. С. 214 – 222.
112. Про затвердження Постанови з організації діяльності кінологічних підрозділів органів внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 лип. 2012 р. № 640. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS380.html (дата звернення 20.01.2018)
113. Прокопенко А. В. Психолого-педагогічні детермінанти формування психологічної готовності психологів до професійної діяльності. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія : Психологія і педагогіка*. 2011. Вип. 18. С. 222 – 229.
114. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І.І. Приходько та ін. / за заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків, 2016. 281 с.
115. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Методичний посібник / уклад. Д. Д. Романовська, О. В. Ілащук. Чернівці, 2014. 133 с.
116. Профілактика самогубств серед військовослужбовців Національної гвардії України : навч. посіб. / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків, 2016. 117 с.

117. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків, 2017. 308 с.
118. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації [Текст] : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін. Харків, 2016. 335 с.
119. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: кол. Менографія / М. І. Мушкевич, Р. П. Федоренко, А. П. Мельник / ред. М. І. Мушкевич. Луцьк, 2016. 356 с.
120. Психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: монографія. Назаров О. О. та ін.; Харків, 2008. 184 с.
121. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків, 2016. 571 с.
122. Психологія професійної діяльності офіцера: підручник / Академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 1999. 488 с.
123. Пуни А. Ц. Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованиям в спорте. Москва, 1973. 113 с.
124. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології : навч. посібн. Київ, 2005. 278 с.
125. Романишина Л. М., Богданюк О. Д. Роль викладача у формуванні готовності майбутніх кінологів до службової діяльності. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. Збірник статей. Вип. 11. Ч.1. Ялта, 2006. С. 48 – 54
126. Романишин А. М., Бойко О. В. Первинна психологічна допомога і реабілітація в бойових умовах. Львів, 2014. 122 с.
127. Савицька О. В. Психологічна готовність випускників вишу до початку професійної діяльності. *Психолого-педагогічне забезпечення особистісного*

- розвитку майбутнього фахівця з вищою освітою: збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 червня 2014 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. С.59 – 67.*
128. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ, 2008. 280 с.
  129. Самоукина Н. В. Карьера без стресса. Санкт-Петербург, 2003. 256 с.
  130. Сандомирский М. Е. Защита от стресса. Москва, 2001. 336 с
  131. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138 – 143.
  132. Серховець С. Особливості планування, організації та проведення тренувань інспекторів-кінологів зі службовими собаками в підрозділах охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки* / [гол. ред. О. В. Діденко]. Хмельницький, 2016. № 1(3). С. 157 – 171.
  133. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург, 2003. 250 с.
  134. Сиромятников І. В. Прикладна воєнна психологія. Харків, 2010. 480 с.
  135. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Харків, 2007. 273 с.
  136. Софіян Д. В. Внутрішні чинники розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Теорія і практика сучасної психології*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету, Запоріжжя, 2018. Вип. 6. С. 161 – 165.
  137. Софіян Д. В. З досвіду впровадження програми розвитку психологічної готовності курсантів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації. *Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу з нагоди 100-річчя з дня утворення Кам'янець-Подільського*

- національного університету імені Івана Огієнка (24 жовтня 2018 р., м. Кам'янець-Подільський). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 54 – 58.
138. Софіян Д. В. Емпіричні показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 3. Т. 2. С.101 – 106.
  139. Софіян Д. В. Концептуальні та методичні засади розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2019. Вип. 1. С. 187 – 192.
  140. Софіян Д. В. Рівневі характеристики психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Хмельницький, 2018. Вип. 2. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_psh.pdf (дата звернення 24.01.2019)
  141. Софіян Д. В. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кінолога. *Соціально-психологічний портрет військового професіонала: збірник тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конфер., 14-15 грудня 2017 р. / Мін-во оборони України, Житомир. військ. ін-т ім. С. П. Корольова*. Житомир, 2017. С. 63-65.
  142. Софіян Д. В. Теоретичні засади психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності / *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. № 2 (18)*. Миколаїв, 2017. С. 194-200.
  143. Староконь Є. Г. Психологічні аспекти виховної діяльності та спілкування офіцера. Житомир, 2002. 304 с.
  144. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. Санкт-Петербург, 2001. 272 с.
  145. Теорія та практика психологічної допомоги : навч. посіб. / В. І. Пасічник, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова та ін. Харків, 2011. 250 с.

146. Технологія тренінгу / упоряд. : О.Главник, Г.Бевз / за заг. ред. С. Максименка. Київ, 2005. 112 с.
147. Тимченко А. В. Проблема психологической готовности военного специалиста к экстренному действию в состоянии эмоционального стресса: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 1995. 24 с.
148. Тимченко А. В. Психогении в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции. Методическое пособие. Харьков, 1995. 91 с.
149. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях. Харьков, 2009. 243 с.
150. Тимченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування : монографія. Харків, 2000. 268 с.
151. Томас У. М. Психология социальных ситуаций. *Психологическая наука*. 2011. №2. С.29-34.
152. Тышкова М. И. Исследование устойчивости личности в трудных ситуациях. *Вопросы психологии*. 1987. № 1. С. 27-39.
153. Толочек В. А. Современная психология труда : [учебн. пособие]. Санкт-Петербург, 2005. 479 с.
154. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. *Психологія і суспільство*. 2010. №4. С. 41 – 46.
155. Томчук, М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності : монографія. Хмельницький, 2003. 154 с.
156. Хіміч В. Особливості сутності та структури психологічної готовності офіцерів-прикордонників до прийняття рішень в умовах ведення сучасних бойових дій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки* . Хмельницький, 2016. Вип. 1(3). С. 240 – 251.

157. Хуртенко О. В. Формування у майбутніх організаторів-тренерів психологічної готовності до прийняття рішень у екстремальних ситуаціях: дис. канд. психол. наук: 19.00.09 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2008.
158. Фатин Д. А., Бондарев С. Н., Бондарев А. С., Логвиненко С. В., Севодняев В. М., Сидельников А. В. Собаки специального назначения. Рассекреченные методики подготовки охранных собак. Москва, 2005. 122с.
159. Формування творчої особистості в процесі навчання: теорія, практика, досвід : монографічний посібник / Л. В. Кондрашова, З. В. Друзь, Н. І. Білоконна, З. М. Мірошник. Кривий Ріг – Київ, 2009. 559 с.
160. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури зі спеціальності «Педагогіка вищої школи». Дніпропетровськ, 2014. 120 с.
161. Шевченко В. Є. Психологічний аналіз забезпечення професійної надійності і боєздатності військовослужбовців Збройних Сил України. *Психологія*. 2011. № 1. С. 38 – 43.
162. Шестопалова Л. Ф. Профілактика постравматичних стресових розладів у жертв надзвичайних подій: медико-психологічні аспекти. *Гуманітарний часопис*. 2005. № 1. С.103 – 108.
163. Шестопалюк О. В. Інноваційні моделі навчання в діяльності вищих навчальних закладів. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2013. № 3. С. 118 – 124.
164. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции: монография. СПб.: Питер, 2007. 256 с.
165. Широбоков С. Оценка качества подготовки конкурентоспособного специалиста. URL: <http://www.prof.msu.ru/PC/epub/001.htm> (дата звернення: 05.05.2018).
166. Юр'єва Н. В. Дієвість набутої системи стресостійкості військовослужбовців підрозділів з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних. *Збірник наукових праць Національної академії Державної*

- прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки.* Хмельницький, 2015. № 1(74). С. 157 – 171.
167. Ягупов В. Військова психологія: підручник. Київ, Тандем, 2004. 656 с.
  168. Ягупов В. В. Військова й соціальна психологія: навч. посібн. Київ, 2000. 522 с.
  169. Ягупов В. В., Єрохін С. Г., Кожедуб О. В., Кирик О. В. та ін. Військове виховання: історія, теорія та методика. Київ, 2002. 560 с.
  170. Яковенко С. І., Яковенко Т. М. Психічна стійкість військовослужбовців до впливу екстремальних чинників. Київ, 2008. 265 с.
  171. Akomolafe M. J. Emotional Intelligence and Locus of Control as Predictors of Burnout among Secondary School Teachers in Ondo State, Nigeria. *European Journal of Social Sciences*, 2011. Vol. 2.(3). P. 369 –378.
  172. Baerwald M. Burnout – Die Seuche des 21. Jahrhunderts. Studienarbeit. München : GRIN Verlag, 2008. 28 s.
  173. Bakker A. B. An organizational and social psychological perspective on burnout and work engagement [A. B. Bakker, W. B. Schaufeli, E. Demerouti, M. C. Euwema]. *The Scope of Social Psychology : Theory and Applications* ; ed by M. Hewstone, H. Schut, J. de Wit [eds.]. NY : Psychology Press, 2007. 352 p.
  174. Bakker A. B. Burnout contagion among intensive care nurses. *Journal of advances nursing*. 2005. Vol. 51 (3). P. 276 – 287.
  175. Bencomo J., Paz C., Liebster E., Bencomo J. Personality traits, psychological adjustment, and burnout syndrome in nursing staff. *Investigation Clinical*. 2004. Vol. 45(2). P. 113 – 120.
  176. Billings A. G., Moos R.H. Coping, stress and social resources among adults with unipolar depression. *Journal of Personamity and Social Psychology*. 1984. № 46 (4). P. 877 – 891.
  177. Brock B. L. Marilyn L. G. Avoiding Burnout: A Principal's Guide to Keeping the Fire Alive. Thausand Oaks, CA : Corwin Press, 2002. 136 p.
  178. Byrne B. M. Burnout: testing for the validity, replication, and invariance of causal structure across elementary, intermediate, and secondary teachers. *America Educational Research Journal*. 1994. Vol. 31 (3). P. 645 –6 73.
  179. Carroll J. F. X., White W. L. Theory building : Integrating individual and

- environmental factors within an ecological framework. *Job stress and burnout : Research, theory, and intervention perspectives* ; ed. by W. S. Pain. Beverly Hills; London; New Dehli, 1982. P. 41 – 60.
180. Childs J. H., Stoeber J. Do you want me to be perfect? Two longitudinal studies on socially prescribed perfectionism, stress and burnout in the workplace. *Work & Stress*. 2012. Vol. 26 (4). P. 347–364.
  181. Clipa O., Boghean A. Stress factors and solutions for the phenomenon of vurnout of preschool teachers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 180. P. 907 – 915.
  182. Conway V. J., Terry D. J. Appraised controllability as a moderator of the effectiveness of different coping strategies: A test of the goodness of fit hypothesis. *Australian Journal of Psychology*. 1992. Vol. 44 (1). P. 1–7.
  183. Cunradi C. B., Chen M-J., Lipton R. Association of Occupational and Substance Use Factors with Burnout among Urban Transit Operators. *Journal of Urban Health*, 2009. Vol. 86. № 4. P. 562 – 570.
  184. Friedman I. A. Burnout in teachers : Shattered Dreams of Impeccable Professional Performance. *Psychoterspy in Practice*, 2000. Vol. 56 (5). P. 595 –606.
  185. Friedman I. A. Directions In Teacher Training For Low-Burnout Teaching : Lessons From the Research. Thriving, Surviving, or Going Under : Coping with everyday lives ; ed. by Erica Frydenberg. Greenwich: Information Age Publishing, 2004. P. 305 – 326.
  186. Grebot E. Stress et burnout au travail : identifier, prévenir, guéri. Paris : Groupe Eyrolles, 2008. 246 s.
  187. Greenglass E. R. Proactive coping. *Beyond coping : Meeting goals, vision, and challenges* ; ed. by E. Frydenberg. London : Oxford University Press, 2002. P. 37 – 62.
  188. Howard S., Johnson B. Resilient Teachers : Resisting Stress and Burnout. *Social Psychology of Education*. 2004. Vol. 7. № 4. P. 399 – 420.
  189. Karm M. Reflection tasks in pedagogical training courses. *International journal for academic development*. 2010. Vol. 15. Iss. 3. P. 203 – 214.
  190. Kolbatz K.-P. Burn-out-Syndrom: Infarkt der Seele. Norderstedt: Books on

- Demand GmbH, Books on Demand, 2005. 152 s.
191. Lafferty J. C. Perfectionism: a sure care of happiness. CA: Wilshire Book Co, 1997. 188 p.
  192. Maslach C., Schaufeli W. B., Leiter M. P. Job burnout. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 397 – 422.
  193. Noone S. J., Hastings R. P. Values and psychological acceptance as correlates of burnout in support staff working with adults with intellectual disabilities. *J. of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*. 2011. Vol.4. №2. P. 79 – 89.
  194. Nowack K. M. Type A, hardiness, and psychological distress. *Journal of behavioral Medicine*. 1986. Vol. 9 (6). P. 537 – 548.
  195. Penley J. A., Tomaka J., Wiebe J. S. The association of coping to physical and psychological health outcomes: a meta-analytic review. *J. Behav Med*. 2002. Vol. 25. P. 551 – 603.
  196. Rothlin P., Werder P. R. Diagnose Boreout : warum Unterforderung im Job krank macht. Heidelberg: Redline Wirtschaft, 2007. 136 s.
  197. Schaufeli W. B., Leiter M. P., Maslach C. Burnout : 35 years of research and practice. *Career Development International*. Vol. 14. № 3. 2009. P. 204 – 220.
  198. Schaufeli W. B., Buunk B. P. Burnout : An Overview of 25 Years of Research and Theorizing. Handbook of work and health psychology; ed by M. J. Schabracq [eds.]. Chichester: John Wiley & Sons, 2003. P. 383 – 425.
  199. Schwartz S. H. Basic human values: Their content and structure across countries. In A. Tamayo, J. B. Porto [eds.]. Valores e comportamento nas organizações. Petrópolis, Brazil : Vozes, 2005. P. 21 – 55.
  200. Skaalvik E. M. Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education*. 2010. Vol. 26. P. 1059 – 1069.
  201. Taris T. W. Why do perfectionists have a higher burnout risk than others? The mediational effect of workaholism. *Romanian Journal of Applied Psychology*. 2010. Vol. 12. № 1. P. 1 – 7.
  202. Taylor B. Identifying sources and effects of career fatigue and burnout for mental health nurses: A qualitative approach. *Int. J. Ment / Health Nurs*. 2004. Vol. 13. № 2. P. 117 – 125.

203. The Concise Dictionary of Pastoral Care and Counseling / ed. by Glen H. Asquith Jr. Nashville : Abingdon Press, 2010. 328 p.
204. Toker S. Job burnout and depression: Unraveling their temporal relationship and considering the role of physical activity. *Journal of Applied Psychology*. Vol. 97(3). 2012. P. 699 – 710.
205. Vallerand R. J. On the role of passion for work in burnout : A process model. *J. of Personality*. 2010. Vol. 78 (1). P. 289 – 312.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Психологічна готовність офіцерів-кінологів до професійної діяльності»

Інструкція. Шановні курсанти! Дайте, будь ласка, відверті та щирі відповіді на запитання, що стосуються важливих аспектів Вашої професійної діяльності. Результати анкети будуть використані для оптимізації професійної підготовки військовослужбовців-кінологів.

Прізвище, ім'я _____ Вік _____ Стать _____

Курс навчання (або досвід роботи у професії) _____

1. Чому Ви вибрали професію саме військовослужбовця-кінолога? Обґрунтуйте свою відповідь.

---

2. На Вашу думку, професійна діяльність офіцерів-кінологів це-

---

---

3. Що є найважливішим, на Ваш погляд, у Вашій роботі? _____

---

4. Чи любите ви собак? Обґрунтуйте свою відповідь. _____

---

5. Чи подобається Вам турбуватися про собак: доглядати за ними, годувати, дресирувати тощо? Обґрунтуйте свою відповідь _____

_____

_____

6. Які найбільші труднощі і проблеми професії військовослужбовця-кінолога?

_____

_____

_____

_____

_____

7. Що найбільше подобається Вам у Вашій професії?

_____

_____

_____

_____

_____

8. Як Ви гадаєте, Ви готові до професійної діяльності офіцера-кінолога? Обґрунтуйте свою відповідь.

_____

_____

_____

_____

_____

9. Чи маєте Ви досвід самостійної підготовки до професії? Якщо так, то який саме. _____

_____

_____

_____

_____

10. Як Ви гадаєте, в чому проявляється суть саме психологічної готовності до професійної діяльності офіцера-кінолога?

---

11. Які, на Вашу думку, індивідуально-особистісні якості впливають на формування психологічної готовності до професійної діяльності офіцера-кінолога? Назвіть 5 – 6 якостей.

---

12. З якими зовнішніми або внутрішніми факторами пов'язана психологічна готовність до професійної діяльності офіцера-кінолога?

---

13. Чи сприяє навчання (у тому числі і на курсах підвищення кваліфікації) розвитку психологічної готовності до професійної діяльності офіцерів-кінологів? Якщо так, то чим саме?

---

14. Як Ви гадаєте, як можна розвивати психологічну готовність до професійної діяльності в офіцерів-кінологів в умовах професійної підготовки чи на курсах підвищення кваліфікації? Ваші пропозиції

Додаток Б

Методика діагностики рівня професійної спрямованості студентів

Т. Дубовицької

Інструкція: «Прочитавши нижченаведені судження, відзначте в листі відповідей, навпроти номера твердження, один з варіантів відповіді, що відповідає Вашій думці.

Вірно ++   Мабуть, вірно +   Мабуть, невірно -   Невірно --

Просимо Вас щиро висловити ту думку, яка існує у Вас на даний момент».

1. Каждый человек должен иметь возможность получить ту профессию, которая ему нравится, соответствует его интересами склонностям.
2. Если бы мне представилась возможность начать учиться заново, то я выбрал бы ту же профессию, которую сейчас получаю.
3. Вынужденно учусь на данном факультете в силу определенных обстоятельств, а не из желания получить данную профессию.
4. Мое желание получить данную профессию и работать по ней является достаточно стойким и обоснованным.
5. Учусь прежде всего для того, чтобы получить высшее образование, получаемая профессия мне малоинтересна.
6. Вижу мало хорошего для себя в моей будущей профессии.
7. Мои увлечения и занятия в свободное время связаны с будущей профессией.
8. В мире существует много других профессий, которые нравятся мне значительно больше, чем моя будущая профессия.
9. По собственной инициативе читаю дополнительную литературу, имеющую отношение к будущей профессии.
10. После окончания учебы буду дальше совершенствоваться по получаемой сейчас профессии, чтобы работать более эффективно.
11. Получаемая мною профессия и работа по ней вряд ли принесут мне в будущем моральное удовлетворение.

12. Постараюсь предпринять все необходимые меры, чтобы не работать по получаемой профессии.

13. Даже если это будет трудно, по окончании учебы буду стремиться найти работу (и работать) по получаемой сейчас профессии.

14. На данный момент работаю (или хочу найти работу) по получаемой мной профессии.

15. У меня нет желания работать по получаемой профессии.

16. При случае стремлюсь познакомиться с работой специалистов в области моей будущей профессии.

17. Если я и буду работать по получаемой сейчас профессии, то недолго.

18. Работа по получаемой профессии позволит мне в будущем в полной мере проявить себя, свои способности.

19. По окончании учебы приобрету другую профессию и буду работать по ней.

20. В жизни человека не все зависит от него самого, и ему приходится иногда мириться с обстоятельствами.

Обработка результатов. Подсчет показателей опросника производится в соответствии с ключом, где «Да» означает положительные ответы (верно; пожалуй, верно), а «Нет» – отрицательные (пожалуй, неверно; неверно).

Ключ Да 2, 4, 7, 9, 10, 13, 14, 16, 18

Нет 3, 5, 6, 8, 12, 12, 15 17, 19

За каждое совпадение с ключом начисляется один балл. Чем выше суммарный бал, тем выше уровень профессиональной направленности.

Ответы на вопросы 1 и 20 при обработке результатов не учитываются.

Анализ результатов. Полученный в процессе обработки ответов испытуемого результат расшифровывается следующим образом:

0 – 4 балла – низкий уровень профессиональной направленности;

5 – 13 баллов – средний уровень профессиональной направленности;

14 – 18 – высокий уровень профессиональной направленности.

Додаток В

Методика дослідження ригідності О. Конопкіна

Методика представляє собою перелік утверджень, з якими испытуемый може погодитися або ні.

Інструкція. Оцініть утвердження з позиції «згоди - незгоди»

Текст опросника

	Содержание утверждений		Нет
1.	Полезно читать книги, в которых содержится мысли, противоположенные моим собственным		
2.	Меня раздражает, когда отвлекают от важной работы (например, просят совета)		
3.	Праздники нужно отмечать с родственниками		
4.	Я могу быть в дружеских отношениях с людьми, чьи поступки не одобряю		
5.	В игре я предпочитаю выигрывать		
6.	Когда я опаздываю куда-нибудь, я не в состоянии думать ни о чем другом, кроме как скорее доехать		
7.	Мне труднее сосредоточиться, чем другим		
8.	Я много времени уделяю тому, чтобы все вещи лежали на своих местах		
9.	Я очень напряженно работаю		
10.	Неприличные шутки не редко вызывают у меня смех		
11.	Уверен, что за моей спиной про меня говорят		
12.	Меня легко переспорить		
13.	Я предпочитаю ходить известными маршрутами		
14.	Всю свою жизнь я строго слеую принципам, основанным на чувстве долга		
15.	Временами мои мысли проносятся быстрее, чем я успеваю их высказать		
16.	Бывает, что чья-то нелепая оплошность вызывает у меня смех		
17.	Бывает, что мне в голову приходят плохие слова, часто даже ругательства, я не могу от них никак избавиться		
18.	Я уверен, что в моем отсутствии обо мне говорят		
19.	Я спокойно выхожу из дома, не беспокоясь о том, заперта ли дверь, выключен ли свет, газ и т.п.		
20.	Самое трудное для меня в любом деле это начало		
21.	Я, практически всегда, сдерживаю свои обещания		
22.	Нельзя строго осуждать человека, нарушающего формальные правила		

23.	Мне часто приходилось, выполнив распоряжения людей, гораздо меньше знающих, чем я		
24.	Я не всегда говорю правду		
25.	Мне трудно сосредоточиться на какой-либо задаче или работе		
26.	Кое-кто настроен против меня		
27.	Я люблю доводить начатое до конца		
28.	Я всегда стараюсь не откладывать на завтра то, что можно сделать сегодня		
29.	Когда я иду или еду по улице, я часто подмечаю изменения в окружающей обстановке - подстриженные кусты, новые рекламные щиты и т. д.		
30.	Иногда я так настаиваю на своем, что люди теряют терпение		
31.	Иногда знакомые подшучивают над моей аккуратностью и педантичностью		
32.	Если я не прав, я не сержусь		
33.	Обычно меня настораживают люди, которые относятся ко мне дружелюбнее, чем я ожидал		
34.	Мне трудно отвлечься от начатой работы даже ненадолго		
35.	Когда я вижу, что меня не понимают, я легко отказываюсь от намерения доказать что-либо		
36.	В трудные моменты я умею позаботиться о других		
37.	У меня тяга к перемене мест, я счастлив, когда брожу где-нибудь или путешествую		
38.	Мне нелегко переключиться на новое дело, но потом, разобравшись, я справляюсь с ним лучше других		
39.	Мне нравился деятельно изучать то, чем я занимаюсь		
40.	Мать или отец заставляли подчиняться меня даже тогда, когда я считал это неразумным		
41.	Я умею быть спокойным и даже немного равнодушным при виде чужого несчастья		
42.	Я легко переключаюсь с одного дела на другое		
43.	Из всех мнений по спорному вопросу только одно является действительно верным		
44.	Я люблю доводить свои умения и навыки до автоматизма		
45.	Меня легко увлечь новыми затеями		
46.	Я пытаюсь добиться своего наперекор обстоятельствам		
47.	Во время монотонной работы я невольно начинаю изменять способ действия, даже если это порой ухудшает ее результат		

48.	Люди порой завидуют моему терпению и дотошности		
49.	На улице, в транспорт я часто разглядываю окружающих людей		
50.	Если бы люди не были настроены против меня, я бы достиг в жизни гораздо большего		

Обработка и интерпретация данных

Совпадение с ключом оценивается в 1 балл.

Ключ

«Нет»: 1, 4, 6, 8, 9, 11, 13, 14, 18, 20, 23, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 43, 44, 46, 48, 50.

«Да»: 2, 3, 5, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 32, 35, 36, 37, 41, 42, 45, 47, 49.

0 – 13 баллов - свидетельствуют о мобильности испытуемого;

14 – 27 баллов - испытуемый проявляет черты ригидности;

28 – 40 баллов - позволяют говорить о ригидности.

Додаток Д

«Шкала сумлінності» (В. В. Мельников, Л. Т. Ямпольський)

Інструкція досліджуваному: «У бланку для відповідей Вам запропоновані твердження. Якщо Ви погоджуєтеся з твердженням, поряд з ним поставте знак «+» («так»), якщо не погоджуєтеся – знак «-» («ні»)).

Бланк для відповідей

№	Твердження	Відповідь
1.	Я завжди строго дотримуюся принципів моралі.	
2.	Я завжди прислухаюся до почуття обов'язку і відповідальності.	
3.	Я вірю, що будь-які, навіть приховані вчинки не будуть безкарними.	
4.	Мене обурює, що злочинця можуть звільнити завдяки вдалому захисту адвоката.	
5.	Я вважаю, що дотримання законів є обов'язковим.	
6.	Я вважаю, що люди повинні відмовитися від будь-якого вживання спиртних напоїв.	
7.	Якби мені потрібно було навмисно сказати неправду людині, мені б довелося дивитися в бік. Оскільки соромно було б дивитися їй у очі.	
8.	Я люблю читати книги, статті на теми моралі.	
9.	Мене дратує, коли жінки палять.	
10.	Думаю, що існує одне-єдине правильне розуміння життя.	
11.	Коли хто-небудь виявляє глупоту чи неосвіченість, я стараюся його поправити.	
12.	Я людина з твердими переконаннями.	
13.	Я люблю лекції на серйозні теми.	
14.	Я вважаю, що будь-яку роботу потрібно доводити до кінця, навіть якщо здається, що у цьому немає необхідності	

Обробка результатів і інтепретація

За кожен позитивну відповідь начисляється 1 бал і підраховується їх сума. Результат, який знаходиться в діапазоні від 0 до 8 відповідає низькому рівню розвитку відповідальності, показники від 9 до 11 – індикатори середнього рівня розвитку відповідальності та отримані значення від 12 до 14 відображають високий рівень розвитку досліджуваної якості.

Додаток Е

Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю

Дж. Роттера

Інструкція: Вам пропонується ряд висловлювань, які стосуються різноманітних сторін життя і відношення до них. Оцініть, будь ласка, ступінь своєї згоди або незгоди із наведеними нижче твердженнями за 6-ти бальною шкалою:

Повна	-3 -2 -1 1 2 3	Повна
незгода		згода

Іншими словами, поставте навпроти кожного твердження один із шести запропонованих балів із відповідним знаком «+» (згода) або «-» (незгода).

Будьте, будь ласка, уважними і щирими. Бажаємо успіху!

Стимульний матеріал

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей і зусиль людини.
2. Більшість розлучень відбувається із за того, що люди не захотіли пристосуватися одне до одного.
3. Хвороба - справа випадку, якщо вже судилося захворіти, то вже нічого не вдієш.
4. Люди стають самотніми через те, то самі не виявляють інтересу і дружелюбності до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від везіння.
6. Марно докладати зусилля для того, щоб завойовувати симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини, батьки і добробут впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки самого подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.

9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли керівник повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.

10. Мої оцінки в школі, в інституті часто залежать від випадкових обставин (наприклад, настрою викладача) більше, ніж від моїх власних зусиль.

11. Коли я будую плани, то, загалом, вірю, що зможу здійснити їх.

12. Те, що багатьом людям здається удачею чи везінням, насправді є результатом довгих цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі і ліки.

14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не старалися, налагодити сімейне життя все одно не зможуть.

15. Те хороше, що я роблю, переважно гідно оцінюється іншими.

16. Люди виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не грають важливої ролі в моєму житті.

18. Я не намагаюся планувати своє життя далеко наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі більше залежали від моїх зусиль і рівня підготовленості.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначити, що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя жодною мірою не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям добитися успіху у своїх справах.

25. В кінці кінців, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в обставинах, що склалися.

27. Якщо я дуже захочу, то зможу прихилити до себе майже кожного.

28. На підростаюче покоління впливає так багато обставин, що зусилля батьків щодо її виховання часто виявляються марними.

29. Те, що зі мною трапляється, - це справа моїх власних рук.

30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять саме так, а не інакше.

31. Людина, яка не змогла добитися успіху у своїй роботі, швидше за все, не виявила достатньо зусиль.

32. Частіше за все я можу добитися від членів моєї сім'ї того, що хочу.

33. В неприємностях і невдачах, що були в моєму житті, частіше були винні інші люди, ніж я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від простуди, якщо за ним стежити і правильно одягати.

35. У складний обставин я вважаю за краще почекати, поки проблеми не вирішаться самі собою.

36. Успіх є результатом наполегливої праці і мало залежить від успіху чи везіння.

37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від кого б то не було, залежить щастя моєї сім'ї.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.

39. Я завжди вважаю за краще приймати рішення і діяти самостійно, ніж сподіватися на допомогу інших людей чи на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі її старання.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити навіть при дуже сильному бажанні.

42. Здібні люди, які не змогли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому лише себе.

43. Багато моїх успіхів стали можливими тільки завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість моїх невдач сталися від невміння, незнання чи ліні і мало що залежало від везіння чи невезіння.

Обробка результатів тесту включає два етапи.

1 етап

Підрахуйте суму балів, при цьому за кожне співпадіння з ключем нараховується 1 бал. Тобто, якщо на питання 2 відповідь -, то бал не нараховується, а якщо +, то нараховується і т. д.

А якщо на питання 1 відповідь -, то 1 бал нараховується, а якщо +, то ні.

+ 2,3,4, 10, 11,13,14, 16,18,21,23,25,27,28,30,32,33, 35,38,40.

- 1, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 26, 29, 31, 34, 36, 37,39.

2 етап

Переводимо сирі бали в стени (стандартні оцінки). Стени представлені в 10-ти бальній шкалі і дають можливість порівнювати результати різноманітних досліджень.

Таблиця для переводу «сирих» балів в стени.

БАЛИ		СТЕНИ	→
від - 132	до - 13		1
-13	-2		2
-2	10		3
10	22		4
22	33		5
33	45		6
45	57		7
57	69		8
69	80		9
80	132		10

Додаток Ж

Методика визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації у стресі «Прогноз»

Інструкція: «Вам пропонується тест із 84 запитань, на кожний із яких Вам необхідно відповісти «так» або «ні». Пропонувані запитання стосуються Вашого самопочуття, поведінки або характеру. «Правильних» або «неправильних» відповідей тут немає, тому не намагайтеся довго їх обдумувати – відповідайте, виходячи з того, що більше відповідає Вашому стану або уявленням про самого себе. Якщо Ваш відпові́дь позитивний, то зафарбуйте прямокутник з відпові́ддю «так» над номером відповідного запитання; якщо відпові́дь негативний, то зафарбуйте прямокутник з відпові́ддю «ні». Якщо Ви заважаєтесь з відпові́ддю, то зафарбуйте обидва прямокутника, що відповідає відпові́ддю «не знаю».

Текст опитувальника:

1. Іноді мені в голову приходять такі неприємні думки, що краще о них нікому не розповідати.
2. Запори у мене бувають рідко (або не бувають зовсім).
3. Часами у мене бувають приступи сміху або плачу, з якими я ніяк не можу впоратися.
4. Бувають випадки, що я не виконую своїх обіщань.
5. У мене часто болить голова.
6. Іноді я кажу неправду.
7. Раз в тиждень або частіше я без будь-якої видимої причини відчуваю жар по всьому тілу.
8. Бувало, що я говорив про речі, в яких не розуміюся.
9. Буває, що я серджусь.
10. Тепер мені важко сподіватися на те, що я щось досягну в житті.
11. Буває, що я відкладаю на завтра те, що потрібно зробити сьогодні.

12. Я охотно принимаю участие в собраниях и других общественных мероприятиях.

13. Самая трудная борьба для меня – борьба с самим собой.

14. Мышечные судорога и подергивания у меня бывают редко (или не бывают совсем).

15. Иногда, когда я неважно себя чувствую, я бываю раздражительным.

16. Я довольно безразличен к тому, что со мной будет.

17. В гостях я держусь за столом лучше, чем дома.

18. Если мне не грозит штраф и машин поблизости нет, я могу перейти улицу там, где мне хочется, а не там, где положено.

19. Я считаю, что моя семейная жизнь такая же хорошая, как у большинства моих знакомых.

20. Мне часто говорят, что я вспыльчив.

21. В детстве у меня была такая компания, где все старались всегда и во всем стоять друг за друга.

22. В игре я предпочитаю выигрывать.

23. Последние несколько лет большую часть времени я чувствую себя хорошо.

24. Сейчас мой вес постоянен (я не полнею и не худею).

25. Мне приятно иметь среди своих знакомых значительных друзей, это как бы придает мне вес в собственных глазах.

26. Я был бы довольно спокоен, если бы у кого-нибудь из моей семьи были неприятности.

27. С моим рассудком творится что-то неладное.

28. Меня беспокоят сексуальные (половые) вопросы.

29. Когда я пытаюсь что-то сказать, то часто замечаю, что у меня дрожат руки.

30. Руки у меня такие же ловкие и проворные, как прежде.

31. Среди моих знакомых есть люди, которые мне не нравятся.

32. Думаю, что я человек обреченный.

33. Я ссорюсь с членами моей семьи очень редко.
34. Бывает, что я с кем-нибудь немного посплетничаю.
35. Часто я вижу сны, о которых лучше никому не рассказывать.
36. Бывает, что при обсуждении некоторых вопросов я особенно не задумываюсь, соглашаюсь с мнением других.
37. В школе я усваивал материал медленнее, чем другие.
38. Моя внешность меня, в общем устраивает.
39. Я вполне уверен в себе.
40. Раз в неделю или чаще я бываю очень возбужденным или взволнованным.
41. Кто-то управляет моими мыслями.
42. Я ежедневно выпиваю необычно много воды.
43. Бывает, что неприличная или даже непристойная шутка вызывает у меня смех.
44. Счастливее всего я бываю, когда я один.
45. Кто-то пытается воздействовать на мои мысли.
46. Я люблю сказки Андерсена.
47. Даже среди людей я обычно чувствую себя одиноким.
48. Меня злит, когда меня торопят.
49. Меня легко привести в замешательство.
50. Я легко теряю терпение с людьми.
51. Часто мне хочется умереть.
52. Бывало, что я бросал начатое дело, так как боялся, что не справлюсь с ним.
53. Почти каждый день случается что-нибудь, что пугает меня.
54. К вопросам религии я отношусь равнодушно, она меня не занимает.
55. Приступы плохого настроения бывают у меня редко.
56. Я заслуживаю сурового наказания за свои поступки.
57. У меня были очень необычные мистические переживания.
58. Мои убеждения и взгляды непоколебимы.

59. У меня бывают периоды, когда из-за волнения я теряю сон.
60. Я человек нервный и легковозбудимый.
61. Мне кажется, что обоняние у меня такое же, как и у других (не хуже).
62. Все у меня получается плохо, не так, как надо.
63. Я почти всегда ощущаю сухость во рту.
64. Большую часть времени я чувствую себя усталым.
65. Иногда я чувствую, что близок к нервному срыву.
66. Меня очень раздражает, что я забываю, куда кладу вещи.
67. Я очень внимательно отношусь к тому, как я одеваюсь.
68. Приключенческие рассказы мне нравятся больше, чем рассказы о любви.
69. Мне очень трудно приспособиться к новым условиям жизни, работы, переход к любым новым условиям жизни, работы, учебы кажется невыносимо трудным.
70. Мне кажется, что по отношению именно ко мне особенно часто поступают несправедливо.
71. Я часто чувствую себя несправедливо обиженным.
72. Мое мнение часто не совпадает с мнением окружающих.
73. Я часто испытываю чувство усталости от жизни, и мне не хочется жить.
74. На меня обращают внимание чаще, чем на других.
75. У меня бывают головные боли и головокружения из-за переживаний.
76. Часто у меня бывают периоды, когда мне никого не хочется видеть.
77. Мне трудно проснуться в назначенный час.
78. Если в моих неудачах кто-то виноват, я не оставляю его безнаказанным.
79. В детстве я был капризным и раздражительным.
80. Мне известны случаи, когда мои родственники лечились у невропатологов, психиатров.

81. Иногда я принимаю валериану, элениум и другие успокаивающие средства.

82. Среди моих близких родственников есть лица, привлекавшиеся к уголовной ответственности.

83. У меня были приводы в милицию.

84. В школе я учился плохо, бывали случаи, когда меня хотели оставить (оставляли) на второй год.

Обработка результатов тестирования:

Показатель по шкале НПУ получают путем простого суммирования положительных и отрицательных ответов, совпадающих с «ключом».

Ключ

- **Шкала искренности:** Нет (-): 1,4,6,8,9, 11,16,17, 18, 22,25, 31,34,36,43

- **Шкала нервно-психической устойчивости:** Да (+): 3,5,7,10,15, 20, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50,51,52,53,56, 57, 59, 60, 62,63, 64,65,66, 67,69, 70,71,72, 73, 74, 75,76,77,78,79,80,81,82, 83,84; Нет (-): 2,12,13,14, 19,21,23,24, 28, 30, 38, 39, 46,54,55,58, 61,68

Интерпретация:

Баллы	Закключение и рекомендации
29 и более	Высокая вероятность нервно-психических срывов. Необходимо дополнительное медобследование психиатра, невропатолога.
14-28	Нервно-психические срывы вероятны, особенно в экстремальных условиях. Необходимо учитывать этот факт при вынесении заключения о пригодности.
13 и менее	Нервно-психические срывы маловероятны. При наличии других положительных данных можно рекомендовать на специальности, требующие повышенной НПУ.

Перевод сырых баллов в 10-ти балльную оценку

Оценка по 10-балльной шкале	Сумма ответов по шкале НПУ	Группа НПУ	Прогноз
10	5 и менее	высокая НПУ	Благоприятный
9	6	высокая НПУ	Благоприятный
8	7-8	хорошая НПУ	Благоприятный
7	9-10	хорошая НПУ	Благоприятный
6	11-13	хорошая НПУ	Благоприятный
5	14-17	удовлетворительная НПУ	Благоприятный
4	18-22	удовлетворительная НПУ	Благоприятный
3	23-28	удовлетворительная НПУ	Благоприятный
2	29-32	неудовлетворительная НПУ	Неблагоприятный
1	33 и более	неудовлетворительная НПУ	Неблагоприятный

Додаток И

Опитувальник рефлексивності А. Карпова

Інструкція: Вам належить дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, відповідну варіанту Вашої відповіді:

- 1 - абсолютно невірно;
- 2 - невірно;
- 3 - швидше невірно;
- 4 - не знаю;
- 5 - швидше вірно;
- 6 - вірно;
- 7 - абсолютно вірно.

Не хвилюйтесь подовгу над відповідями. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей в даному випадку бути не може.

Стимульний матеріал

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з ким-небудь обговорити.

2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що спало на думку.

3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити по справі, я зазвичай подумки планую майбутню розмову.

4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.

5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послужило початком ланцюжка думок.

6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.

7. Головне для мене - представити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.

8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому будь-хто незадоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозне лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я віддаю перевагу діяти, а не розмірковувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко приймаю рішення щодо дорогої покупки.
14. Як правило, щось задумавши, я прокручую в голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
15. Я турбуюся про своє майбутнє.
16. Думаю, що в безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першої прийшла в голову думкою.
17. Часом я приймаю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести його подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.
19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто в ньому винен, я в першу чергу починаю з себе.
20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.
21. У мене бувають конфлікти від того, що я часом не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.
22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби мисленний веду з ним діалог.
23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають в інших людях мої слова і вчинки.
24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, в яких словах це краще зробити, щоб його не образити.
25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над нею навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винним.

27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Обробка результатів

З цих 27 тверджень 15 є прямими (номери питань: 1,3,4, 5,9,10,11,14, 15, 18, 19,20,22,24,25). Інші 12 - зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів, коли для одержання підсумкового бала підсумовуються в прямих питаннях цифри, відповідні відповідей випробовуваних, а в зворотних - значення, замінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей. Тобто 1 = 5, 2 = 4, 3 = 3, 4 = 2, 5 = 1.

Ключ до тесту-опитувальником рефлексивності Карпова.

Переклад тестових балів у стіни

Стени	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тестові бали	80 і нижче	00	07	13	22	30	39	47	56	71	172 і вище

При інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації отриманих результатів на три основні категорії.

Результати методики, рівні або великі, ніж 7 стенів, свідчать про високо розвинену рефлексію.

Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів - індикатори середнього рівня рефлексивності.

Показники, менші 4-х стенів - свідоцтво низького рівня розвитку рефлексивності

Додаток К

Графік компонент в повернутому пространстве

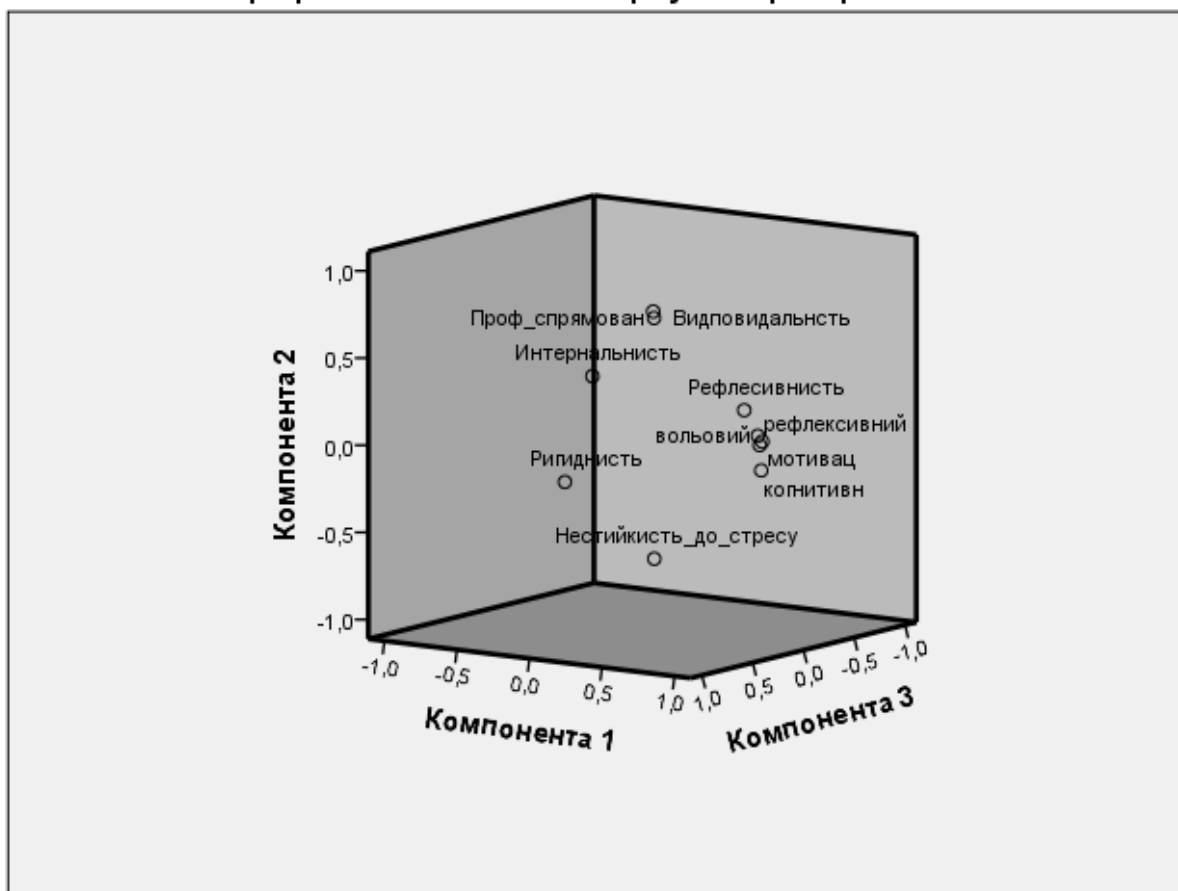

Рис. К.1 Графік повернутих компонент у відкритому просторі

Додаток Л

Таблица Л.1

Повна пояснена дисперсія

Компонента	Суммы квадратов нагрузок извлечения	Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	26,068	2,584	25,837	25,837
2	43,295	1,697	16,972	42,809
3	59,082	1,627	16,273	59,082
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				

Додаток М

Список праць здобувача за темою дисертації

Статті, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Софіян Д. В. Концептуальні та методичні засади розвитку психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 94 – 99.
2. Софіян Д. В. Емпіричні показники психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 3. Т. 2. С.101 – 106.
3. Софіян Д. В. Рівневі характеристики психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2018. Вип. 2. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/visnik_2_2018_psh.pdf (дата звернення 25.01.2019).
4. Софіян Д. В. Теоретичні засади психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. № 2 (18)*, Миколаїв, 2017. С. 194 – 200.
5. Софіян Д. В. Внутрішні чинники розвитку психологічної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Теорія і практика сучасної психології*. Збірник наукових праць Класичного приватного університету, Запоріжжя. 2018. Вип. 6. С. 161 – 165.

Статті та тези, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Афанасьєв А. О., Софіян Д. В. Формування особистісної готовності офіцерів-кінологів до професійної діяльності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 15 листопада 2018 р.). Хмельницький, 2018. С.531 – 535.

7. Софіян Д. В. З досвіду впровадження програми розвитку психологічної готовності курсантів-кінологів до професійної діяльності в процесі підвищення кваліфікації. *Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу з нагоди 100-річчя з дня утворення Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* (м. Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 52 – 57.

8. Софіян Д. В. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця-кінолога. *Соціально-психологічний портрет військового професіонала: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Житомир, 14-15 грудня 2017 р.). Житомир, 2017. С. 63 – 65.

Додаток Н

Відомості про апробацію результатів дисертації

І. Міжнародні наукові конференції, семінари, симпозиуми:

1. «Слов'янський світ: архівні матеріали» (Ужгород, 12 –13 травня 2017, форма участі – заочна);
2. «Соціально-психологічний портрет військового професіонала» (Житомир, 14 – 15 грудня 2017, форма участі – очна);
3. «Психологічні виміри розвитку сучасної освіти України в умовах євроінтеграції» (Тернопіль, 19 – 20 жовтня 2018, форма участі – очна);

ІІ. Всеукраїнські наукові конференції та семінари:

4. «Актуальні проблеми психологічного супроводу реформи освіти в Україні» (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2018, форма участі – очна);
5. «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (Хмельницький, 15 листопада 2018, форма участі – очна),
6. «Використання ветеринарних досліджень у розведенні здорових собак під егідою Кінологічної Спілки України» (Київ, 25 листопада 2017, форма участі – очна);
7. «Кінологічне забезпечення як складова протидії тероризму та незаконному обігу тютюнових виробів» (Хмельницький, 10 – 11 вересня 2015, форма участі – очна);
8. «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 28 – 29 вересня 2017, форма участі – заочна);

ІІІ. Регіональні семінари, засідання:

9. Розширене засідання кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, протокол № 7 від 28 січня 2019).

Міністерство юстиції України
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО – ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
 вул. Лісова, 1, с. Давидківці, Хмельницького району, Хмельницької області, 31341 тел.: (0382) 77-70-63
 ел. адреса: cprk@kvs.gov.ua Код ЄДРПОУ 26215809

«18» грудня 2018 р. № 241/01/617

На № _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Софіяна Дмитра Вікторовича на тему
«Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної
діяльності у процесі підвищення кваліфікації»

Питання психологічної готовності кінологів, що функціонують у правоохоронних органах, до виконання професійної діяльності за посадою, особливості її структури та успішного формування 18 грудня 2018 року обговорювалися на оперативній нараді викладацького та методичного складу навчального відділу Хмельницького центру підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Результати наукового дослідження Софіяна Дмитра Вікторовича на тему «Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації» використовуються під час організації та проведення навчального процесу зі слухачами з числа персоналу пенітенціарної служби наступних категорій: «старші інспектори з кінології відділів режиму і охорони слідчих ізоляторів та відділів охорони установ виконання покарань» (первинна професійна підготовка та підвищення кваліфікації), «молодші інспектори-кінологи відділів режиму і охорони слідчих ізоляторів та відділів охорони установ виконання покарань» (первинна професійна підготовка та підвищення кваліфікації).

Впровадження результатів згаданого дисертаційного дослідження у рамках професійної підготовки кінологів для Державної кримінально-виконавчої служби України дало змогу підвищити ефективність навчального процесу та рівень професійної компетентності відомчого персоналу.

Начальник циклу кінологічної підготовки центру
майор внутрішньої служби

А.М. Доменюк

Перший заступник начальника центру –
начальник навчального відділу
полковник внутрішньої служби

О.В. Сахнік

**ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел. 79-59-11, факс 72-08-02, e-mail: nadpsu@dpsu.gov.ua

27.12.2018 № 100/1054
на № _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Софіяна Дмитра Вікторовича на тему:

«Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації»

Питання психологічної готовності кінологічного персоналу до професійної діяльності, її структури та особливостей її формування обговорювалися на засіданні кафедри кінології факультету охорони та захисту державного кодону Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Результати наукового дослідження впроваджені у підготовку курсантів, які навчаються за додатковим професійним спрямуванням “Організація кінологічного забезпечення оперативно службової діяльності” та використовуються при викладанні навчальних дисциплін кафедри.

Таким чином, впровадження результатів дисертаційного дослідження Софіяна Дмитра Вікторовича на тему: “Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності у процесі підвищення кваліфікації” дало змогу підвищити ефективність навчального процесу в контексті професійної підготовки офіцерів-кінологів.

Начальник кафедри кінології _____

А. Афанасьєв

Заступник ректора (проректор) Національної академії з наукової роботи
полковник _____

В. Кириленко

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 55
e-mail: info@tnpu.edu.ua

від " 23 " 01 2019р. № 102-33/03

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Софіяна Дмитра Вікторовича
«Розвиток в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної
діяльності у процесі підвищення кваліфікації»,
представленого на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних
наук із спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Основні здобутки дисертації Софіяна Д.В., у якій цілісно і різнобічно висвітлено особливості розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності, представлено на засіданні кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Визначені автором компоненти, критерії та показники психологічної готовності та розроблена структурно-функціональна модель розвитку в офіцерів-кінологів психологічної готовності до професійної діяльності використовується під час викладання навчальних курсів: «Методологія і теорія активного соціально-психологічного навчання» та «Психологічна допомога в кризових ситуаціях», а також під час проведення науково-методичних семінарів викладачів.

Результати впровадження заслухані та обговорені на засіданні кафедри практичної психології (протокол № 5 від 4.12.2018 року).

Довідка видана у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Зав. кафедри практичної психології

Г.К Радчук

Проректор з наукової роботи та
міжнародного співробітництва

Г.І.Фальфушинська

102809